

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
«ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ:
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΚΟΥΡΕΙΩΝ**

**ΧΟΡΜΟΒΙΤΗ Ι. ΜΑΡΙΓΩ
(Α.Μ. 5214Μ018)**

Τριμελής Επιτροπή:
Επικ. Καθηγήτρια Αλίκη Αγγελίδου (Επιβλέπουσα)
Καθηγητής Γεράσιμος Μακρής
Επικ. Καθηγητής Ανδρέας Νοταράς

Καλλιθέα, Ιούνιος 2016

Εικόνα εξώφυλλου:

Πηγή: <http://www.lifo.gr/mag/features/3917> (ημ/νία πρόσβασης 29-3-2016)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή	σελ. 4
i. Θεωρητικές προσεγγίσεις	σελ. 8
ii. Μεθοδολογία	σελ. 13
iii. Μερικά ποσοτικά στοιχεία	σελ. 16
1. Η διαμόρφωση των εθνοτικών ορίων	σελ. 19
1.1. Η εθνοτική αλληλεπίδραση	σελ. 21
1.2. Η λειτουργία των ορίων	σελ. 22
2. Η μεταναστευτική επιχειρηματικότητα	σελ. 25
2.1. Το ασιατικό κουρείο	σελ. 25
2.2. Η λειτουργία της επιχείρησης	σελ. 30
2.3. Στο «εδώλιο» του Κοινοτικού Συμβουλίου	σελ. 32
3. Το κουρείο ως φορέας κοινωνικών σχέσεων	σελ. 39
3.1. Σχέσεις συνεργασίας	σελ. 39
3.2. Σχέσεις ανταγωνισμού	σελ. 41
3.3. Τα «ασιατικά μπαρμπέρικα»	σελ. 44
4. Κουρείο και ανδρισμός	σελ. 46
4.1. Η επιτέλεση του κουρέματος	σελ. 46
Επίλογος	σελ. 50
Βιβλιογραφία	σελ. 52
Διαδικτυακοί τόποι	σελ. 57
Νομοθεσία	σελ. 58
Παραρτήματα	σελ. 59
Ερωτηματολόγιο	σελ. 59
Γραφήματα-Πίνακες-Χάρτες-Εικόνες	σελ. 61

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τη μεταναστευτική επιχειρηματική δραστηριότητα που λαμβάνει χώρα εντός του αστικού ιστού της πρωτεύουσας, στις πολιτισμικές, κοινωνικές, οικονομικές και νομικές της διαστάσεις. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζω το ζήτημα της επιχειρηματικής δράσης των μεταναστών μέσα από το εθνογραφικό παράδειγμα της ίδρυσης και λειτουργίας των κουρείων που ανήκουν σε μετανάστες ασιατικής καταγωγής, τα οποία λειτουργούν εντός των διοικητικών ορίων του Δήμου Αθηναίων. Μέσα από το εν λόγω παράδειγμα, η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να καλύψει το σχετικό κενό που παρουσιάζεται στη μελέτη της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα από την ανθρωπολογική σκοπιά.

Πιο συγκεκριμένα επιδιώκεται η μελέτη της οικονομικής δράσης των μεταναστευτικών ομάδων ως μέσο για την κοινωνική τους ένταξη και την οικονομική τους ενσωμάτωση στη χώρα υποδοχής. Το περιεχόμενο αυτών των δύο όρων απαιτεί αποσαφήνιση καθώς αφορά δυο ξεχωριστές διαδικασίες¹. Όταν μιλάμε για κοινωνική ένταξη των μεταναστών στην κοινωνία της χώρας υποδοχής εννοούμε την δυνατότητα πρόσβασής τους σε υπηρεσίες ασφάλειας και πρόνοιας π.χ. εκπαίδευση, ιατρική περίθαλψη, στέγαση, σίτιση κ.α. κοινωνικά αγαθά τα οποία συνιστούν «δικαιώματα» για τους πολίτες μιας χώρας. Επιπλέον, η κοινωνική ένταξη των μεταναστών περιλαμβάνει και την ανεπίσημη ένταξη τους, δηλαδή την δημιουργία φιλιών, την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων και συνεργασίας με τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής. Από την άλλη πλευρά η οικονομική ενσωμάτωση των μεταναστών αφορά κυρίως την δυνατότητα πρόσβασης σε οικονομικούς πόρους, δηλαδή η εργασιακή αποκατάσταση τους και η απόκτηση οικονομικής αυτάρκειας. Μέσω της επιτυχούς ολοκλήρωσης των δύο ανωτέρω διαδικασιών είναι δυνατή η επίτευξη των προσωπικών επιδιώξεων των μελών των μεταναστευτικών ομάδων εντός των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών συμφραζόμενων της ελληνικής πραγματικότητας.

Επομένως, μέσω της ανθρωπολογικής προσέγγισης ενός σύνθετου φαινομένου όπως είναι η οικονομική ενσωμάτωση των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία, ενδιαφέρομαι να διερευνήσω τα κίνητρα που οδηγούν τους μετανάστες στην επιλογή της άσκησης ανεξάρτητης οικονομικής δραστηριότητας αντί της μισθωτής εργασίας,

---

¹ Κόντης, Αντώνης (επιμ.), *Ζητήματα κοινωνικής ένταξης μεταναστών*. Αθήνα: Παπαζήση, 2009, σ. 526. Μουσιδής, Αντώνης & Παπαδοπούλου Δέσποινα Π. (επιμ.), *Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα. Εργασία, εκπαίδευση, Ταυτότητες*, Αθήνα: Κριτική, 2010, σ. 29.

καθώς και τους λόγους για τους οποίους καθιστούν την δραστηριότητα αυτή σε μεγάλο βαθμό εξειδικευμένη σε συγκεκριμένους κλάδους της οικονομίας, όπως συμβαίνει με τα ανδρικά κουρέια ή κομμωτήρια² των μεταναστών με ασιατική καταγωγή. Επιθυμώ μέσα από την εθνογραφική μου έρευνα να παρουσιάσω τον τρόπο με τον οποίο ο μετανάστης «ως δρων υποκείμενο» εκμεταλλεύεται τις ιδιαίτερες συνθήκες που διαμορφώνονται στα πλαίσια του αστικού τοπίου της Αθήνας και τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιεί το πολιτισμικό φορτίο που φέρει από τη χώρα καταγωγής του, ώστε να αυτονομηθεί επιχειρηματικά διατηρώντας την ίδια στιγμή την πολιτισμική του ταυτότητα. Θέλω να δείξω ότι η ταύτιση μιας μεταναστευτικής ομάδας με μια συγκεκριμένη επαγγελματική ενασχόληση είναι αποτέλεσμα πολιτισμικών, κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών και δεν έχει ως στόχο μόνο το κέρδος και την οικονομική αυτάρκεια. Αντιθέτως, αφορά μια ταυτόχρονη διαδικασία κοινωνικοποίησης και ένταξης στην κοινωνία υποδοχής αλλά και αναπαραγωγής της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών.

Επίσης, στόχος της εργασίας είναι να διερευνήσω τη λειτουργία των κουρειών στα πλαίσια της τοπικής κοινωνίας και του ελληνικού κράτους. Δηλαδή, να μελετήσω τον τρόπο που τα κουρέια τα οποία αποτελούν χώρους κοινωνικότητας των μελών της μεταναστευτικής κοινότητας, αντιμετωπίζονται από την τοπική κοινωνία και από τους ίδιους τους μετανάστες. Μέσα από το λόγο των μεταναστών-επαγγελματιών, των πελατών τους -Ελλήνων και αλλοδαπών-, των κατοίκων και ειδικότερα των τοπικών επιτροπών κατοίκων των περιοχών στις οποίες είναι εγκατεστημένες οι συγκεκριμένες επιχειρήσεις, καθώς και των κρατικών φορέων, επιθυμώ να καταγράψω τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους και κατ' επέκταση τον βαθμό ενσωμάτωσης των μεταναστών στην τοπική και εν γένει στην ελληνική κοινωνία³.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύω την διαδικασία της εθνοτικής αλληλεπίδρασης των μεταναστευτικών ομάδων μεταξύ τους αλλά και με τα μέλη της ελληνικής κοινωνίας.

---

2 Σύμφωνα με την σχετική νομοθεσία «Κουρείο» είναι το κατάστημα που παρέχει πλήρεις υπηρεσίες αποκλειστικά στην παιδική και ανδρική κόμμωση, όπως ξύρισμα, κούρεμα απλό ή καλλιτεχνικό με ή χωρίς απλό λούσιμο και στέγνωμα μαλλιών, χωρίς όμως βαφές, κατσάρωμα και συναφείς εργασίες. «Κομμωτήριο» είναι το κατάστημα που παρέχει κάθε είδους εργασία κομμώσεως σε παιδιά, άνδρες και γυναίκες όπως κούρεμα, χτένισμα απλό ή καλλιτεχνικό, απλό ή ειδικό λούσιμο, αποχρωματισμό, αποχρώσεις, ανταύγειες (meches), κατσάρωμα (permanente), ίσιωμα, τοποθέτηση τοπικής περούκας και περούκας και λοιπές καλλιτεχνικές εργασίες. Ν.4281/τ.Α'/ΦΕΚ160/8-8-2014 άρθρ.237, παρ. 1. και Π.Δ.133/τ.Α'/ΦΕΚ193/2-8-2005 αρθ.1.

³ Στον όρο «κρατικοί φορείς» εμπεριέχονται οι συναρμόδιες υπηρεσίες έκδοσης των αδειών λειτουργίας των κουρειών. Οι υπηρεσίες αυτές είναι ο Δήμος Αθηναίων ως εκδούσα Αρχή και η Δ/νση Υγειονομικού Ελέγχου της Περιφέρειας του Κεντρικού Τομέα Αττικής στον οποίο ανήκει ο Δήμος Αθηναίων.

Η μελέτη των σχέσεων των μεταναστευτικών ομάδων με την τοπική κοινωνία κρίνεται αναγκαία καθώς εξηγεί την δυνατότητα συνύπαρξης των υποκειμένων που διαθέτουν διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο στον ίδιο τόπο και εξηγεί την δυνατότητα της οικονομικής τους συνεργασίας. Χρησιμοποιώ την έννοια των ορίων του Barth ως τη βάση της ερμηνείας των σχέσεων αλληλεπίδρασης και συνεργασίας των μελών των πολυπολιτισμικών κοινωνιών όπως εκείνες που σχηματίζονται σε χώρες υποδοχής μεταναστών και αντιλαμβάνομαι την αθηναϊκή ως μια πρωτεύουσα που συνιστά μια τέτοια περίπτωση πολυπολιτισμικής συνάντησης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζω τη μεταναστευτική επιχειρηματικότητα από τη σκοπιά της οικονομικής - επαγγελματικής δράσης των υποκειμένων που λειτουργούν τα ασιατικά κουρεία. Περιγράφω την κουλτούρα που διαμορφώνεται στη σχέση του κράτους με τον μετανάστη μέσα από διαδικασίες που ορίζει η νομοθεσία και πως εκείνες διαμορφώνουν και κατευθύνουν τις πρακτικές των υποκειμένων που κινούνται ανάμεσα στα όρια του νόμιμου και του παράνομου. Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάζεται και η ξενοφοβική αντιμετώπιση των μεταναστευτικών επιχειρήσεων από την τοπική κοινωνία μέσα από τα επιχειρήματα που προβάλλει η τελευταία κατά τη διαδικασία χορήγησης της αρχικής άδειας λειτουργίας της επιχείρησης.

Στο τρίτο κεφάλαιο με απασχολούν περαιτέρω ζητήματα σχετικά με τις σχέσεις συνεργασίας και ανταγωνισμού που διαμορφώνονται ανάμεσα στους μετανάστες-αυτοαπασχολούμενους και στα μέλη της ελληνικής κοινωνίας που έρχονται σε επαφή μαζί τους. Δίνεται έμφαση στους πελάτες των κουρείων που συνήθως έχουν μια θετική γνώμη για αυτά και τους ιδιοκτήτες τους καθώς και στους κατοίκους των περιοχών όπου είναι εγκατεστημένα, οι οποίοι συχνά είναι αρνητικοί απέναντι στις μεταναστευτικές επιχειρήσεις.

Το τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται στην επιτέλεση του κουρέματος μέσα από την οποία αναδεικνύονται ο ανδρισμός και τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του άνδρα. Τέλος, η ανάλυση των συμβολισμών της πρακτικής του κουρέματος ερμηνεύεται με τη θεωρία του «δώρου» του Μως όπως τη χρησιμοποίησε ο Παπαταξιάρχης⁴ στην περίπτωση του ανδρικού συμποσιασμού στη Λέσβο, καθώς ο ανδρικός χώρος του καφενείου και ο ανδρικός χώρος του κουρείου βρίσκω ότι παρουσιάζουν πολλές αντιστοιχίες.

⁴ Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος, «Ο κόσμος του καφενείου: Ταυτότητα και ανταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό» στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης και Θεόδωρος Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα: Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα: Καστανιώτης-Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 1992.

Επιθυμώντας αρχικά να θέσω κάποιους βοηθητικούς περιορισμούς στην έρευνα μου ώστε αυτή να γίνει εφικτή, (περί) -ορίζω το περιεχόμενο του όρου «Ασιάτης» για την παρούσα έρευνα. Καθώς το συγκεκριμένο επίθετο περιλαμβάνει έναν αχανή γεωγραφικό χώρο στον οποίο κατοικούν πολυάριθμες εθνικότητες, για την παρούσα μελέτη το περιεχόμενο του θα χαρακτηρίζει τους μετανάστες που κατάγονται από το Μπανγκλαντές, το Πακιστάν και τη Συρία⁵. Κίνητρο για την ενασχόληση μου με την μεταναστευτική επιχειρηματικότητα αποτέλεσε η παρατήρηση της ολοένα και πιο έντονης παρουσίας των συγκεκριμένων καταστημάτων στον εμπορικό ιστό της Αθήνας. Επιπρόσθετα, επέλεξα να ασχοληθώ με αυτές τις τρεις μεταναστευτικές ομάδες διότι, όπως προέκυψε από τα στοιχεία που συνέλλεξα, σε αυτές ανήκει η πλειονότητα των κουρείων που λειτουργούν στο κέντρο της Αθήνας. Και στις τρεις περιπτώσεις, οι επιχειρηματίες δρουν στις ίδιες περιοχές της πόλης και είναι αυτοαπασχολούμενοι που έχουν προσλάβει στην επιχείρησή τους ομοεθνείς ως υπαλλήλους με τεχνικές γνώσεις στην κομμωτική.

---

⁵ Χρησιμοποιώ τον όρο «Ασία» με έναν διευρυμένο τρόπο που συμπεριλαμβάνει και τη Συρία, παρότι αυτή τοποθετείται στην περιοχή της Μέσης Ανατολής.

ι. Θεωρητικές προσεγγίσεις

Οι κοινωνιολόγοι και οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι έχουν ασχοληθεί με την οικονομική δράση των μεταναστών στις χώρες υποδοχής του δυτικού κόσμου από τη δεκαετία του 1960. Το ενδιαφέρον αυτό αναπτύχθηκε καθώς τα μέλη των μεταναστευτικών ομάδων αρχίζουν να ανεξαρτητοποιούνται οικονομικά εντός του πλαισίου της χώρας υποδοχής ή φιλοξενίας, δημιουργώντας τις δικές τους επιχειρήσεις ή μεταπηδούν από την εξαρτημένη εργασία στην αυτοαπασχόληση. Τα αποτελέσματα πολλών μελετών φανερώνουν ότι η οικονομική δραστηριότητα των μεταναστών στη χώρα υποδοχής συνδέεται άμεσα με το πολιτισμικό υπόβαθρο που έχουν αποκτήσει οι μετανάστες στη χώρα καταγωγής τους το οποίο και φέρουν μαζί τους. Άλλες πάλι έρευνες στέκονται κριτικά απέναντι σε αυτά τα συμπεράσματα.

Ειδικότερα, σε ότι αφορά στους κοινωνιολόγους, οι Wilson και Portes στη μελέτη τους για τους Κουβανούς μετανάστες στην Βόρεια Αμερική συμπεραίνουν ότι σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας διαδραματίζουν οι ιδιαίτερες πολιτισμικές και κοινωνικές συνθήκες που υπάρχουν εντός των επιμέρους μεταναστευτικών ομάδων. Οι συνθήκες αυτές δημιουργούν ένα ξεχωριστό είδος οικονομικού περιβάλλοντος, το οποίο ονομάζουν «οικονομία των εθνοτικών θυλάκων» (ethnic enclave economy).⁶ Συμπεραίνουν ότι οι οικονομικές-επιχειρηματικές δραστηριότητες των μεταναστών βασίζονται στα πλεονεκτήματα (οικονομικά, κοινωνικά κλπ.) που χαρακτηρίζουν τις εθνοτικές ομάδες και τους δίνουν τη δυνατότητα να ενταχθούν ως ένα βαθμό στην οικονομία της χώρας υποδοχής, διατηρώντας ωστόσο μια θέση στα όρια της συγκεκριμένης οικονομίας.

Επίσης, οι Castles και Kosak⁷ επικεντρώνονται στην κοινωνική-ταξική θέση των μεταναστών στην Βρετανία. Πιο συγκεκριμένα, στη μελέτη τους δεν εξετάζουν τις επιθυμίες των μελών των μεταναστευτικών ομάδων για κοινωνική διαφοροποίηση και κοινωνική ανέλιξη. Για παράδειγμα για εκείνους ένας Πακιστανός εργάτης που απασχολείται στον βιομηχανικό τομέα, ενώ θα επιθυμούσε να γίνει αυτοαπασχολούμενος και να μεταβάλλει την κοινωνική του θέση, δεν τα καταφέρνει καθώς το κοινωνικό και οικονομικό σύστημα της χώρας δεν ευνοεί την κοινωνική και ταξική μεταβολή των μεταναστών. Αυτή η κατάσταση αποτελεί συνέπεια της καπιταλιστικής οργάνωσης της οικονομίας της χώρας υποδοχής και έχει ως

⁶ Portes, Alejandro, Wilson Kenneth L., «Immigrant enclaves: An analysis of the labor market experiences of Cubans in Miami» στο *American Journal of Sociology*, 1980, Vol.86, σ. 295–319.

⁷ Castles, Stephen and Kosack, Godula, *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*, 2nd ed., Oxford University Press, 1985, σ. 656-657.

αποτέλεσμα ο μετανάστης να παραμένει στην θέση του εργάτη συνιστώντας με αυτό τον τρόπο δομικό στοιχείο του οικονομικού συστήματος της χώρας.

Την δεκαετία του 1990 η κοινωνιολογική έρευνα στρέφεται στο χαρακτηριστικό των μεταναστών-επιχειρηματιών να προσαρμόζονται στις ιδιαίτερες κάθε φορά κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες που επικρατούν στη χώρας υποδοχής. Για παράδειγμα οι Aldrich και Waldinger παρατηρούν ότι υπάρχουν εθνοτικές ομάδες στις ΗΠΑ που παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά επιχειρηματικής δράσης καθώς εκμεταλλεύονται τις ευκαιρίες για οικονομική δράση. Ειδικότερα, οι μετανάστες απευθύνονται στους ομοεθνείς τους, ως το πρωταρχικό πελατειακό τους κοινό, εκμεταλλεύονται την οικονομική και μεταναστευτική πολιτική της χώρας υποδοχής και τα επαγγελματικά τους προσόντα.⁸ Τα αποτελέσματα της ανωτέρω έρευνας θεωρώ ότι επιβεβαιώνονται από τους Portes και Sensenbrenner οι οποίοι συνδέουν το κοινωνικό κεφάλαιο του Bourdieu (social capital) με την έννοια της ενθυλάκωσης (embeddedness) του Polanyi, εξηγώντας τα μεγάλα ποσοστά επιτυχημένης επιχειρηματικής δράσης των μεταναστών, όπως συμβαίνει με τις κινεζικές επιχειρήσεις στις ΗΠΑ οι οποίες στηρίζονται στο «κεφάλαιο» της εθνοτικής αλληλεγγύης.⁹

Πιο πρόσφατα, η ερμηνευτική προσέγγιση της ενθυλάκωσης της οικονομίας στην κοινωνική ζωή των μεταναστών αναλύεται περαιτέρω, σε βάθος καθώς και συνδέεται με το δρων υποκείμενο. Οι Kloosterman και Rath χρησιμοποιούν την έννοια της «μικτής ενθυλάκωσης» (mixed-embeddedness) για να ερμηνεύσουν την δυνατότητα εκμετάλλευσης των ευκαιριών για αυτοαπασχόληση που δίνονται στους μετανάστες¹⁰. Η έννοια της «μικτής ενθυλάκωσης» αναφέρεται στο γεγονός κατά το οποίο ο μετανάστης προσαρμόζει την επαγγελματική δραστηριότητα που ασκούσε στη χώρα καταγωγή του, στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της χώρας υποδοχής εκμεταλλεόμενος κάθε φορά το διαφορετικό οικονομικό περιβάλλον και την ύπαρξη διαφορετικών κοινωνικών δικτύων.

---

8 Aldrich, Howard E. & Waldinger, Roger, «Ethnicity and Entrepreneurship», *Annual Review of Sociology*, Vol. 6 (1990), σ. 114, 131.

9 Portes, Alejandro & Sensenbrenner, Julia, «Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action», *The American Journal of Sociology*, Vol. 98, No. 6 (May, 1993), σ. 1321, 1328.

10 Kloosterman, Robert & Rath, Jan, «Immigrant entrepreneurs in advanced economies: mixed embeddedness further explored», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 27, No. 2, April 2001, σ. 189- 201.

Από την σκοπιά των ανθρωπολόγων, ο προσανατολισμός των μελετών τους σχετιζόταν εξ' αρχής με το πολιτισμικό υπόβαθρο των μεταναστών. Για παράδειγμα ο Watson μελέτησε την μεταναστευτική επιχειρηματικότητα των Κινέζων στον κλάδο της εστίασης (catering) στην Βρετανία την δεκαετία του 1960 έως τις αρχές του 1970 και διαπίστωσε ότι η επιχειρηματική δράση αυτής της εθνοτικής ομάδας παρέμενε στην αφάνεια για μια δεκαετία και ο λόγος ήταν πολιτισμικός, καθώς οι Κινέζοι θέλησαν να διατηρήσουν ένα χαμηλό προφίλ των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων¹¹.

Από την άλλη, ο Wong που η ανθρωπολογική του μελέτη αφορούσε επίσης τις κινεζικές επιχειρήσεις κατασκευής ενδυμάτων στην Νέα Υόρκη την δεκαετία του 1980, συμπεραίνει ότι σημαντικό παράγοντα επιτυχίας της μεταναστευτικής αυτοαπασχόλησης αποτελεί η εκμετάλλευση των πολιτισμικών αξιών που χαρακτηρίζουν τα μέλη της μεταναστευτικής κοινότητας οι οποίες δρουν ως μορφές μη οικονομικών μέσων παραγωγής. Για παράδειγμα η αμοιβαιότητα και η αλληλεγγύη μεταξύ των ομοεθνών υπαλλήλων και μελών της επιχείρησης συμβάλλουν ώστε οι επιχειρήσεις των μεταναστών να λειτουργήσουν με επιτυχία. Οι κοινές πολιτισμικές αξίες και η κοινή καταγωγή του προσωπικού των επιχειρήσεων συντελούν στην εποικοδομητική τους συνεργασία¹².

Αργότερα, στη δεκαετία του 1980 οι εθνογραφίες αφορούσαν τις κοινωνίες που αποτέλεσαν τόπους υποδοχής μεταναστών και ασχολούνται με συγκεκριμένες εθνοτικές κοινότητες που επιθυμούσαν να μεταβάλλουν την επαγγελματική τους κατάσταση από εξαρτημένη σε ανεξάρτητη ιδρύοντας προσωπικές επιχειρήσεις. Συγκεκριμένα, τα άρθρα που περιλαμβάνονται στο έργο που επιμελήθηκαν οι Ward και Jenkins¹³, αναφέρονται στο ρόλο που παίζουν οι εθνοτικές ομάδες στην δημιουργία μεταναστευτικών επιχειρήσεων. Μέσα από τη μελέτη της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας εξετάζεται η συνεισφορά των επιχειρήσεων στις καπιταλιστικές οικονομίες των εθνικών κρατών του Δυτικού κόσμου. Επίσης, αναλύονται οι λόγοι για τους οποίους οι μεταναστευτικές ομάδες οδηγούνται στη

---

¹¹ Watson, James, «The Chinese: Hong Kong villagers in the British catering trade» στο Watson, James (επιμ.) *Between Two Cultures: Migrant and Minorities in Britain*, Oxford: Basil Blackwell, 1977.

¹² Wong, Bernard, «The Role of Ethnicity in Enclave Enterprises: A Study of the Chinese Garment Factories in New York City», *Human Organization*, Vol.46, No 2, The Society for Applied Anthropology, 1987, σ.108-117 στο *Asians in America, Asian America Issues Relating to Labor, Economics and Socioeconomic Status* (edit) Franklin, Ng, Routledge, 2013, σ. 108-109.

¹³ Ward, Robin & Jenkins, Richard (επιμ), *Ethnic communities in business: strategies for economic survival*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984, σ. xi.

ενασχόληση τους με οικονομικές δραστηριότητες που είναι αποκομμένες από τους τομείς της κύριας οικονομίας της χώρας υποδοχής¹⁴. Οι λόγοι αυτοί εδράζονται στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο που διαμορφώνεται στη χώρα υποδοχής με την έλευση του μεταναστευτικού πληθυσμού.

Ωστόσο, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται η δράση των μεταναστών ως δρώντων υποκειμένων καθώς πολλές φορές οι αποφάσεις που λαμβάνουν είναι καταλυτικές για την διαμόρφωση των οικονομικών δραστηριοτήτων του επιχειρηματικού μεταναστευτικού τοπίου στις χώρες υποδοχής μεταναστών. Για παράδειγμα οι ανθρωπολόγοι Brettell και Alstatt εξετάζουν τα δρώντα υποκείμενα μέσα από τις προσωπικές, αυτοβιογραφικές τους εμπειρίες και τις προσωπικές τους επιθυμίες, οι οποίες ορίζουν ως ένα βαθμό την επιχειρηματική ενασχόληση των μεταναστών με συγκεκριμένους κλάδους της οικονομίας στη χώρα υποδοχής¹⁵.

Το ενδιαφέρον των κοινωνικών επιστημόνων για τη μελέτη των επαγγελματικών δραστηριοτήτων των μεταναστευτικών ομάδων στην ελληνική κοινωνία είναι πολύ πιο πρόσφατο, από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και μετά, καθώς πολύ πιο πρόσφατη είναι και η έλευση-εγκατάσταση μεγάλου αριθμού μεταναστών στην Ελλάδα. Η σχετική αρθρογραφία μελετά την εργασιακή ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία καθώς αυτή συνδέεται με την αγροτική οικονομία (πρωτογενή τομέα). Ειδικότερα, σύμφωνα με την άποψη του Κασίμη, οι μετανάστες που απασχολούνται στον γεωργικό τομέα έχουν συμβάλει στην κάλυψη των αναγκών για εργατικά χέρια και στην διατήρηση των μικρών αγροτικών εκμεταλλεύσεων αποκτώντας θετικό πρόσημο στην άποψη που έχει σχηματίσει για την προσφορά τους η τοπική αγροτική κοινωνία¹⁶. Επίσης, εξετάζεται η συμμετοχή των μεταναστών στην αγορά εργασίας κατά κλάδο απασχόλησης σε σχέση με τις ιδιαίτερες οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στις μεσογειακές χώρες υποδοχής, όπως για παράδειγμα

¹⁴ Auster, Ellen & Aldrich, Howard, «Small business vulnerability, ethnic enclaves and ethnic enterprise» στο Ward, Robin & Jenkins, Richard (επιμ.), *Ethnic communities in business: strategies for economic survival*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984, σ. 45-46.

¹⁵ Brettell, B. Caroline & Alstatt, E. Kristoffer, «The Agency of Immigrant Entrepreneurs: Biographies of the Self-Employed in Ethnic and Occupational Niches of the Urban Labor Market», στο *Journal of Anthropological Research*, Vol.63, No. 3 (Fall, 2007) σ. 383-384.

¹⁶ Όπως αναφέρει ο ερευνητής η θετική άποψη εκφέρεται κυρίως από τα ηλικιωμένα μέλη της κοινωνίας εξαιτίας της βοήθειας που προσέφεραν οι αλλοδαποί για την εκτέλεση των αγροτικών εργασιών. Αντίθετα τα νεότερα μέλη της αγροτικής κοινωνίας διατυπώνουν την αρνητική αντιμετώπιση των μεταναστών που βασίζεται στα ξενοφοβικά στερεότυπα. Κασίμης, Χαράλαμπος, «Ντόπιοι και ξένοι στη σύγχρονη αγροτική Ελλάδα» στο *Μετανάστευση στην Ελλάδα. Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές*, τ.Α', (επιμ.) Καβουνίδη, Τζένη κ.α. Αθήνα: ΙΜΕΠΟ, 2008, σ. 202-205.

μελετούν οι Iosifides και Russell¹⁷, οι οποίοι ωστόσο, παραβλέπουν τα πολιτισμικά συμφραζόμενα που σχετίζονται τόσο με την έμμισθη εργασία όσο και με την μεταναστευτική αυτοαπασχόληση και επιχειρηματικότητα.

Από την ανθρωπολογική σκοπιά η μελέτη της μεταναστευτικής εργασίας ασχολείται κυρίως με την έμμισθη εργασία των μεταναστών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εργασία της Τοπάλη η οποία εξετάζει τη σχέση των Φιλιπινέζων οικιακών βοηθών με τους Έλληνες/Ελληνίδες εργοδότες/τριες τους. Η Τοπάλη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν υφίσταται μια σχέση υποτέλειας και εκμετάλλευσης ανάμεσα σε εργοδότη και αλλοδαπό εργαζόμενο, αντίθετα δημιουργείται μια σχέση που βασίζεται στα ιδιαίτερα ενσώματα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των Φιλιπινέζων. Η σχέση μεταξύ της εργοδότης και της Φιλιπινέζας οικιακής βοηθού λαμβάνει τρεις μορφές γίνεται σχέση «σιωπής», σχέση «ανταπόδοσης» και σχέση «φροντίδας»¹⁸. Η φιλιππινεζική παρουσία στην ελληνική κοινωνία σύμφωνα με την Τοπάλη, δεν αποτελεί απειλή για τον συλλογικό ελληνικό εαυτό καθώς τα μέλη της συγκεκριμένης μεταναστευτικής ομάδας συνδέονται με το οριενταλιστικό πρότυπο της παθητικότητας, της υπακοής και της δειλίας¹⁹.

Η Αθανασοπούλου²⁰, με τη σειρά της στο άρθρο της για τις Αλβανίδες έμμισθες οικιακές εργαζόμενες στην Αθήνα, επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στην έμφυλη ταυτότητα της απασχόλησης εντός του πλαισίου της μεταναστευτικής εμπειρίας. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι στο παρελθόν οι Αλβανίδες μετανάστριες προκειμένου να αποκτήσουν την οικονομική τους αυτονομία βρίσκονταν σε μια κατάσταση «ανάγκης» και επιδείκνυαν ανοχή στις απαιτήσεις των εργοδοτών τους. Αντίθετα, σήμερα έχουν καταφέρει να βελτιώσουν τις συνθήκες της εργασίας τους καθώς πλέον διαθέτουν την δυνατότητα επιλογής των θέσεων εργασίας που τους προσφέρονται. Η επιλογή των μεταναστριών να απασχοληθούν στον κλάδο της

¹⁷ Iosifides, Theodoros & King, Russell, «Recent immigration to Southern Europe: The socio-economic and labour market contexts», *Journal of Area Studies*, 4: 9, 1996. σ. 70-94.

¹⁸ Τοπάλη, Πηνελόπη, «Ασύμπτωτες σχέσεις. Φιλιπινέζες οικιακές βοηθοί και Ελληνίδες εργοδότης στην Αθήνα» στο *Περιπέτειες της Ετερότητας, Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, (επιμ.) Παπαταξιάρχης Ε., Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006, σ. 297-323.

¹⁹ Τοπάλη, Πηνελόπη, *Σιωπηρές σχέσεις, διαπολιτισμικές επαφές. Η περίπτωση των Φιλιπινέζων οικιακών βοηθών στην Αθήνα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2008, σ. 153.

²⁰ Αθανασοπούλου, Αγγελική, «Αλβανίδες έμμισθες οικιακές εργαζόμενες στην Αθήνα: Διαχείριση της εργασιακής και έμφυλης ταυτότητας στο πλαίσιο της μεταναστευτικής εμπειρίας», στο *Μετανάστευση στην Ελλάδα. Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές*, τ.Β', (επιμ.) Καβουνίδη, Τζένη κ.α. Αθήνα: ΙΜΕΠΟ, 2008. σ. 272-285.

οικιακής εργασίας σε σχέση με άλλους επαγγελματικούς τομείς βασίζεται στο γεγονός ότι μπορούν εύκολα να αυτονομηθούν²¹.

Η Αγγελίδου επίσης ασχολείται με τις έμφυλες διαστάσεις και τις κοινωνικο-οικονομικές πτυχές της μεταναστευτικής εργασίας. Μελετά την γυναικεία μετανάστευση από την Βουλγαρία με έναυσμα τον προσωπικό αγώνα της Βουλγάρας μετανάστριας Κωνσταντίνας Κούνεβα, η οποία στην προσπάθειά της να υπερασπιστεί τα εργασιακά δικαιώματα των καθαριστριών στην Ελλάδα βρέθηκε αντιμέτωπη με τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές του ελληνικού κράτους και της ελληνικής αγοράς εργασίας²².

Τέλος, η Τσιμπιρίδου εστιάζει στη σχέση του μετανάστη με την «κουλτούρα του κράτους». Μελετά το καθεστώς της «διαφοράς» και της «εξαίρεσης» που διαμορφώνεται από την κρατική εξουσία προς τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς καθώς και τους τρόπους με τους οποίους οι τελευταίοι προσπαθούν να προσαρμοστούν ώστε να επιβιώσουν στα κοινωνικά και οικονομικά συμφραζόμενα της ελληνικής πραγματικότητας²³.

ii. Μεθοδολογία

Βασικό εργαλείο της ανάλυσής μου αποτέλεσε η ποιοτική μέθοδος συλλογής στοιχείων αναφορικά με τα κουρεία που δραστηριοποιούνται στην περιοχή της Αθήνας και τα οποία ανήκουν σε μετανάστες πρώτης γενιάς με καταγωγή από την Ασία (Μπαγκλαντές, Πακιστάν) και την Μέση Ανατολή (Συρία). Συγκέντρωσα επίσης και ποσοτικά στοιχεία από θεσμικούς φορείς όπως είναι η Ελληνική Στατιστική Αρχή και το αρχειακό υλικό του Δήμου Αθηναίων. Τέλος, ο γραπτός και ηλεκτρονικός Τύπος αποτέλεσαν μια πρόσθετη πηγή άντλησης στοιχείων που σχετίζονται με την επιχειρηματικότητα των μεταναστών και αποτυπώνουν τον επίσημο κρατικό, διοικητικό λόγο και τον ανεπίσημο δημόσιο λόγο των κατοίκων των περιοχών όπου δραστηριοποιούνται οικονομικά οι μετανάστες.

²¹ Παπαταξιάρχης, Ε., Τοπάλη, Π., Αθανασοπούλου Α., *Κόσμοι της οικιακής εργασίας. Φύλο, μετανάστευση και πολιτισμικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα του πρώιμου 21^{ου} αιώνα*, Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2008, σ. 107.

²² Angellidou, Alikí, «Coping with precarity: Neoliberal global politics and female migration from Bulgaria to Greece (Taking the lead from the case of Kostadina Kuneva)», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ.140-141 Β'-Γ', 2013, σ. 217-231.

²³ Τσιμπιρίδου, Φωτεινή, *Μειονοτικές και Μεταναστευτικές Εμπειρίες. Βιώνοντας την «κουλτούρα του κράτους»*, Αθήνα: Κριτική, 2009, σ. 48.

Η συγκέντρωση των ποιοτικών στοιχείων πραγματοποιήθηκε μέσω της επιτόπιας έρευνας σε τρία κουρεία μεταναστών στην περιοχή του κέντρου της πρωτεύουσας και ειδικότερα στην οδό Λιοσίων, στην οδό Σοφοκλέους και στην οδό Αχαρνών. Η επιλογή των συγκεκριμένων επαγγελματικών χώρων έγινε με κριτήριο την εγκατάσταση και λειτουργία τους σε περιοχές της πόλης στις οποίες παρουσιάζεται μεγάλη συγκέντρωση μεταναστών οι οποίοι λειτουργούν τις επιχειρήσεις τους. Οι επιχειρήσεις των κουρείων, αποτέλεσαν το πεδίο της επιτόπιας έρευνας μου καθώς είναι τμήμα του εμπορικού ιστού που έχει σχηματιστεί από ένα δίκτυο καταστημάτων που ανήκουν σε μετανάστες εντός του αστικού περιβάλλοντος της Αθήνας, όπως αντίστοιχα συμβαίνει με πόλεις που αποτελούν πόλο έλξης μεταναστευτικών πληθυσμών. Κατά τον ίδιο τρόπο και στην Αθήνα στο εμπορικό κέντρο της πόλης και συγκεκριμένα στις περιοχές της πλατείας Βάθη, του Εμπορικού Τριγώνου και της κεντρικής οδού Αχαρνών συνυπάρχουν ασιατικά κουρεία, καταστήματα κινητής τηλεφωνίας που ανήκουν σε ασιατικής καταγωγής μετανάστες, αραβικά ταχυφαγεία που προσφέρουν παραδοσιακό αραβικό φαγητό (φαλάφελ), βουλγάρικα παντοπωλεία, κινεζικά εμπορικά καταστήματα κ.ά.

Παράλληλα με την επιτόπια παρατήρηση, χρησιμοποίησα ένα ανοικτό ερωτηματολόγιο. Οι συνεντεύξεις με τους ιδιοκτήτες των κουρείων όπως και με τους υπαλλήλους των συγκεκριμένων επιχειρήσεων περιελάμβαναν ανοικτού και κλειστού τύπου ερωτήσεις με τις οποίες διερεύνησα τους λόγους για τους οποίους επιλέγουν την αυτοαπασχόληση ως μέσο εξασφάλισης του βιοπορισμού τους κατά την διάρκεια της παραμονής τους στη χώρα υποδοχής, το βαθμό στον οποίο οι επιχειρήσεις αυτές αποτελούν μέσο κοινωνικοποίησης και ενσωμάτωσης των μεταναστευτικών ομάδων στην ελληνική κοινωνία, καθώς και τους οικονομικούς και πολιτισμικούς παράγοντες που ωθούν τους μετανάστες από το Μπανγκλαντές, το Πακιστάν και τη Συρία να λειτουργήσουν μια επιχείρηση παροχής υπηρεσιών κουρείου.²⁴ Πραγματοποίησα επίσης στο χώρο των τριών κουρείων συνεντεύξεις με πελάτες, Έλληνες και αλλοδαπούς, καθώς ο λόγος των πελατών των κουρείων και των ίδιων των μεταναστών, αποτυπώνουν τον τρόπο με τον οποίο οι γηγενείς και οι ίδιοι οι μετανάστες αντιμετωπίζουν την μεταναστευτική επιχειρηματική δραστηριότητα. Οι αναφορές στο λόγο των πληροφορητών, αλλοδαπών και ημεδαπών, γίνεται με τη χρήση ψευδώνυμων.

---

²⁴ Το σύνολο των ερωτήσεων προς τους επιχειρηματίες μετανάστες βρίσκεται στο Παράρτημα.

Η σφαιρική μελέτη της επιχειρηματικής δραστηριότητας των μεταναστών μέσα από το πρίσμα της κρατικής εξουσίας και της σχετικής νομοθεσίας που η τελευταία εφαρμόζει αλλά και των περιορισμών ή διευκολύνσεων που εκείνη θέτει ήταν επιβεβλημένη ώστε να κατανοήσουμε τον μηχανισμό ο οποίος διαμορφώνει το επιχειρηματικό περιβάλλον δράσης των μεταναστών. Σημαντική πηγή πληροφόρησης όσον αφορά τη λειτουργία των καταστημάτων αποτέλεσαν οι συνεντεύξεις με κρατικούς υπαλλήλους οι οποίοι απασχολούνται στους εμπλεκόμενους, συναρμόδιους φορείς που αδειοδοτούν και ασκούν έλεγχο στις συγκεκριμένες επιχειρήσεις. Επιπλέον, αξιοποιήθηκαν πληροφορίες που συνέλεξα από το αρχειακό υλικό της Διεύθυνσης Εμπορίου και Ανάπτυξης του Δήμου Αθηναίων στην οποία εργάζομαι τα τελευταία πέντε έτη και η οποία είναι η αρμόδια εκδούσα αρχή των αδειών λειτουργίας των καταστημάτων υγειονομικού ενδιαφέροντος εντός των διοικητικών ορίων, στα οποία ανήκουν και τα κουρεία οποία επισκέφτηκα.

Οι περιορισμοί που αντιμετώπισα κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας μου και κατά την προσέγγιση των μεταναστών υποψήφιων πληροφορητών μου, επικεντρώνονται κυρίως σε δύο ζητήματα, πρώτον στην δυσκολία επικοινωνίας και δεύτερον στην έλλειψη εμπιστοσύνης προς το πρόσωπο μου. Στο σύνολο των δέκα καταστημάτων παροχής υπηρεσιών ανδρικού κουρέματος που επισκέφτηκα σε ποσοστό 30% αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι συγκεκριμένες επιχειρήσεις εξυπηρετούν άνδρες, κυρίως αλλοδαπούς και το γεγονός ότι ήμουν γυναίκα και ελληνικής καταγωγής είχε σαν αποτέλεσμα την απροθυμία τους για συνεργασία. Τα καταστήματα των μεταναστών βρίσκονται σε περιοχές όπου υπερτερεί η παρουσία μεταναστευτικού πληθυσμού και εξυπηρετούν κυρίως αλλοδαπούς, ομοεθνείς πελάτες. Επομένως, όποιος βρίσκεται εκτός αυτού του «θύλακα» θεωρείται εισβολέας και εγώ πιθανόν να θεωρήθηκα ως τέτοια²⁵. Ωστόσο, ο βασικότερος λόγος που λειτούργησε ως τροχοπέδη για την αποδοχή μου, πιστεύω ότι ήταν το φύλο μου. Διότι, σε μουσουλμανικές χώρες όπως είναι εκείνες από τις οποίες κατάγονται οι πληροφορητές μου, οι γυναίκες δεν συνηθίζεται να συχνάζουν στους ανδροκρατούμενους χώρους των κουρείων.

Το πρόβλημα της αδιάφορης και κάποιες φορές αρνητικής αντιμετώπισης μου από τους ιδιοκτήτες των κουρείων λύθηκε με την διαμεσολάβηση Ελλήνων πελατών οι οποίοι με σύστησαν στους αλλοδαπούς επαγγελματίες. Με αυτό τον τρόπο οι

²⁵ Suttles, Gerald D., *The social order of the slum*, Chicago: The University of Chicago Press, 1968, σ. 47.

δεύτεροι με εμπιστεύτηκαν και τελικά κατάφερα να συλλέξω το απαραίτητο εθνογραφικό υλικό για την παρούσα εργασία. Εκτός από τους Έλληνες πελάτες ακόμα ένας τρόπος να προσεγγίσω τους πληροφορητές μου ήταν μέσω των μελών ενός επίσημου μεταναστευτικού συλλογικού οργάνου. Κατά το στάδιο της επιτόπιας έρευνας μου, ανώτερο στέλεχος πακιστανικού μεταναστευτικού συλλόγου, με συνόδευσε στο χώρο των κουρείων όπου συνομίλησα με τους επαγγελματίες-κουρείς. Το γεγονός ότι συνοδεύομαι από ένα μέλος της πακιστανικής κοινότητας που διαθέτει κύρος και αναγνωσιμότητα από τους ομοεθνείς, συντέλεσε ώστε οι πληροφορητές μου κατά τη διάρκεια της συνέντευξης και της επιτόπιας έρευνας μου να δείξουν ένα πιο επίσημο ύφος και να περιγράψουν μόνο τα θετικά χαρακτηριστικά της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας. Αξίζει να σημειώσω σε αυτό το σημείο ότι απέκρυψα την ιδιότητα μου ως κρατικού υπαλλήλου, από τους πληροφορητές που επισκέφτηκα χωρίς να τους έχω δώσει προηγούμενες συστάσεις. Ακολούθησα αυτή την τακτική διότι θεώρησα ότι λόγω της ανασφάλειας που νιώθουν οι επιχειρηματίες θα ήταν επιφυλακτικοί για το κατά πόσο όντως έκανα μια ανθρωπολογική έρευνα, και θα με έβλεπαν περισσότερο ως έναν κρατικό υπάλληλο που ενδιαφέρομαι να ελέγξω προκειμένου να τερματίσω τη λειτουργία του καταστήματος.

Ειδικότερα, οι επιχειρήσεις που επισκέφτηκα ανήκαν σε έναν Πακιστανό, σε έναν Μπανγκλαντεσιανό και σε έναν Σύριο και τα τρία καταστήματα είναι σε λειτουργία τα τελευταία τέσσερα χρόνια. Βασικό κριτήριο για την επιλογή τους εκτός από το γεγονός ότι βρίσκονται εντός του αστικού κέντρου, ήταν η αποδοχή μου από τους ιδιοκτήτες τους ως ερευνήτριας και η δυνατότητα επικοινωνίας μαζί τους στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα. Κατά το στάδιο της διεξαγωγής των συνεντεύξεων πολλές φορές αναγκάστηκα να επαναλάβω την ερώτηση προς τον πληροφορητή ακόμα και να ζητήσω τη βοήθεια κάποιου ομοεθνή ο οποίος χειριζόταν καλύτερα την ελληνική γλώσσα και εκτελούσε χρέη διερμηνέα. Επίσης, πολλές φορές οι ερωτήσεις επαναλαμβάνονταν με πιο απλά λόγια για να γίνουν κατανοητές, ενώ το ελληνικό λεξιλόγιο των πληροφορητών περιελάμβανε βωμολοχίες και ελληνική αργκό οι οποίες δεν περιελήφθησαν στην εργασία.

iii. Μερικά ποσοτικά στοιχεία

Προκειμένου να κατανοήσουμε τις κοινωνικές συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί στην ελληνική κοινωνία σε σχέση με το μεταναστευτικό ζήτημα κρίνω σκόπιμο να κάνω μια ιστορική αναδρομή της σχέσης του ελληνικού κράτους με το κοινωνικό

φαινόμενο της μετανάστευσης²⁶. Το ελληνικό κράτος κυρίως μετά την δεκαετία του 1970, από χώρα αποστολής μεταναστών προς τις χώρες της ευρωπαϊκής και της αμερικανικής ηπείρου και την Αυστραλία, κυρίως λόγω οικονομικών και κοινωνικών αιτιών, έχει μεταβληθεί σε χώρα υποδοχής οικονομικών μεταναστών και προσφύγων από τα κράτη της Ασίας, της Αφρικής και της Ανατολικής Ευρώπης. Όπως αναφέρει ο Παπαταξιάρχης η Ελλάδα αποτελεί το σύνορο της Ευρωπαϊκής Ένωσης που την μετατρέπει σε προνομιακό σημείο εισόδου με αποτέλεσμα να είναι μια από τις χώρες με τον μεγαλύτερο αριθμό μεταναστών στο σύνολο των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης²⁷. Στατιστικές μελέτες των τελευταίων χρόνων προσδιορίζουν τον αριθμό των μεταναστών υπηκόων τρίτων χωρών που διαμένουν στην ελληνική επικράτεια περίπου στους 900.000²⁸. Σε αυτούς θα πρέπει να συμπεριληφθούν και οι πολιτικοί πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο. Σε αυτές τις ομάδες περιλαμβάνονται και όσοι αλλοδαποί τρίτων χωρών διέθεταν άδεια παραμονής για κάποιο διάστημα και στη συνέχεια την απώλεσαν και έχουν αιτηθεί για νεότερη άδεια, οι οποίοι θεωρείται ότι βρίσκονται σε μια «γκρίζα ζώνη».

Πιο συγκεκριμένα από τους μετανάστες «ασιατικής» καταγωγής στους οποίους επικεντρώνεται η παρούσα έρευνα και οι οποίοι διαμένουν στην Ελλάδα, τα άτομα της Συριακής κοινότητας πριν την εμφάνιση του «προσφυγικού φαινομένου» των τελευταίων δύο χρόνων, ανέρχονταν στις 5.725. Μετά τις τελευταίες εξελίξεις του κύματος προσφύγων από τη Συρία, ο αριθμός όσων βρίσκονται επί του ελληνικού εδάφους και οι οποίοι ενδεχομένως να αιτηθούν άσυλο, εκτιμάται πάνω από 50.000²⁹.

Η είσοδος στη χώρα του πακιστανικής καταγωγής πληθυσμού σημειώνεται από την δεκαετία του 1970³⁰ και ανέρχεται στους 16.349. Η μεγάλη πλειονότητα είναι

²⁶ Θα αναφερθώ στην ιδιότητα του ελληνικού κράτους ως κράτος υποδοχής μεταναστών.

²⁷ Στις αρχές της δεκαετίας του '90 ο μεταναστευτικός πληθυσμός στην Ελλάδα αποτελούσε το 6-8% του συνολικού πληθυσμού στο Παπαταξιάρχης, Ε. «Τα άχθη της ετερότητας», στο *Περιπέτειες της Ετερότητας, Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, (επιμ.) Παπαταξιάρχης Ε., Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006, σ. 45. Ενώ στο διάστημα 1945-1977 το σύνολο του ελληνικού μεταναστευτικού πληθυσμού έφτασε στο 1.300.000 από το οποίο το 53% εγκαταστάθηκε υπό προσωρινό καθεστώς εργασίας (Gastarbeiter) στην Δ. Γερμανία. Χασιώτης, Κ. Ιωάννης, *Οι Έλληνες στη Διασπορά 15-21^{ος} αιώνας*, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, 2006, σ. 24.

²⁸ Eurostat: http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Immigration_by_citizenship,_2013_YB15.png (ημ/νία πρόσβασης 9-6-2016).

²⁹ «Γεμίζουν σταθερά οι χώροι φιλοξενίας και τα hotspots» (13-4-16) στο <http://www.avgi.gr/article> (ημ/νία πρόσβασης 13-4-16). Οι περισσότεροι πρόσφυγες μέχρι σήμερα δεν αιτούνται άσυλο στη χώρα μας διότι πιστεύουν ότι θα τους εγκλωβίσει στην Ελλάδα, ενώ στόχος τους είναι η εγκατάστασή τους σε κάποια χώρα της δυτικής Ευρώπης.

³⁰ Γιαννόπουλος, Γιώργος, «Οι εργάτες και οι αγρότες στο καθεστώς της στρατιωτικής δικτατορίας» στο Γιαννόπουλος, Γιώργος & Clogg, Richard (επιμ.), *Η Ελλάδα κάτω από στρατιωτικό ζυγό*, Αθήνα: Παπαζήση, 1976, σ.199-200. Υπουργείο Εσωτερικών: <http://www.ypes.gr/> «Εθνική Στρατηγική για

μουσουλμάνοι και ελάχιστοι χριστιανοί προτεσταντικών δογμάτων, ενώ η καταγωγή τους είναι στην πλειονότητα τους από την περιοχή Gujrat. Σήμερα στην Ελλάδα κατοικούν Πακιστανοί τρίτης γενιάς αλλά και πρώτης καθώς μέχρι πρόσφατα εισέρχονται κυρίως οικονομικοί μετανάστες από την συγκεκριμένη χώρα.

Επίσης, έντονη παρουσία στην ελληνική κοινωνία έχουν οι μετανάστες από το Μπανγκλαντές οι οποίοι σύμφωνα με τα στοιχεία της τελευταίας απογραφής της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής φτάνουν περίπου τις 11.000³¹. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία ο μεγαλύτερος αριθμός μεταναστών και προσφύγων είναι μόνοι άνδρες παραγωγικής ηλικίας και διαμένουν στα αστικά κέντρα επομένως είναι φυσικό η πόλη των Αθηνών να συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών οι οποίοι αναζητούν εργασία.

την ένταξη των πολιτών τρίτων χωρών», Γενική Γραμματεία Πληθυσμού & Κοινωνικής Συνοχής, 23-4-13, (pdf), (ημ/νία πρόσβασης 10-5-16), σ. 34.

³¹Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛ.ΣΤΑΤ.): <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SAM07/2011> (ημ/νία πρόσβασης 13-4-2011). Στοιχεία Απογραφής έτους 2011. Βλέπε σχετικό γράφημα 1.

1. Η Διαμόρφωση των εθνοτικών ορίων

Η έννοια του «εθνοτισμού» (ethnicity) ως μορφή κοινωνικής οργάνωσης χαρακτηρίζει τις σχέσεις αλληλεπίδρασης, συνεργασίας και ανταγωνισμού των διαφορετικών ομάδων που διαθέτουν διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Στην περίπτωση που μελετάμε ο εθνοτισμός αφορά τις σχέσεις των ποικίλων μεταναστευτικών πληθυσμών μεταξύ τους, αλλά και εκείνες που διαμορφώνονται με τον εντόπιο πληθυσμό της χώρας υποδοχής. Σύμφωνα με τον Νορβηγό ανθρωπολόγο Barth, ο σχηματισμός των εθνοτικών ομάδων βασίζεται στη διχοτόμηση του κοινωνικού χώρου στο Εμείς και στο Αυτοί³². Τα «όρια» (boundaries) μεταξύ των δύο ή περισσότερων εθνοτικών ομάδων δεν μπορεί να είναι μονάχα γεωγραφικά όρια αλλά και πολιτισμικά. Κατά τον Barth διαμορφώνονται τόσο από τα εξωτερικά – επιφανειακά χαρακτηριστικά των υποκειμένων, δηλαδή τον «φαινότυπο»³³ (π.χ. γλώσσα, ενδυμασία, φυσικά χαρακτηριστικά κ.ά.), αλλά και από το περιεχόμενο της εθνοτικής ομάδας (π.χ. αξίες, ηθικές και κοινωνικές συμβάσεις). Τα πολιτισμικά όρια επίσης προκαλούν την αίσθηση της διαφοροποίησης του Άλλου συντηρούν την εθνοτική του ταυτότητα η οποία ενισχύεται από τη διαφορετικότητα των υποκειμένων³⁴.

Για να κατανοήσουμε τη λειτουργία των ορίων κρίνω σκόπιμη την αναφορά στα πληθυσμιακά στοιχεία συγκέντρωσης του μεταναστευτικού πληθυσμού στην Αθήνα. Ειδικότερα, ο μεταναστευτικός πληθυσμός της Ελλάδας υπολογίζεται στο 12% του συνολικού πληθυσμού και το μεγαλύτερο μέρος αυτού (το 20%) συγκεντρώνεται στα αστικά κέντρα και ειδικότερα στην επικράτεια του Δήμου της Αθήνας.³⁵ Ο Δήμος Αθηναίων είναι χωρισμένος διοικητικά σε επτά Δημοτικές Κοινότητες³⁶ και σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία ο μεταναστευτικός πληθυσμός είναι αυξημένος σε μεγαλύτερο κατά σειρά ποσοστό στην 6^η Δημοτική Κοινότητα που περιλαμβάνει τις περιοχές Αγ. Παντελεήμονα, Αγ. Νικόλαο, Κυψέλη, Πλατεία Βικτωρίας κ.ά.. Η 1^η Δημοτική Κοινότητα είναι το δεύτερο στη σειρά διοικητικό διαμέρισμα στο οποίο

³² Αγγελόπουλος, Γιώργος, «Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες. Οι Όροι και η εξέλιξη του περιεχομένου τους», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 63, Απρίλιος-Ιούνιος 1997, σ. 19.

³³ Eriksen, Thomas H., *Μικροί τόποι μεγάλα ζητήματα. Μια εισαγωγή στην κοινωνική και πολιτισμική Ανθρωπολογία*, Αθήνα: Κριτική, 2007, σ.414.

³⁴ Barth, Fredrik (edit), *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference* σ. 15-16.

³⁵ Van Heelsum, Anja, «Promoting ethnic entrepreneurship in European cities» 21-Μαρτίου 2012 (pdf) στο Ευρωπαϊκό Ίδρυμα για τη Βελτίωση των Συνθηκών Διαβίωσης και Εργασίας: <http://www.eurofound.europa.eu/el/publications/report/2011/eu-member-states> (ημ/νία πρόσβασης 31-1-2016), σ. 7-8.

³⁶ Βλέπε Χάρτη 1 (Παράρτημα).

είναι συγκεντρωμένος μεγάλος αριθμός μεταναστών και περιλαμβάνει τις περιοχές Ομόνοια, Σταθμό Λαρίσης, Πλ. Βάθη, αρχή της Αχαρνών, αρχή της Πατησίων κ.ά.. Ενώ η τρίτη κατά σειρά Δημοτική Κοινότητα που συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό μεταναστών είναι η 4^η Δημοτική Κοινότητα στην οποία ανήκουν οι περιοχές των Κάτω Πατησίων, των Σεπολίων, τα Θυμαράκια, ο Αγ. Μελέτιος κ.α.³⁷

Περιδιαβαίνοντας τις περιοχές που αναφέραμε πιο πάνω, παρατηρεί εύκολα κανείς την συγκέντρωση μεταναστών οι οποίοι ξεχωρίζουν από την ενδυμασία, από τα φυσικά χαρακτηριστικά τους και από τη γλώσσα που μιλούν. Η εξωτερική εμφάνιση και η γλώσσα προσδιορίζουν την καταγωγή του προσώπου που κάποιος αντικρίζει όπως αναφέρουν αντίστοιχες εθνογραφικές μελέτες.³⁸ Για παράδειγμα στην οδό Αχαρνών, στην οδό Λιοσίων και στην οδό Σοφοκλέους βρίσκεται συγκεντρωμένος μεγάλος αριθμός Πακιστανών, Μπαγκλαντεσιανών, Σύριων, Κινέζων οι οποίοι διατηρούν εμπορικές επιχειρήσεις όπως είναι τα οπωροπαντοπωλεία, τα καταστήματα κινητής τηλεφωνία και επισκευής ηλεκτρονικών υπολογιστών, εστιατόρια έθνικ φαγητού και τα αρκετά κουρεία. Η δημόσια θέα της ζωής σε αυτές τις περιοχές χαρακτηρίζεται από έντονη κίνηση, δυνατές ομιλίες, προϊόντα (πχ. φρούτα, λαχανικά) που ξενίζουν τον γηγενή πληθυσμό. Οι δρόμοι ανδροκρατούνται και οι επιχειρήσεις που βρίσκονται σε αυτά τα σημεία της πόλης δεν εξυπηρετούν μόνο εμπορικούς και κερδοσκοπικούς σκοπούς, αλλά συμβάλουν και στην κοινωνικοποίησης των μεταναστευτικών ομάδων δημιουργώντας ένα δίκτυο επικοινωνίας μεταξύ των μελών των ομάδων αυτών.

Τα καταστήματα αυτά βρίσκονται κοντά στις περιοχές που διαμένουν οι μετανάστες και εξυπηρετούν τις ανάγκες τους. Οι περιοχές στις οποίες είναι έντονη η παρουσία του μεταναστευτικού πληθυσμού λαμβάνουν αρνητικό περιεχόμενο μέσα από τον τρόπο που παρουσιάζονται στα ΜΜΕ³⁹. Η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού μεταναστών ασιατικής καταγωγής στις περιοχές της πρωτεύουσας όπως είναι η 1^η, η 6^η και η 7^η Δημοτική Κοινότητα, θεωρούνται υποβαθμισμένες και ότι παρουσιάζουν παραβατικότητα σε μεγάλο βαθμό⁴⁰, με αποτέλεσμα το κόστος ενοικίασης των

³⁷ Βλέπε Πίνακα 2 (Παράρτημα).

³⁸ Suttles, Gerald D., *The social order of the slum*, ό.π. σ. 15.

³⁹ Οι περιοχές όπου διαμένουν μετανάστες αναφέρεται σε δημοσιεύματα ως «γκέτο» προσδίδοντας με αυτό τον τρόπο αρνητικό χαρακτήρα στους κατοίκους, συμβάλλοντας έτσι στην ενίσχυση των ξενοφοβικών αντιλήψεων της ελληνικής κοινωνίας προς τον μεταναστευτικό πληθυσμό. Βατόπουλος, Νίκος, «Η Ατμόσφαιρα των γκέτο απλώνεται στην Αθήνα» (7-11-15) στο <http://www.kathimerini.gr/837713/article> (ημ/νία πρόσβασης 13-4-16).

⁴⁰Καρανάτση, Ελένη «Η γεωγραφία της εγκληματικότητας» (14-11-2004) στο <http://www.kathimerini.gr/200436/article/> (ημ/νία πρόσβασης 25-4-16)

ακινήτων (διαμερισμάτων και καταστημάτων) να μειώνεται και να προσελκύει τους μετανάστες των οποίων η οικονομική δύναμη είναι περιορισμένη. Οι μετανάστες νοικιάζουν τα κτίρια είτε ως επαγγελματική στέγη είτε ως κατοικίες συγκροτώντας γειτονιές όπου χαρακτηρίζονται από την μεταναστευτική συγκέντρωση. Όπως συμβαίνει με την οδό Γεραναίου όπου βρίσκονται συγκεντρωμένα Ινδικά εστιατόρια και Πακιστανικά παντοπωλεία. Ωστόσο, η παρουσία των μεταναστών στις περιοχές της Αθήνας που αναφέραμε πιο πάνω δεν φαίνεται να παρουσιάζει εθνική ομοιογένεια ως προς τη χώρα καταγωγής των μεταναστών. Η συνύπαρξη των εθνοτικών ομάδων που δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά με ποικίλες επιχειρήσεις (εμπορικές και εστίασης) προσδίδουν πολυπολιτισμικό ύφος στην μεταναστευτική αγορά της Αθήνας.

1.1. Η εθνοτική αλληλεπίδραση

Ο εθνοτισμός ως έννοια μπορεί να ερμηνεύσει τόσο την ειρηνική συνύπαρξη των μεταναστών που διαμένουν στο κέντρο της πόλης με τα μέλη της ελληνικής κοινωνίας όσο και τις διαμάχες μεταξύ τους, το κλίμα του ρατσισμού και της ξενοφοβίας. Οι περιοχές της Αθήνας όπου συγκεντρώνεται μεγάλος αριθμός μεταναστών μετατρέπονται σε τόπους πολιτισμικής αλληλεπίδρασης τόσο μεταξύ του ντόπιου πληθυσμού με τα μέλη των μεταναστευτικών κοινοτήτων όσο και μεταξύ των μεταναστών. Παρατηρούμε ότι δίπλα στο κουρείο του Μπαγκλαντεσιανού μετανάστη, βρίσκεται το παντοπωλείο του Βαλκάνιου μετανάστη. Ο εθνοτισμός ως φαινόμενο είναι πάντα παρόν, καθώς μπαίνοντας στο βουλγάρικο παντοπωλείο νιώθουμε ότι διαφέρουμε πολιτισμικά από τους ιδιοκτήτες του. Οι υπάλληλοι μιλούν την μητρική τους γλώσσα, τα προϊόντα στα ράφια διαθέτουν βουλγαρικές ετικέτες και στο ψυγείο του παντοπωλείου υπάρχουν ποτά άγνωστα στο ελληνικό κοινό. Εντούτοις, καταφέρνουμε να επικοινωνήσουμε με τους υπαλλήλους οι οποίοι μας εξυπηρετούν. Μόλις εξερχόμαστε από το κατάστημα και βρισκόμαστε σε ένα σημείο της πόλης όπου το μεταναστευτικό στοιχείο δεν είναι πλέον παρόν και η εθνοτική διαφοροποίηση παύει προσωρινά να μας απασχολεί, καθώς συναναστρεφόμαστε με ομοεθνείς όπου τα πολιτισμικά μας «όρια» ταυτίζονται.

Όπως αναφέρει ο Eriksen ο εθνοτισμός ως φαινόμενο μπορεί να εκδηλώνεται σε μια κατάσταση μονιμότερη ή σε μια πιο προσωρινή, ανάλογα με το χρονικό διάστημα

που ερχόμαστε σε επαφή με το «διαφορετικό»⁴¹, με το «Άλλο» θα πρόσθετα με τη σειρά μου. Ο εθνοτισμός ως ερμηνευτικό εργαλείο μας βοηθά να κατανοήσουμε την συμπεριφορά των μεταναστευτικών ομάδων ως προς την κοινωνική, πολιτισμική και οικονομική αλληλεπίδραση τους με άλλες πληθυσμιακές ομάδες μεταναστών ή γηγενών. Για παράδειγμα η σύναψη μιας επαγγελματικής συνεργασίας των υποκειμένων δηλαδή των μεταναστών και των μελών της κοινωνίας της χώρας υποδοχής, στηρίζεται στην αλληλεπίδραση των ατόμων που φέρουν διαφορετική πολιτισμική ταυτότητα. Τα υποκείμενα επιλέγουν εκείνα τα χαρακτηριστικά τα οποία θα προσαρμόσουν και θα μεταβάλλουν διότι τους διαφοροποιούν από τον κυρίαρχο πληθυσμό, για παράδειγμα η αλλαγή του ονόματος τους από αλβανικό σε ελληνικό, ώστε να γίνεται ευκολότερη η προσφώνηση τους από τον Έλληνα εργοδότη, όπως χαρακτηριστικά έκαναν οι μετανάστες αλβανικής καταγωγής. Ωστόσο, τα όρια που ορίζουν τις διαφορετικές εθνοτικές ομάδες παραμένουν προσδιορίζοντας την διαφορετική πολιτισμική ταυτότητα του υποκειμένου και τα οποία προσαρμόζονται στις διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες όπως αναφέρει και ο Αγγελόπουλος αναφερόμενος στη θεωρία των ορίων του Barth.⁴²

1.2. Η λειτουργία των ορίων

Από μια άλλη σκοπιά, η έννοια των ορίων του Barth, όπως την μελετά ο Eriksen⁴³ μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να ερμηνεύσει τον τρόπο με τον οποίο τα μέλη των μεταναστευτικών κοινοτήτων συνεργάζονται σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο με τον κυρίαρχο πληθυσμό της χώρας υποδοχής, επιλέγοντας να υπερβούν τα εθνοτικά όρια που τα χωρίζουν. Η μελέτη της λειτουργίας των εθνοτικών ορίων μέσα από την επιχειρηματική δράση των μεταναστευτικών ομάδων αποτελεί μια νέα οπτική στην ανθρωπολογική προσέγγιση του φαινομένου της μετανάστευσης και της ενσωμάτωσης τους στην χώρα υποδοχής. Παρατηρούμε ότι τα όρια της διαφορετικότητας μεταβάλλονται και αναπροσαρμόζονται, όπως γλαφυρά αποτυπώνεται στην αρμονική συνεργασία εργοδότη με εργαζόμενο, δύο Μπαγκλαντεσιανών διαφορετικού θρησκευόμενου καθώς ο ένας είναι Μουσουλμάνος και ο άλλος Ινδουιστής, με τους οποίους συνομίλησα σε ένα από τα κουρέια που

⁴¹ Eriksen, Thomas Hylland, «Ethnicity versus Nationalism», στο *Journal of Peace Research*, Vol. 28, No 3 (Aug.1991) σ. 264.

⁴² Αγγελόπουλος, Γιώργος, «Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες. Οι Όροι και η εξέλιξη του περιεχομένου τους» ό.π. σ. 19-20.

⁴³ Eriksen, Thomas Hylland, *Ethnicity and Nationalism*, London: Pluto Press, 2002, σ. 39.

αποτελέσαν πεδίο της επιτόπιας έρευνας μου. Σε αυτή τη σχέση οι θρησκευτικές αντιπαλότητες έχουν παραμεριστεί από τα υποκείμενα προκειμένου να επιτευχθεί η συνεργασία και η εύρυθμη λειτουργία της επιχείρησης. Επίσης όπως με πληροφόρησε ένας από τους κουρείς, την επιχείρηση επισκέπτεται ο παπάς της περιοχής για να περιποιηθεί τα γένια και την κόμη του. Μου φάνηκε αρκετά ιδιότυπη αυτή η σχέση των δύο υποκειμένων ενός χριστιανού που διαθέτει έντονα διακριτικά γνωρίσματα της διαφορετικότητας του και που επιλέγει να εξυπηρετηθεί από έναν αλλοδαπό με επίσης διαφορετική θρησκευτική πίστη.

Μέσα από αυτές τις σχέσεις επικυρώνεται η άποψη του Barth⁴⁴ σύμφωνα με την οποία η συμπληρωματικότητα και η αλληλεξάρτηση των συναλλασσόμενων επιβάλλει στα άτομα ενώ διατηρούν τα πολιτισμικά όρια που τους ορίζουν ως διαφορετικούς εντούτοις να καταφέρνουν να επικοινωνήσουν. Η ύπαρξη των διακριτών πολιτισμικών και κοινωνικών ορίων είναι απαραίτητη καθώς κατά την αλληλεπίδραση των υποκειμένων τα όρια αποκτούν συμπληρωματικότητα και σταθερότητα ώστε να καθιστούν δυνατή την ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών σε επίσημο επίπεδο όταν αφορούν τις σχέσεις των μεταναστών με το κράτος και τους φορείς του ή με ιδιωτικούς φορείς και σε ανεπίσημο επίπεδο όταν αφορούν τις διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των μελών της κοινωνίας, όπως στη σχέση που περιέγραψα πιο πάνω. Η γραφική αναπαράσταση της διαπλοκής των εθνοτικών ορίων που χαρακτηρίζονται από ετερογένεια, είναι βοηθητική για την κατανόηση του φαινομένου κατά το οποίο τα εθνοτικά όρια αποκτούν ένα κοινό τόπο. Όπως παραστατικά φαίνεται στο Γράφημα 4, στο σημείο όπου τέμνονται οι τρεις ετερόκεντροι κύκλοι που αναπαριστούν τρεις διαφορετικές εθνοτικές ομάδες, οι πληθυσμοί με διαφορετικά πολιτισμικά, κοινωνικά, οικονομικά, ταξικά χαρακτηριστικά καταφέρνουν να συνεργαστούν και να συμβιώσουν⁴⁵.

Σε αυτό το κεφάλαιο αναφέρθηκα στην θεωρία του εθνοτισμού μέσα από το ερμηνευτικό εργαλείο της λειτουργίας των «ορίων» του Barth και πως εκείνη βρίσκει εφαρμογή στις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μεταναστών αλλά και των μελών της χώρας υποδοχής. Αναφέρθηκα σε ενδεικτικά παραδείγματα επικοινωνίας και συνεργασίας μεταναστών με άτομα που διαθέτουν διαφορετικό πολιτισμικό και θρησκευτικό υπόβαθρο που τους ορίζουν ως διαφορετικούς δίχως όμως να

⁴⁴ Barth, Fredrik (edit), *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*, ό.π. σ.18-19.

⁴⁵Eriksen, Thomas Hylland, *Ethnicity and Nationalism*, ο.π. σ. 135 Βλέπε Παράρτημα Γράφημα 4.

δυσχεραίνουν την επικοινωνία τους. Παρακάτω, θα αναλύσω την μεταναστευτική επιχειρηματικότητα ως ένα αποτελέσματα της επίτευξης της συνεργασίας των εθνοτικών ομάδων.

2. Η μεταναστευτική επιχειρηματικότητα

Μπορούμε να παρατηρήσουμε τη δυνατότητα των εθνοτικών ορίων να επαναπροσδιορίζονται ή άλλοτε να ενδυναμώνονται στην προσπάθεια των δρώντων υποκειμένων-μεταναστών να προσαρμοστούν και να επιβιώσουν σε ένα κοινωνικά και πολιτισμικά διαφορετικό περιβάλλον από εκείνο του τόπου καταγωγής τους, κατά την άσκηση της ανεξάρτητης επιχειρηματικής δραστηριότητας των τελευταίων. Τον τρόπο που λειτουργεί αυτός ο μηχανισμός θα αναλύσουμε πιο κάτω. Επίσης, θα αναφερθούμε στους λόγους που ωθούν τους μετανάστες στην αυτοαπασχόληση προς συγκεκριμένους τομείς της οικονομίας και στα χαρακτηριστικά της μεταναστευτικής επιχειρηματικής δραστηριότητας σε σχέση πάντα με την πολιτισμική κληρονομιά που φέρει ο μετανάστης. Το εθνογραφικό παράδειγμα της λειτουργίας των ασιατικών κουρείων αποτελεί τον «οδηγό» αυτής της ανάλυσης κατά την οποία θα διαπιστωθεί ο ρόλος που παίζει το πολιτισμικό πλαίσιο στο είδος της επιχειρηματικής δράσης των υποκειμένων⁴⁶.

2.1. Το ασιατικό κουρείο

Ειδικότερα, η μεταναστευτική επιχειρηματικότητα επιδιώκει να εκμεταλλευτεί το κενό που δημιουργείται σε ορισμένους κλάδους της οικονομικής ζωής στη χώρα υποδοχής. Οι περιοχές όπου συγκεντρώνεται μεγάλος μεταναστευτικός πληθυσμός εντός του αστικού ιστού, δημιουργούν τις κατάλληλες συνθήκες για την λειτουργία μιας εξειδικευμένης αγοράς (niche market)⁴⁷ στην οποία συγκεκριμένες υπηρεσίες και συγκεκριμένα αγαθά καλύπτουν τις ιδιαίτερες ανάγκες αυτών των ομάδων. Στα όρια της τοπικότητας της διαβίωσης των μεταναστευτικών ομάδων ευδοκμούν επιχειρήσεις όπως είναι τα κουρεία, τα οπωροπαντοπωλεία που διαθέτουν προϊόντα που καταναλώνονται από τους μετανάστες, τα καταστήματα κινητής τηλεφωνίας, κρεοπωλεία που απευθύνονται αποκλειστικά σε μουσουλμάνους μετανάστες⁴⁸ κ.α. Οι

⁴⁶ Ο κλάδος της ανθρωπολογίας των επιχειρήσεων (Business Anthropology) αποτελεί έναν εφαρμοσμένο κλάδο της ανθρωπολογίας που επιδιώκει να μελετήσει την κουλτούρα που επικρατεί εντός των επιχειρήσεων. Pant, Dipak R. και Alberti, Fernando, «Anthropology and business: Reflections on the business applications of cultural anthropology», *Liuc Papers* n. 42, *Serie Economia e Impresa* 11, Jun.1997, σ. 4, 10.

⁴⁷ Χατζηπροκοπίου, Πάνος και Φραγκόπουλος, Ιωάννης, «Αναδυόμενες “εθνοτικές” οικονομίες στον καιρό της κρίσης: κοινωνικο-οικονομικές και χωρικές διαστάσεις της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας στην Αθήνα», *ERSA-GR 10⁰ Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο*, Θεσ/νίκη 1-2 Ιουν. 2012, σ. 4.

⁴⁸ Τα συγκεκριμένα κρεοπωλεία διαθέτουν κρέας το οποίο επεξεργάζονται σύμφωνα με τους θρησκευτικούς κανόνες του ισλαμικού νόμου (halal meat). Μαυρομάτης, Γιώργος, «Μορφές εθνοτικής

εξειδικευμένες οικονομικές δραστηριότητες μικρής κλίμακας, που ασκούνται από μέλη μεταναστευτικών ομάδων, κύριο χαρακτηριστικό έχουν την χαμηλή εξειδίκευση των υπηρεσιών που προσφέρουν και συγκροτούν την niche market⁴⁹. Οι εθνοτικές επιχειρήσεις έρχονται να καλύψουν το κενό στην εξυπηρέτηση συγκεκριμένων αναγκών (υπηρεσιών ή εμπορικών προϊόντων) στην οικονομία του εθνικού κράτους όπου διαβιώνουν οι μετανάστες.

Μελετώντας το εθνογραφικό μου παράδειγμα διαπίστωσα ότι τα κουρεία των Ασιατών μεταναστών καλύπτουν την ανάγκη για την περιποίηση και τον καλλωπισμό μεγάλου αριθμού ανδρών. Οι επιχειρήσεις των ασιατικών κουρείων έκαναν εμφανή την παρουσία τους στον αθηναϊκό επιχειρηματικό χάρτη από το 2008 ενώ τη μεγαλύτερη αύξηση παρουσίασαν το 2015.⁵⁰ Η έρευνα μου έδειξε ότι η συγκέντρωση των ασιατικών κουρείων που έχουν αδειοδοτηθεί από τον Δήμο Αθηναίων⁵¹, εντοπίζεται κυρίως στην 1^η και στην 6^η Δημοτική Κοινότητα⁵² περιοχές στις οποίες υπάρχει μεγάλη συγκέντρωση ανδρικού μεταναστευτικού πληθυσμού, που δεν έχει τη δυνατότητα να εξυπηρετηθεί από τα ήδη υπάρχοντα ελληνικά κουρεία. Αυτό συμβαίνει διότι πρώτον αυτά είναι λιγοστά στις συγκεκριμένες περιοχές και επίσης οι μετανάστες δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να καταβάλουν το κόστος της παροχής υπηρεσιών αυτών των κουρείων το οποίο είναι διπλάσιο⁵³. Από την άλλη,

---

επιχειρηματικότητας της Αθήνας» στο Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές, τ. Α', Αθήνα: ΙΜΕΠΟ, 2008. σ. 242.

⁴⁹ Οι οικονομικές δραστηριότητες εντός των εθνοτικών «θυλάκων» ή εθνοτικών «νησίδων» (ethnic economic enclaves) μπορούν να μετεξελιχθούν σε μια «αγορά μεσαζόντων» (middleman minorities) που θα απευθύνεται σε πελάτες εκτός των κοινοτήτων των μεταναστών. Όταν οι επιχειρήσεις αυτές ενταχθούν στην κύρια οικονομία της χώρας υποδοχής τότε θα θεωρήσουμε ότι είναι πλήρως αφομοιωμένες οικονομικά αλλά και πολιτισμικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα «αγοράς μεσαζόντων» αποτελούν οι εμπορικές επιχειρήσεις των Κινέζων μεταναστών που είναι συγκεντρωμένες στην περιοχή της Σοφοκλέους και γύρω από τη Βαρβάκειο Αγορά. Οι Κινέζοι έμποροι διαθέτουν τα προϊόντα τους χονδρικός σε Έλληνες εμπόρους και σε μετανάστες. Brettell, B. Caroline and Alstatt, E. Kristoffer, ό.π. σ.384. Bonacich, Edna, «A Theory of Middleman Minorities», *American Sociological Review*, Vol. 38, No.5 (Oct.1973), σ. 586.

⁵⁰ Συγκεκριμένα το 2008 το σύνολο των κουρείων-κομμωτηρίων ήταν 15, ενώ με σταδιακή αύξηση το 2015 έφτασε στα 27 κουρεία-κομμωτήρια, τα οποία όμως ασκούν μόνο τη δραστηριότητα του κουρείου. Η πηγή των ποσοτικών στοιχείων είναι τα αρχεία του Δήμου Αθηναίων.

⁵¹ Σημειώνεται ότι αναφέρομαι σε κουρεία που διαθέτουν άδεια λειτουργίας από τον Δήμο Αθηναίων. Για τη λειτουργία μη αδειοδοτούμενων κουρείων η έρευνα μου δεν έχει στοιχεία .

⁵² Το σύνολο των καταστημάτων προέκυψε από αρχαιακά στοιχεία του Δήμου Αθηναίων. Βλέπε σχετικό Πίνακα 2 και σχετικό Γράφημα 2 (Παράρτημα).

⁵³ Το κόστος του ανδρικού κουρέματος κυμαίνεται στα πέντε έως έξι ευρώ στα ασιατικά κουρεία, ενώ στα κουρεία που ανήκουν σε Έλληνες κυμαίνεται στα επτά έως δώδεκα ευρώ. Το τελευταίο διάστημα λειτουργούν στην Αθήνα ασιατικά κουρεία που χρεώνουν το ανδρικό κούρεμα τρία ευρώ κάνοντας ακόμα πιο ανταγωνιστικό το επάγγελμα.

δεν είναι διατεθειμένοι να εξυπηρετηθούν από τα κομμωτήρια τα οποία είναι ταυτισμένα με τις υπηρεσίες που προσφέρουν στον γυναικείο πληθυσμό⁵⁴.

Επίσης, η επιχειρηματική δραστηριότητα των μεταναστών συνδέεται με μια σχετική πολιτισμική εξειδίκευση των εθνοτικών ομάδων. Για παράδειγμα οι ασιάτες φαίνεται να προτιμούν την ανδρική κομμωτική τέχνη καθώς αποτελεί μια συνηθισμένη επαγγελματική πρακτική στις χώρες καταγωγής τους. Μια άλλη μεταναστευτική επιχειρηματικά ομάδα, οι Κινέζοι, σε μεγάλο ποσοστό εξειδικεύονται στο εμπόριο. Η εμπορική δραστηριότητα των Κινέζων ευνοείται από το προνομιακό κόστος παραγωγής των προϊόντων από την χώρα καταγωγής τους, το οποίο εκμεταλλεύονται με την εισαγωγή και την διάθεση τους στην ελληνική αγορά. Με τη σειρά τους οι Αλβανοί μετανάστες ως αυτοαπασχολούμενοι ασχολήθηκαν κυρίως με τις κατασκευές και θεωρούνται ικανοί χτίστες (π.χ. τεχνίτες της πέτρας «πετράδες»). Τέλος, οι μετανάστες εκμεταλλεύονται το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της χώρας για να δημιουργήσουν επιχειρήσεις μικρής κλίμακας επιδιώκοντας την κοινωνική κινητικότητα προς μια ανώτερη οικονομικά και κοινωνικά θέση⁵⁵.

Σημαντικό ποσοστό των μεταναστών μετά την παραμονή τους για κάποιο χρονικό διάστημα στη χώρα υποδοχής επιλέγουν να γίνουν αυτοαπασχολούμενοι. Η επιλογή τους να μετατραπούν από μισθωτοί σε ελεύθερους επαγγελματίες ή να ασκήσουν επιχειρηματική δραστηριότητα δημιουργώντας τη δική τους επιχείρηση, αποτελεί «μεσομακροπρόθεσμο» χαρακτηριστικό του φαινομένου της μετανάστευσης⁵⁶. Όπως προκύπτει από σχετική μελέτη το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων μεταναστών παρουσιάζεται να είναι κατά μέσο όρο λίγο μικρότερο από το αντίστοιχο ποσοστό των γηγενών κατοίκων των κρατών μελών του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΑΣΑ) μέλος του οποίου είναι και η Ελλάδα⁵⁷. Το ανθρωπολογικό ενδιαφέρον του φαινομένου της μετανάστευσης σε σχέση με την οικονομική δραστηριότητα των μεταναστών επικεντρώνεται στους λόγους για τους οποίους εκδηλώνεται έντονα η επιθυμία των μεταναστών να δημιουργήσουν τη δική

⁵⁴ Bakalaki, Alexandra Maria, «The history and structure of a feminized profession: Hairdressing in Athens and Thessaloniki», Διδακτορική Διατριβή, State University of New York at Buffalo, 1984, σ. 142.

⁵⁵ Auster, Ellen & Aldrich, Howard, «Small business vulnerability, ethnic enclaves and ethnic enterprise» στο Ward, Robin & Jenkins, Richard (επιμ), *Ethnic communities in business: strategies for economic survival*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984, σ. 45-46.

⁵⁶ Ζωγραφάκης Σ., Κόντης Α., Μητράκος Θ., *Τα βήματα των μεταναστών στην ελληνική οικονομία*, Αθήνα: ΙΜΕΠΟ, 2009, σ. 76.

⁵⁷ Desiderio, Maria Vincenza and Mestres-Domenech, Josep, «Migrant Entrepreneurship in OECD countries. PART II», 2011 (pdf) στο <http://www.oecd.org/migration/imo>. ημ/νία πρόσβασης 14-4-16), σ. 141-142.

τους επιχειρήσει. Οι λόγοι που απομακρύνουν τους μετανάστες από τη μισθωτή εργασία εντοπίζονται στα κοινωνικά, εθνοτικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα που «περιβάλλουν» τις ζωές των μελών των μεταναστευτικών ομάδων εντός των ορίων των αστικών κέντρων στα οποία διαμένουν.

Βασικός λόγος που οδηγεί τους μετανάστες στην αυτοαπασχόληση μέσω της δημιουργίας επιχειρήσεων μικρής κλίμακας, όπως είναι τα κουρεία, αποτελεί η εργασιακή εκμετάλλευση που βιώνουν (ανασφάλιστη εργασία, μειωμένες αμοιβές, πολύωρη απασχόληση, περιστασιακή απασχόληση, «βαριές» χειρονακτικές εργασίες) και ο αποκλεισμός από τις κοινωνικές παροχές της χώρας υποδοχής⁵⁸ η οποία περιορίζει τις επιλογές τους κατά την προσπάθεια εύρεσης μιας σταθερής εργασίας. Ο Dollal, ένας Πακιστανός πληροφορητής, που εργάζεται σε κουρείο ομοεθνούς του, μου ανέφερε χαρακτηριστικά: *«η απασχόληση μου στη συγκομιδή φράουλας ήταν πολύ επίπονη, με πολλές ώρες εργασίας. Τώρα εργάζομαι ως κουρέας σε επιχείρηση στην οδό Αχαρνών και είμαι πιο ευχαριστημένος με τις συνθήκες εργασίας»*. Ο Dollal έχει συνδράμει οικονομικά για την ίδρυση της επιχείρησης και θεωρεί τον εαυτό οικονομικά αυτόνομο σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ότι αν δούλευε σε κάποιον Έλληνα εργοδότη. Ο Islam, από το Μπαγκλαντές αναφέρει *«...άνοιξα τη δική μου επιχείρηση για να κρατάω όλα τα χρήματα που κερδίζει το μαγαζί όχι μόνο το μεροκάματο που μου έδιναν σαν υπάλληλος. Επίσης, θέλω να μείνω στην Ελλάδα για αυτό έκανα αυτή την επιχείρηση»*.

Ειδικότερα, οι μετανάστες προσπαθούν με όλες τους τις δυνάμεις τα πρώτα χρόνια παραμονής τους στη χώρα υποδοχής να επιτύχουν επαγγελματικά ώστε να αποκτήσουν όσο το δυνατό περισσότερα δικαιώματα που τους παρέχονται από την εθνική νομοθεσία⁵⁹. Ο Aminul από το Πακιστάν αναφέρει χαρακτηριστικά *«...με τη δουλειά προσπαθώ να έχω εισόδημα ώστε να ανανεώσω την κάρτα διαμονής μου και να συνεχίσω να μένω εδώ. Αν δεν έχω κάρτα διαμονής δεν μπορώ να φέρω την γυναίκα και την κόρη μου στην Ελλάδα»*. Για τον Dollal προτεραιότητα είναι η άδεια διαμονής για ανεξάρτητη οικονομική δραστηριότητα όπως λέει ο ίδιος: *«θέλω να πάρω και εγώ άδεια διαμονής για να ανοίξω το δικό μου μαγαζί, αλλά τώρα ακόμα δεν έχω τα χρήματα»*. Η εντατική εργασία είναι το μόνο «εργαλείο» που διαθέτουν οι μετανάστες ώστε να καταφέρουν να αλλάξουν την κοινωνική τους θέση στη χώρα

⁵⁸ Λιάπη, Μαρία, «Η ποιότητα ζωής των οικογενειών μεταναστών επιχειρηματιών» στο *Μετανάστευση στην Ελλάδα. Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές*, ό.π. σ. 254.

⁵⁹ Krau, Edgar, *The Contradictory Immigrant Problem, A Sociopsychological Analysis*, New York: Peter Lang Publishing, 1991, σ. 98-99.

υποδοχής, η οποία κάποιες φορές είναι κατώτερη από αυτή που είχαν στη χώρα καταγωγής τους. Επίσης, με την βελτίωση της οικονομικής τους κατάσταση θεωρούν ότι θα είναι ικανοί να εξασφαλίσουν για τους εαυτούς τους καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Ακόμα ένας από τους κύριους λόγους για την απόφαση τους να ασκήσουν ανεξάρτητη οικονομική δραστηριότητα, είναι η αύξηση του προσωπικού κέρδους. Ένας από τους Πακιστανούς πληροφορητές μου ο Kashim που διαθέτει ένα σύνολο επιχειρήσεων στην Αθήνα (κουρείο, κομμωτήριο, επιχείρηση σέρβις Η/Υ) και μου ανέφερε: *«διάλεξα να είμαι εγώ το αφεντικό και να διαχειρίζομαι το κέρδος της εργασίας μου και να μην με εκμεταλλεύεται ο εργοδότης»*. Αντίστοιχα επιχειρήματα συνάντησα στο λόγο κι άλλων συνομιλητών μου, που έδωσαν έμφαση στις ιδιαίτερες δυσμενείς εργασιακές συνθήκες που τους ώθησαν στην αυτοαπασχόληση⁶⁰. Η αλλαγή της επαγγελματικής απασχόλησης από εξαρτημένη σε ανεξάρτητη οικονομική δραστηριότητα συμβάλει στην μεταβολή της κοινωνικής και οικονομικής θέσης του μετανάστη όπως αναφέρουν και οι ίδιοι αλλά και όπως αποδεικνύουν μελέτες του μεταναστευτικού φαινομένου σε σχέση με την επιχειρηματικότητα⁶¹.

Ακόμα ένας παράγοντας που ωθεί τους μετανάστες στην άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας είναι η δυσκολία που αντιμετωπίζουν στην εκμάθηση της εθνικής γλώσσας της χώρας υποδοχής. Η Ελλάδα δεν αποτελεί εξαίρεση αυτού του φαινομένου. Πιο συγκεκριμένα, η πλειονότητα των πληροφορητών μου είναι πρώτης γενιάς άνδρες που βρίσκονται στην παραγωγική ηλικία (25-45 ετών) και παρά το γεγονός ότι διαμένουν στην Ελλάδα αρκετά χρόνια⁶², εντούτοις η ευχέρειά τους στη χρήση του προφορικού λόγου στην ελληνική γλώσσα είναι περιορισμένη. Η γνώση της γλώσσας της χώρα υποδοχής αποτελεί βασικό προσόν για την εύρεση μιας εργασίας μη ανειδίκευτου εργάτη με καλύτερες εργασιακές συνθήκες. Από την άλλη, ο περιορισμός που θέτει η ανεπάρκεια της γνώσης της ελληνική γλώσσας οδηγεί τους μετανάστες που επιλέγουν να λειτουργήσουν την επιχείρησή τους εντός των «στενών» γεωγραφικών ορίων που ορίζει η συγκέντρωση του μεταναστευτικού πληθυσμού, εκεί όπου η επικοινωνία με τους ομοεθνείς εκτελείται αβίαστα.

Ωστόσο, η εσωστρέφεια που χαρακτηρίζει αυτές τις επιχειρήσεις έχει ως αποτέλεσμα να περιορίζει την οικονομική τους ανάπτυξη. Το μειονέκτημα αυτό σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση των τελευταίων ετών που μαστίζει την ελληνική

⁶⁰ Lowe, Lisa, *Immigrant Acts*, Durham: Duke University Press, 1999, σ. 158.

⁶¹ Castles, Stephen and Kosack, Godula, *ό.π.*, σ. 100.

⁶² Οι περισσότεροι διαμένουν στην Ελλάδα πάνω από πέντε χρόνια.

κοινωνία έχει επηρεάσει δυσμενώς και τις μεταναστευτικές επιχειρήσεις. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι κατά την επίσκεψή μου σε κουρείο που διέθετε τέσσερεις θέσεις πελατών και βρισκόταν σε μια κεντρική οδό όπως είναι η οδός Αχαρνών, σε ώρα αιχμής στο κατάστημα βρισκόταν μόνο ένας κουρέας και κανένας πελάτης. Ο κουρέας που εργαζόταν στο κατάστημα μου ανέφερε ότι τα τελευταία χρόνια ο αριθμός των πελατών έχει μειωθεί, ενώ κάποιοι από τους μετανάστες που εργάζονταν στο κουρείο έχουν μεταναστεύσει σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη.

2.2. Η λειτουργία της επιχείρησης

Η λειτουργία των ασιατικών κουρείων βασίζεται στην εκμετάλλευση όλων των μορφών του κεφαλαίου (capital), όπως αυτό ορίζεται από τον Bourdieu⁶³. Το οικονομικό κεφάλαιο, το ανθρώπινο κεφάλαιο, το πολιτισμικό καθώς και τα μεταναστευτικά δίκτυα ως μια ακόμα μορφή κεφαλαίου, αποτελούν βασικούς παράγοντες επιτυχίας μιας μικρής κλίμακας επιχείρησης όπως είναι το κουρείο. Το οικονομικό κεφάλαιο των ιδιοκτητών των κουρείων προέρχεται κυρίως από προσωπικές οικονομίες που συγκέντρωσαν από προηγούμενες εργασίες στην Ελλάδα. Επίσης, προκειμένου να δημιουργήσουν την επιχείρηση τους δανείζονται χρήματα από ανεπίσημες χρηματικές πηγές όπως είναι το συγγενικό και φιλικό περιβάλλον. Οι επίσημοι χρηματοδοτικοί φορείς, όπως το ελληνικό τραπεζικό σύστημα, δεν τους εμπιστεύονται αλλά ούτε και οι ίδιοι επιδιώκουν να απευθυνθούν για την χρηματοδότηση τους σε αυτούς.

Το ανθρώπινο κεφάλαιο περιλαμβάνει τους εν δυνάμει πελάτες των κουρείων όσο και τους υπαλλήλους που εργάζονται στην επιχείρηση. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, τα ασιατικά κουρεία είναι συγκεντρωμένα εντός των ορίων των εθνοτικών νησίδων και κύριοι πελάτες τους είναι ο μεταναστευτικός ανδρικός πληθυσμός⁶⁴ αλλά και Έλληνες πελάτες. Όπως μου αναφέρει ο Haque, με συριακή καταγωγή που βρίσκεται με την οικογένεια του στην Ελλάδα, «θέλω οι πελάτες μου να μην είναι μόνο ομοεθνείς αλλά και Έλληνες και άλλοι. Όσο περισσότερους πελάτες έχω τόσο περισσότερο θα κερδίζω». Από την άλλη, οι υπάλληλοι που απασχολούνται στα κουρεία είναι μετανάστες ασιατικής καταγωγής (π.χ. Αφγανοί, Μπαγκλαντεσιανοί,

⁶³ Εμπλουτίζοντας τις μορφές κεφαλαίου του Bourdieu «πολιτισμικού, κοινωνικού και οικονομικού» αναφέρομαι και σε άλλες μορφές όπως είναι το ανθρώπινο δυναμικό, η επαγγελματικές δεξιότητες κ.λπ. Bourdieu, Pierre, «The forms of capital» στο Richardson, J., *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Westport: Greenwood, 1986, σ. 242, 16.

⁶⁴ Bardley, Don E., «A Second Look at Self-Employment and the Earnings of Immigrants», *The International Migration Review*, Vol. 38, No. 2 (Summer, 2004), σ. 547.

Πακιστανοί κ.α.) οι οποίοι διαθέτουν ένα σημαντικό πολιτισμικό κεφάλαιο το οποίο εκμεταλλεύονται για την λειτουργία του κουρείου.

Πιο συγκεκριμένα, οι επιχειρηματίες εκμεταλλεύονται την πρόσβαση σε ένα ήδη εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό που έχει αποκτήσει τη γνώση της ανδρικής κομμωτικής τέχνης και περιποίησης στον τόπο καταγωγής του φοιτώντας σε αντίστοιχες σχολές ή έχοντας εργαστεί σε οικογενειακές επιχειρήσεις. Επίσης, υπάρχουν και μετανάστες που έχουν φοιτήσει σε ελληνικές ιδιωτικές σχολές. Με αυτόν τον τρόπο ένα ήδη εκπαιδευμένο προσωπικό μπορεί να ασκήσει άμεσα το επάγγελμα χωρίς να απαιτείται να σπαταληθεί χρόνος εκπαίδευσης από τον ιδιοκτήτη του κουρείου. Με τους παραπάνω έμμεσους τρόπους το κοινωνικό και το πολιτισμικό κεφάλαιο αποφέρει οικονομικό κέρδος στον επιχειρηματία συμβάλλοντας στην βιωσιμότητα της επιχείρησης.

Ωστόσο, δεν είναι όλα τα κουρεία οικονομικά βιώσιμα. Το μέλλον των περισσότερων μεταναστευτικών επιχειρήσεων προβλέπεται δυσόιο καθώς μετά από δέκα χρόνια μόνο μία στις πέντε επιχειρήσεις καταφέρνουν να επιβιώσουν⁶⁵. Αυτό συμβαίνει διότι η επιχειρηματικότητα είναι άμεσα συνυφασμένη και αλληλένδετη με τις κοινωνικές συνθήκες που πλαισιώνουν τα υποκείμενα που την ασκούν. Σύμφωνα με τον Polanyi η οικονομία είναι ενθικευμένη (embedded)⁶⁶ στο κοινωνικό και πολιτισμικό γίγνεσθαι γεγονός που καθιστά κάθε οικονομική δραστηριότητα δέσμια των συνθηκών του περιβάλλοντος στο οποίο αναπτύσσεται. Υπό αυτή τη θεώρηση η μεταναστευτική επαγγελματική δραστηριότητα όπως είναι η λειτουργία του κουρείου υπόκειται στο πλαίσιο που διαμορφώνεται από τις κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες του χώρου στον οποίο είναι εγκατεστημένη και του πολιτισμικού κεφαλαίου που έχει επενδυθεί σε εκείνη.

Ειδικότερα, κατά την επιτόπια έρευνα μου διαπίστωσα ότι πολλά κουρεία βρίσκονται στον ίδιο δρόμο, σε πολύ κοντινές μεταξύ τους αποστάσεις. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα ενός ασιατικού κουρείου που βρισκόταν ακριβώς απέναντι από ένα κουρείο ελληνικής ιδιοκτησίας. Το γεγονός αυτό αποτελεί μειονέκτημα για την επιχείρηση καθώς η πελατεία τους μοιράζεται. Επίσης, βασικό μειονέκτημα αυτών των επιχειρήσεων είναι ότι το προσωπικό δεν γνωρίζει την

⁶⁵ Rusinovic, Katja, *Dynamic Entrepreneurship. First and Second-generation immigrant entrepreneurship in Dutch cities*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006, σ. 137-138.

⁶⁶ Πολάνυι, Καρλ, *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*, μτφρ. Γαγανάκης Κώστας, Αθήνα: Νησίδες, 2007, σ.48-49. Barnard, Alan & Spencer, Jonathan (επιμ.), *Encyclopedia of Social & Cultural Anthropology*, 2^η έκδοση, London: Rutledge, 2010, σ. 211-212.

ελληνική γλώσσα με αποτέλεσμα να απευθύνεται κυρίως στους πελάτες εντός της μεταναστευτικής κοινότητας των ομοεθνών. Ακόμα, η αδυναμία για οικονομική ενίσχυση από επίσημες πηγές χρηματοδότησης (π.χ. τράπεζα, προγράμματα ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας) και η επιμονή στην αναζήτηση οικονομικής βοήθειας μόνο από το κοινωνικό τους δίκτυο έχει ως αποτέλεσμα να αδυνατούν να επενδύσουν στην επιχείρησή τους, για παράδειγμα μεταφέροντας την σε ένα περισσότερο κεντρικό σημείο της πόλης, μακρύτερα από τα γεωγραφικά όρια της μεταναστευτικής κοινότητας.⁶⁷

2.3. Στο «εδώλειο» του Κοινοτικού Συμβουλίου

Ο αλλοδαπός επίδοξος επιχειρηματίας που επιθυμεί να λειτουργήσει μια «επιχείρηση παροχής υπηρεσιών υγειονομικού ενδιαφέροντος», όπως ονομάζεται σύμφωνα με την υγειονομική διάταξη το κουρείο⁶⁸, καλείται να έρθει σε επαφή με το επίσημο ελληνικό κράτος μέσα από τις δομές της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης. Μέσα από την μεταναστευτική εμπειρία της επαφής των υποκειμένων με τον κρατικό μηχανισμό αποκαλύπτεται η «κουλτούρα του κράτους» που, όπως αναφέρει η Τσιμπιρίδου, εκφράζει τον ηγεμονικό του χαρακτήρα⁶⁹. Οι μετανάστες προσπαθούν να προσαρμοστούν στις ιδιαίτερες συνθήκες που διαμορφώνονται από την κρατική εξουσία και την εφαρμογή της νομοθεσίας που άλλοτε είναι ευνοϊκή για εκείνους και άλλοτε δυσχεραίνει την οικονομική και κοινωνική τους ενσωμάτωση.

Βασική προϋπόθεση για την άσκηση ανεξάρτητης οικονομικής δραστηριότητας⁷⁰ είναι ο ενδιαφερόμενος να διαθέτει άδεια διαμονής για το σκοπό αυτό. Σε ευνοϊκή θέση βρίσκονται οι αναγνωρισμένοι πρόσφυγες στους οποίους παρέχεται άμεσα το δικαίωμα της άσκησης ανεξάρτητης οικονομικής δραστηριότητας. Μεταξύ αυτών μεγάλο ποσοστό πλέον είναι Συριακής καταγωγής⁷¹. Αναλυτικότερα, η διαδικασία

⁶⁷ Rusinovic, Katja, ό.π. σ. 138-140.

⁶⁸ Υγειονομική Διάταξη Υ1γ/Γ.Π.ΟΙΚ.96967/ΦΕΚ 2718/8-10-12.

⁶⁹ Τσιμπιρίδου, Φωτεινή, ό.π., σ. 9-10.

⁷⁰ Στο άρθρο 1 του νόμου 4251/2014 Ν.4251/2014/τ.Α'/ΦΕΚ80/1-4-2014 «Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης και λοιπές διατάξεις» ορίζονται οι τύποι αδειών παραμονής αλλοδαπών οι οποίοι μπορούν να γίνουν αυτοαπασχολούμενοι παραθέτω το απόσπασμα του Νόμου: «κη) Ανεξάρτητη οικονομική δραστηριότητα: Η δραστηριότητα που αποβλέπει στην απόκτηση εισοδήματος από εμπορική, βιομηχανική, βιοτεχνική ή γεωργική επιχείρηση, καθώς και από κάθε άλλη επιχείρηση παροχής υπηρεσιών ή άσκησης ελεύθερου επαγγέλματος.

κθ) Επενδυτική δραστηριότητα: Η πραγματοποίηση επένδυσης που έχει, κατά αρμόδια κρίση, θετικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη και την εθνική οικονομία.».

⁷¹ Η σχετική νομοθεσία ψηφίστηκε πρόσφατα από το ελληνικό κράτος στα πλαίσια της ενσωμάτωσης του μεγάλου αριθμού νεοεισερχομένων προσφύγων από τη Συρία . Ν.4375/2016/τ.Α'/ΦΕΚ51/3-4-2016, αρθρ. 68-69.

της αδειοδότησης ενός κουρείου ξεκινά με την εξασφάλιση της Προέγκρισης της λειτουργίας του καταστήματος. Το αρμόδιο όργανο που χορηγεί την Προέγκριση είναι το τοπικό συμβούλιο⁷² του Δημοτικού Διαμερίσματος στο οποίο εδρεύει το κατάστημα. Η λήψη της θετικής απόφασης χορήγησης της Προέγκρισης γίνεται με φανερή ψηφοφορία των μελών του Συμβουλίου και σύμφωνα με την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων⁷³.

Τα στοιχεία που λαμβάνονται υπόψη από το τοπικό Συμβούλιο είναι πρώτον να επιτρέπεται από τον κανονισμό της πολυκατοικίας η λειτουργία καταστήματος με τη συγκεκριμένη δραστηριότητα, στη περίπτωση που εξετάζουμε αν επιτρέπεται η λειτουργία κουρείου. Ωστόσο, πολύ συχνά δεν υπάρχει κανονισμός κυρίως όταν τα κτίσματα είναι παλιά, από την άλλη στις περιπτώσεις που υπάρχει κανονισμός δεν αναφέρεται ρητά αν επιτρέπεται η συγκεκριμένη δραστηριότητα. Η νομική λύση που έχει υιοθετηθεί από το κράτος και η οποία θεωρείται ότι μειώνει την γραφειοκρατία ενισχύοντας συγχρόνως την επιχειρηματικότητα, είναι η κατάθεση Υπεύθυνης Δήλωσης του Ν.1599/86 του διαχειριστή της πολυκατοικίας ή του ιδιοκτήτη του καταστήματος (όταν ο διαχειριστής αρνείται να υπογράψει) με την οποία δηλώνει ότι ο κανονισμός δεν απαγορεύει την αιτούμενη χρήση. Σε περίπτωση που δεν υπάρχει κανονισμός προσκομίζεται Υπεύθυνη Δήλωση της πλειοψηφίας του αριθμού των ιδιοκτητών των διαμερισμάτων που στεγάζονται στο ίδιο κτίριο.

Εκτός από τον κανονισμό του κτιρίου, το Συμβούλιο της Δημοτικής Κοινότητας εξετάζει την χρήση γης στην περιοχή όπου πρόκειται να λειτουργήσει το κατάστημα. Επίσης, προκειμένου να προστατευτεί η ποιότητα της ζωής των κατοίκων από επιχειρηματίες που παραβιάζουν τη νομοθεσία εξετάζεται αν ο επιχειρηματίας λειτουργεί ήδη χωρίς άδεια την συγκεκριμένη επιχείρηση, αν τον βαραίνουν μηνύσεις από αντίστοιχη δραστηριότητα στα όρια του Δήμου⁷⁴ ή αν υπάρχουν παράπονα όχλησης των κατοίκων από τη λειτουργία της εν λόγω επιχείρησης.

⁷² Το Συμβούλιο της Δημοτικής Κοινότητας με επικεφαλής τον Πρόεδρο του Συμβουλίου απαρτίζεται από έντεκα αιρετά μέλη με θητεία 2,5 ετών.

⁷³ Αν κατά την έναρξη της συνεδρίασης υπήρχε απαρτία αλλά στη συνέχεια τα μέλη αποχώρησαν με αποτέλεσμα να μην πληρείται η απαρτία, τα μέλη που αποχώρησαν θεωρούνται παριστάμενα προκειμένου να διαφυλαχθεί η απαρτία. Υπ. Εσωτερικών Αποκέντρωσης και Ηλ. Διακυβέρνησης, Εγκύκλιος 49, «Λειτουργία Δημοτικών και Τοπικών Κοινοτήτων», 29-12-2010, ΑΔΑ:4ΠΛΚ-9Γ, σ. 8-9.

⁷⁴ Σχετική Κανονιστική Δήμου Αθηναίων με αρ. 647/26-7-2012 «Καθορισμός προϋποθέσεων για την ίδρυση και λειτουργία νέων ΚΥΕ και καταστημάτων παροχής Υπηρεσιών Διαδικτύου». Η ισχύς της κανονιστικής ήταν έως τις 31-4-2015 και αναμένεται έκδοση νεότερης κανονιστικής.

Κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης, η οποία μαγνητοφωνείται και η οποία είναι «ανοικτή» στο κοινό, μπορεί να παρεμβαίνει όποιος δημότης επιθυμεί για να εκφράσει την άποψη του σχετικά με τη λειτουργία του καταστήματος. Για παράδειγμα μπορεί να καταγγείλει τη λειτουργία της επιχείρησης χωρίς άδεια αν θεωρεί ότι δεν έχει υποπέσει στην αντίληψη της αρμόδιας αστυνομικής Αρχής η παράνομη λειτουργία του καταστήματος. Υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες δεν καταγράφονται όλες οι στιχομυθίες ανάμεσα στα μέλη του Συμβουλίου και στους λοιπούς συμμετέχοντες. Αυτό συμβαίνει όταν ο/η Πρόεδρος του Συμβουλίου κατά την κρίση του/της δίνει εντολή να κλείσουν τα μικρόφωνα θεωρώντας ότι τα λεχθέντα από τους συμμετέχοντες δεν πρέπει να καταγραφούν στα πρακτικά. Ωστόσο, θεωρώ ότι στους μη καταγεγραμμένους διαξιφισμούς μεταξύ των συμμετεχόντων στην συνεδρίαση εκφράζονται οι στρατηγικές της κρατικής εξουσίας και της αντίστασης των κατοίκων. Ο/Η Πρόεδρος προσπαθεί να κρατά τις ισορροπίες μεταξύ των αντικρουόμενων συμφερόντων. Όταν υπάρχει διαπληκτισμός ανάμεσα στον επιχειρηματία και στους κατοίκους, τα μέλη του Συμβουλίου καλούνται να αποφανθούν ποιος έχει δίκιο και ποιος εξυπηρετεί ίδια συμφέροντα και δεν επιθυμεί να λειτουργήσει η επιχείρηση.

Παρόλα αυτά, η γενική κατεύθυνση της Πολιτείας⁷⁵ και του Δήμου είναι να ενισχύεται η επιχειρηματικότητα καθώς η οικονομική κατάσταση της χώρας σήμερα, δεν προσφέρει πολλές ευκαιρίες επαγγελματικής αποκατάστασης ούτε για τους Έλληνες αλλά πολύ περισσότερο για τους μετανάστες. Επιπλέον, ο Δήμος της Αθήνας ως κρατικός φορέας δεν μπορεί να εμποδίσει την επιχειρηματικότητα, παρά τις πιέσεις των δημοτών σχετικά με τις «επιβαρυνμένες» περιοχές της πρωτεύουσας από την δραστηριότητα των συγκεκριμένων επιχειρήσεων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της απόρριψης από την Περιφέρεια Αττικής ως παράνομης, της Κανονιστικής πράξης η οποία περιόριζε την ίδρυση νέων καταστημάτων ανάμεσα στα οποία συμπεριλαμβάνονταν και τα κουρεία, σε περιοχές της πρωτεύουσας που θεωρούνταν αλλοιωμένες από την πληθώρα λειτουργίας καταστημάτων υγειονομικού ενδιαφέροντος.⁷⁶

---

⁷⁵ Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του Υφ. Εξωτερικών Δημήτρη Μάρδα στις 27-3-16 στον τηλεοπτικό σταθμό ΣΚΑΪ ότι αναζητεί επενδύσεις από πρόσφυγες και μετανάστες οι οποίοι θα μεταφέρουν το οικονομικό τους κεφάλαιο στην Ελλάδα. www.skai.gr/news (ημ/νία προσβασης 7-4-16).

⁷⁶ Αφορά το άρθρο2,παρ.Β2&Γ2 της Κανονιστική του Δήμου Αθηναίων με αρ. 647/26-7-2012.

Η ένταση που υπάρχει μεταξύ των ξένων επιχειρηματιών και των κατοίκων της περιοχής μπορεί να φανεί με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο κατά τις συνεδριάσεις των Κοινοτικών Συμβούλιων, όπου συμμετέχουν μέλη της μείζονος και ελάσσονος μειοψηφίας των πολιτικών παρατάξεων του Δήμου. Οι ξενοφοβικές φωνές της τοπικής κοινωνίας καταφέρνουν να εκφραστούν μέσα από τις τοπικές οργανώσεις των ενεργών πολιτών που είναι παρούσες κατά την συνεδρίαση του Συμβουλίου. Στη συνεδρίαση για την έκδοση της απόφασης της προέγκρισης ίδρυσης ενός κουρείου είναι παρόν και ο επίδοξος καταστηματάρχης για να υποστηρίξει το επιχειρηματικό του εγχείρημα.

Σε μια συνήθη συνεδρίαση ο αλλοδαπός εμφανίζεται μπροστά στα αιρετά μέλη της τοπικής κοινωνίας, αφού κληθεί από τον/την Πρόεδρο του Συμβουλίου. Από τη στιγμή που γίνεται αντιληπτό ότι ο αλλοδαπός δεν γνωρίζει να μιλά καλά την ελληνική γλώσσα, ο/η Πρόεδρος του Συμβουλίου προσπαθεί να του εξηγήσει στα αγγλικά το αρνητικό αποτέλεσμα της συνεδρίασης, ενώ μέλος του συμβουλίου διαμαρτύρεται έντονα υποστηρίζοντας ότι ο αλλοδαπός οφείλει να μάθει να μιλά ελληνικά και ύστερα να ζητήσει άδεια λειτουργίας καταστήματος στο κέντρο της Αθήνας. Ο αλλοδαπός αποχωρεί απογοητευμένος ενώ κάποιοι από τους παρευρισκόμενους προσπαθούν να του εξηγήσουν τα δικαιώματα του. Είναι σημαντικό να αναφέρω ότι η άρνηση του τοπικού συμβουλίου να χορηγήσει την άδεια λειτουργίας του καταστήματος του κουρείου βασίστηκε στο επιχείρημα περί της αλλοίωσης του τοπικού χαρακτήρα της γειτονιάς λόγω της υπερσυγκέντρωσης ομοειδών καταστημάτων. Το γεγονός ότι τα καταστήματα αυτά ανήκουν σε αλλοδαπούς παραλείπεται από τα πρακτικά της συνεδρίασης. Ο αλλοδαπός έχει δικαίωμα να ασκήσει έφεση επί της απόφασης αλλά τις περισσότερες φορές δεν το γνωρίζει και η χρονική καθυστέρηση της διαδικασίας αποτελεί αποτρεπτικό παράγοντα.

Σε άλλη περίπτωση το Συμβούλιο ρωτά τον ενδιαφερόμενο αν γνωρίζει τις υποχρεώσεις που έχει έναντι του κράτους, δηλαδή την υποχρέωση του να τηρεί τους κανόνες λειτουργίας του καταστήματος. Η Πρόεδρος απευθύνεται στον αλλοδαπό «...γνωρίζετε ότι η δραστηριότητα του καταστήματος οφείλει να γίνεται εντός του χώρου του καταστήματος; Γνωρίζετε ότι δεν επιτρέπονται οι συγκεντρώσεις ομοεθνών – πελατών στους κοινόχρηστους χώρους της πόλης (πχ. πεζοδρόμια, πλατείες) μπροστά από το κατάστημα σας; Ξέρετε ποιο θα πρέπει να είναι το ωράριο λειτουργίας της επιχείρησής σας;». Ο αλλοδαπός απαντά με συγκαταβατικό γνέψιμο του κεφαλιού

ενώ ο εκπρόσωπος του διαβεβαιώνει ότι θα τηρεί την νομοθεσία και θα εξηγήσει αργότερα στον πελάτη του τις λεπτομέρειες.

Μετά τη χορήγηση της Προέγκρισης την οποία η Δημοτική Κοινότητα υποχρεούται να έχει εκδώσει στο χρονικό περιθώριο των δεκαπέντε ημερών, ο καταστηματούχος αιτείται για τη δεύτερη και τελική φάση της διαδικασίας της χορήγησης της άδειας του κουρείου⁷⁷. Η απλουστευμένη διαδικασία της δεύτερης φάσης προκειμένου να χορηγηθεί η σχετική βεβαίωση λειτουργίας για τα χαρακτηρισμένα ως χαμηλής επικινδυνότητας καταστήματα⁷⁸ στα οποία υπάγονται τα κουρεία, δημιουργούν συγκεκριμένες δεσμεύσεις και υποχρεώσεις στον ιδιοκτήτη του καταστήματος. Η αδειοδότηση των κουρείων αποτελεί μια σχετικά απλουστευμένη διαδικασία καθώς δεν εμπλέκονται άμεσα οι φορείς του δημοσίου τομέα, αλλά έρχονται σε δεύτερο χρόνο προκειμένου να διαπιστώσουν αν ο επαγγελματίας τηρεί όσα δηλώνει υπεύθυνα, για παράδειγμα ότι η επιχείρηση του πληροί τις προϋποθέσεις της υγειονομικής νομοθεσίας, ότι έχει λάβει τα μέτρα ενεργητικής πυροπροστασίας, ότι το κατάστημα πληροί τις προϋποθέσεις του οικοδομικού κανονισμού και ότι η επιχείρηση του λειτουργεί υπό την εποπτεία προσωπικού το οποίο διαθέτει άδεια ασκήσεως επαγγέλματος κουρέα. Το κόστος για την έκδοση μιας άδειας κουρείου ή κομμωτηρίου κυμαίνεται από πεντακόσια έως χίλια ευρώ ανάλογα με την περίπτωση και ανάλογα τον μηχανικό που αναλαμβάνει την διεκπεραίωση της υπόθεσης, ενώ για τον Δήμο το παράβολο ανέρχεται στα εκατόν ογδόντα πέντε ευρώ.

Όπως εύλογα μπορούμε να συμπεραίνουμε από την διαδικασία που περιέγραψα πιο πάνω, όσο απλουστευμένη και να θεωρείται για το ελληνικό κράτος, για έναν αλλοδαπό επιχειρηματία παραμένει «Γολγοθάς». Ο Kasem από το Πακιστάν αναφέρει, *«μου ζητάνε από το Δήμο συνέχεια χαρτιά, χαρτιά, χαρτιά»*. Ο Ahmed από το Μπαγκλαντες με τη σειρά του λέει *«δεν μου έδωσαν άδεια κουρείου γιατί ήταν πολλά κουρεία στον ίδιο δρόμο και μου είπαν να πάω σε άλλο δρόμο, εγώ όμως έδωσα τόσο καιρό ενοίκια, και που να πάω, εκεί είναι οι γνωστοί μου»*. Οι προσωπικές

⁷⁷ Η Προέγκριση δεν δίνει τη δυνατότητα λειτουργίας της επιχείρησης αλλά είναι απαραίτητη για να μπορέσει ο ενδιαφερόμενος να διαμορφώσει εσωτερικά και εξωτερικά το κατάστημα του προκειμένου να προχωρήσει στη 2^η φάση της έκδοσης σχετικής βεβαίωσης ίδρυσης και λειτουργίας καταστήματος. Σχετική νομοθεσία: ΚΥΑ με αριθμ.ΔΙΑΔΠ/Φ.Α.2.1/34825/ΦΕΚ3403/31-12-13 «Απλούστευση και Προτυποποίηση των διοικητικών διαδικασιών γνωστοποίησης ίδρυσης και λειτουργίας Καταστήματος Παροχής Υπηρεσιών Υγειονομικού Ενδιαφέροντος (ΚΠΥΥΕ) κλπ».

⁷⁸ «Χαμηλής επικινδυνότητας» θεωρούνται τα καταστήματα όπου δε συναθροίζεται κοινό στα οποία συμπεριλαμβάνονται εκτός από τα κουρεία, τα κομμωτήρια, τα καταστήματα δερματοστιξίας και καταστήματα που διαθέτουν τρόφιμα και ποτά.

εμπειρίες των πληροφορητών μου φανερώνουν το κενό επικοινωνίας μεταξύ των αλλοδαπών και της «απρόσωπης» αντιμετώπισης από τους εκπροσώπους του κράτους που αδυνατούν να βρουν ικανοποιητικό τρόπο επικοινωνίας με τους αλλοδαπούς ή τους αντιμετωπίζουν απορριπτικά, εφόσον τα όργανα της πολιτείας τους αρνούνται το δικαίωμα να λειτουργήσουν την επιχείρησή τους στην περιοχή που πιστεύουν ότι θα έχουν καλύτερη πελατεία.

Για αυτούς τους λόγους το σύνολο των πληροφορητών μου ιδιοκτητών κουρείων δεν ήρθαν οι ίδιοι σε επαφή με το ελληνικό δημόσιο αλλά προσέλαβαν έναν «διεκπεραιωτή» (μηχανικό ή ομοεθνή που γνωρίζει την ελληνική γλώσσα) για να εκτελέσει εκ μέρους τους όλες τις απαιτούμενες ενέργειες. Ο κύριος λόγος ήταν η ελλιπής γνώση της ελληνικής γλώσσας και το γεγονός ότι οι διαδικασίες τους φαίνονταν αρκετά πολύπλοκες και χρονοβόρες⁷⁹. Όπως χαρακτηριστικά μου ανέφερε ο Kashim στο Πακιστάν η άδεια λειτουργίας του κουρείου εκδίδεται σε μια μέρα. Από την άλλη Aminul μου ανέφερε ότι πρόσφατα στο Πακιστάν αρχίζει να εφαρμόζεται νομοθεσία για τη λειτουργία των κουρείων, τα οποία λειτουργούσαν έως τότε με πιο ελαστικούς όρους (χωρίς άδεια, χωρίς τήρηση του ωραρίου κλπ). Το χάσμα ανάμεσα στον τρόπο λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού στην χώρα υποδοχής και στην χώρα καταγωγής των αλλοδαπών δημιουργεί έλλειψη εμπιστοσύνης και αμφισβήτηση της ορθότητας και χρησιμότητας της νομοθεσίας. Χαρακτηριστικά ο Islam αναφέρει «*νόμοι δεν υπάρχουν στην Ελλάδα; Δεν μπορώ να δουλέψω νόμιμα αλλά παράνομα γιατί αργεί πολύ ο Δήμος να μου δώσει άδεια*».

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι με πρόσφατη νομοθετική ρύθμιση⁸⁰ καταργείται το δικαίωμα της άσκησης του επαγγέλματος του κουρέα σε όσους έχουν αποφοιτήσει από ιδιωτικές σχολές ή σε όσους έχουν προϋπηρεσία στην άσκηση του επαγγέλματος. Αποτέλεσμα αυτής της ρύθμισης η οποία καταργεί κάτι που ίσχυε μέχρι πρότινος, είναι η πλειονότητα των αλλοδαπών να πληρώνουν κάποιον που διαθέτει άδεια ασκήσεως επαγγέλματος κουρέα προκειμένου να επιδεικνύουν την πρόσληψη του κατά τους κρατικούς ελέγχους, ο οποίος ουσιαστικά απουσιάζει από την επιχείρηση. Αυτή η πρακτική εντάσσεται στις αιτίες των παρανομιών της

⁷⁹ Το χρονικό περιθώριο έκδοσης Βεβαίωση Γνωστοποίησης Ίδρυσης και Λειτουργίας κουρείου είναι από 20 μέρες έως 5μήνες, ανάλογα με την πληρότητα των δικαιολογητικών που προσκομίζει ο ενδιαφερόμενος.

⁸⁰ Ν.4281/τ.Α'/ΦΕΚ160/8-8-2014 «Μέτρα στήριξης και ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, οργανωτικά θέματα Υπ. Οικονομικών και άλλες διατάξεις» άρθρ. 237-239.

«διφορούμενης διατήρησης»⁸¹ όπως αναφέρει ο Οικονόμου, αφού απολαμβάνει την αποδοχή από τους επαγγελματίες και γίνεται ανεκτή από το Κράτος, το οποίο τις περισσότερες φορές επιβάλλει τη νομιμότητα μόνο μετά από καταγγελία και μέχρι να εκτελεστούν οι κυρώσεις που προβλέπονται ο ενδιαφερόμενος έχει συμμορφωθεί με τις υποδείξεις του νόμου παρουσιάζοντας στον επόμενο έλεγχο τον υπεύθυνο κουρέα δια ζώσης. Ο Aktar από τη Συρία αναφέρει αγανακτισμένος *«ξέρω τη δουλειά, έχω δουλέψει πολύ καιρό κουρέας αλλά το κράτος δεν μου δίνει άδεια για να είμαι νόμιμος»*.

Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρθηκα στην μεταναστευτική επιχειρηματικότητα που έρχεται να καλύψει τους τομείς της οικονομίας της χώρας υποδοχής που δεν έχουν αναπτυχθεί επαρκώς από την ήδη υπάρχουσα οικονομική δράση των ημεδαπών. Οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις καλύπτουν πρωτίστως τις ανάγκες των μελών των μεταναστευτικών κοινοτήτων και στην συνέχεια επιδιώκουν να επεκτείνουν την οικονομική τους δράση και στην υπόλοιπη ελληνική κοινωνία. Στη διαδικασία αυτή οι αυτοαπασχολούμενοι μετανάστες καλούνται να αντιμετωπίσουν και να υπακούσουν στην νομοθεσία του κράτους υποδοχής που όπως φάνηκε δεν είναι πάντα ευνοϊκή προς την επιχειρηματική δράση του «Άλλου». Ενώ, σε κάποιες άλλες περιπτώσεις οδηγούνται στην «ημιπαρανομία» λόγω της ασάφειας και των παραλήψεων του νόμου. Στο επόμενο κεφάλαιο θα εξετάσω την επιχείρηση του κουρέιου ως τόπο κοινωνικών συναναστροφών.

---

⁸¹ Σύμφωνα με τον A. Smart, όπως αναφέρει ο Οικονόμου Λ., αποτελεί αιτία δημιουργίας παράνομων πρακτικών στα πλαίσια της κρατικής λειτουργίας. Οικονόμου, Λεωνίδα, *Η κοινωνική παραγωγή του αστικού χώρου στην Μεταπολεμική Αθήνα: η περίπτωση της Βούλας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2008, σ. 230.

3. Το κουρείο ως φορέας κοινωνικών σχέσεων

Η δημιουργία μιας μικρής επιχείρησης παροχής υπηρεσιών όπως είναι το κουρείο αποτελεί μέσο για την οικονομική ανέλιξη του μετανάστη-επιχειρηματία αλλά συγχρόνως στοχεύει στην κοινωνική του ενσωμάτωση στη χώρα υποδοχής. Κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης του αλλοδαπού επιχειρηματία δημιουργούνται τόσο σχέσεις συνεργασίας όσο και σχέσεις ανταγωνισμού με τα μέλη της κοινωνίας σε προσωπικό και σε τοπικό επίπεδο.

3.1. Σχέσεις συνεργασίας

Ο μετανάστης που επιλέγει να ασκήσει μια ανεξάρτητη οικονομική δραστηριότητα και να λειτουργήσει τη δική του επιχείρηση επιθυμεί να παραμείνει στη χώρα υποδοχής για μεγάλο χρονικό διάστημα. Τα έσοδα που θα του αποφέρει η επιχείρηση θα του εξασφαλίσουν την διαμονή του στη χώρα και ίσως, κάποια στιγμή, τα πλήρη δικαιώματα του πολίτη.⁸² Οι ασιάτες ιδιοκτήτες των κουρείων αποτελούν μια τέτοια περίπτωση. Τα κέρδη από την επιχείρηση τους επιτρέπουν να επιβιώσουν, ενώ με μέρος των κερδών ενισχύουν οικονομικά τα μέλη της οικογένειάς τους που έχουν παραμείνει στην χώρα καταγωγής.

Η οικονομική ανέλιξη των μεταναστών τους επιτρέπει την ενσωμάτωση στην ελληνική κοινωνία⁸³, τη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου και την σταδιακή απομάκρυνση από τον περιορισμένο χώρο της μεταναστευτικής κοινότητας στον οποίο διαμένουν. Οι επιχειρηματίες-μετανάστες με τους οποίους συνομίλησα δημιούργησαν την επιχείρηση του κουρείου διότι είναι μια τέχνη που γνωρίζουν καλά, επίσης είναι ένα είδος επιχείρησης που το κόστος εγκατάστασης και λειτουργίας της δεν είναι υψηλό σε σχέση με άλλες δραστηριότητες όπως για παράδειγμα ένα εστιατόριο. Στόχος τους είναι να παραμείνουν στην Ελλάδα και κάποια στιγμή να επανενωθούν με την οικογένειά τους επί του ελληνικού εδάφους. Οι γηγενείς αποτελούν για εκείνους πιθανούς πελάτες και όχι ανταγωνιστές. Εξυπηρετούν όλες τις εθνικότητες χωρίς διακρίσεις, διότι επιδιώκουν η επιχείρησή τους να είναι «ανοιχτή» και εξωστρεφής και να μην περιοριστεί στον πληθυσμό των ομοεθνών του. Το πνεύμα της εξωστρέφειας του μετανάστη – επιχειρηματία επιβεβαιώνεται χαρακτηριστικά από την επιγραφή ενός από τα κουρεία που

⁸² Krau, Edgar, *The Contradictory Immigrant Problem, A Sociopsychological Analysis*, ό.π., σ. 98-99.

⁸³ Kastoryano, Riva, *Negotiating Identities, States and immigrants in France and Germany*, (μετάφραση Harshav Barbara), Princeton University Press: 2002, σ. 73.

επισκέφτηκα η οποία έχει συμπεριλάβει τις σημαίες εθνικών κρατών από όλες τις ηπείρους.⁸⁴

Σε ερώτηση μου οι ιδιοκτήτες των κουρείων για το αν στο κουρείο τους θα επιθυμούσαν να εργαστούν και Έλληνες μου απαντούν καταφατικά. Φαίνεται πως οι εθνοτικές διαφορές δεν αποτελούν εμπόδιο για τη συνεργασία, καθώς συμβαίνει ένας Μπαγκλαντεσιανός Ινδουιστής να απασχολεί έναν Μπαγκλαντεσιανό Μουσουλμάνο. Ο επιχειρηματίας παρακάμπτει τις θρησκευτικές διαφορές και αξιολογεί τον χαρακτήρα και τις ικανότητες του υπαλλήλου του. Ωστόσο, αυτή η επαγγελματική συνεργασία δεν αναιρεί την αντίληψη του Islam ότι οι Μπαγκλαντεσιανοί μουσουλμάνοι όπως αναφέρει ο ίδιος είναι «κακοί άνθρωποι και φέρονται με υποτιμητικό τρόπο στους Ινδουιστές συμπατριώτες τους». Όσον αφορά τις σχέσεις του προσωπικού του κουρείου δεν υπάρχει διαμορφωμένη κάποια ιεραρχία. Όλοι οι υπάλληλοι ασχολούνται με το ίδιο αντικείμενο και μόνο ο ιδιοκτήτης της επιχείρησης που και εκείνος κουρεύει εκτελεί τις χρηματικές συναλλαγές με τους πελάτες και χειρίζεται το ταμείο.

Η κοινωνική ενσωμάτωση σχετίζεται και με την εμφάνιση του επιχειρηματία, ο οποίος επιλέγει τον δυτικό κώδικα ντυσίματος ώστε να μην ξενίζει η εμφάνιση του στον πελάτη που έχει διαφορετική καταγωγή από εκείνον. Επίσης, μέσα στο κατάστημα η ατμόσφαιρα γίνεται πιο ευχάριστη για τον Έλληνα πελάτη όταν ακούει ελληνική μουσική (χωρίς να απουσιάζουν τα ινδικά ακούσματα από το στερεοφωνικό). Την ίδια στιγμή τον τοίχο κοσμεί ακριβώς πάνω από τον καθρέφτη μια εικόνα της Παναγίας της βρεφοκρατούσας. Όλα τα παραπάνω στόχο έχουν τη δημιουργία ενός φιλικού και προσιτού περιβάλλοντος για τον εν δυνάμει Έλληνα πελάτη, ενώ συγχρόνως οι μετανάστες προσπαθούν να ξεφύγουν από τα αρνητικά συμφραζόμενα της εθνοτικής τους ταυτότητας, όπως αναφέρει ο Αμερικανός ανθρωπολόγος De Vos⁸⁵. Προς την αντίκρουση των θεωριών περί παράνομων καταστημάτων η απόδειξη της νομιμότητας για τους μετανάστες δείχνει να αποτελεί προτεραιότητα. Δίπλα στην κορνιζαρισμένη άδεια λειτουργίας του καταστήματος, βρίσκεται τοποθετημένη μια μεγεθυμένη φωτοτυπία του πτυχίου από την ιδιωτική σχολή κομμωτικής και πιο δίπλα σε φωτοτυπία η άδεια διαμονής.

⁸⁴ Εικόνα 1. Παράρτημα.

⁸⁵ De Vos, George, «Ethnic Pluralism: Conflict and Accommodation» στο De Vos, George και Romanucci-Ross, Lola (edit) *Ethnic Identity. Cultural Continuities and Change*, Chicago: The University of Chicago, 1982, σ. 29.

3.2. Σχέσεις ανταγωνισμού

Εκτός από τις σχέσεις συνεργασίας οι μετανάστες που αποφασίζουν να αυτοαπασχοληθούν δημιουργώντας τη δική τους επιχείρηση βρίσκονται αντιμέτωποι με κοινωνικές δυνάμεις που αντιστρατεύονται και αμφισβητούν τις ικανότητες και τις προθέσεις τους. Τόσο τα κοινωνικά οριενταλιστικού χαρακτήρα⁸⁶ στερεότυπα που κατά τον Said τροφοδοτούν το κοινωνικό φαντασιακό των Δυτικών κοινωνιών, όσο και οι κοινωνικές διακρίσεις και η ξενοφοβική αντιμετώπιση του «άλλου», του «διαφορετικού», ο «φόβος του ξένου», από τον κυρίαρχο πληθυσμό, δημιουργούν σχέσεις ανταγωνισμού μεταξύ των αυτοαπασχολούμενων μεταναστών και των μελών της ελληνικής κοινωνίας.

Μερίδα των Ελλήνων αντιμετωπίζει ειδικά τους ασιάτες μετανάστες μέσα από τον παραμορφωτικό φακό του οριενταλισμού δημιουργώντας αρνητική προδιάθεση προς το πρόσωπο τους και προς όποια δραστηριότητα εκείνοι ασκούν. Πιο συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια της έρευνας μου άκουσα πολλές απόψεις από Έλληνες ηλικίας 35-40 ετών που μένουν σε περιοχές που υπάρχει μεγάλη συγκέντρωση μεταναστών. Ο Δημήτρης για παράδειγμα αναφέρει *«οι Πακιστανοί και όλοι αυτοί οι Ασιάτες είναι βρώμικοι», «δεν πλένουν τα χέρια τους», «πως θα πας να κουρευτείς εκεί ...και να σε σφάζουν;»*. Ο Στάθης παρόλο που κουρεύεται σε ασιατικό κουρείο αναφέρει στο άκουσμα ότι το κουρείο όπου θα κάνω επιτόπια έρευνα βρίσκεται στην Σοφοκλέους *«στην Σοφοκλέους οι δρόμοι είναι γεμάτοι από μετανάστες δεν είναι σοφό να πλησιάζουν γυναίκες»* κλπ. Οι απόψεις που παράθεσα συνδέονται με την αναπαραγωγή της εικόνας της Ανατολής, όπως εκείνη «ζωντανεύει» μέσα από τα λόγια των ελληνικής καταγωγής πληροφορητών μου και μέσα από τα ΜΜΕ που αναπαράγουν γενικευμένες απόψεις περί τρομοκρατών του Ισλαμικού Κράτους που κυκλοφορούν ανάμεσα μας. Από τη συζήτηση μαζί τους προκύπτει το δίπολο Δύσης - Ανατολής όπου κάθε πόλος αντιπροσωπεύει διαφορετική κοσμοθεωρία, συνήθειες και τρόπο ζωής *«...μια Ανατολή, απολύτως διαφορετική από τη Δύση»*⁸⁷ όπως αναφέρει ο Said. Από τη μια πλευρά έχουμε την «καθαρή», «φιλήσυχη», «ειρηνική» Δύση και από την άλλη την «βρώμικη», «αιμοδιψή» και «πολεμοχαρή» Ανατολή.

⁸⁶ Said, Edward W., *Orientalism*, New York: Vintage Book Edition, 1979, σ. 6.

⁸⁷ Said, Edward W., *Οριενταλισμός*, μτφ. Τερζάκης Φώτης, Αθήνα: Νεφέλη, 1996, σ. 121. Τσιμπιρίδου Φωτεινή & Σταματόπουλος, Δημήτρης (επιμ.), *Οριενταλισμός στα όρια.*, Αθήνα: Κριτική, 2008, σ. 272.

Ωστόσο, αυτή η εικόνα δεν συνάδει με τις διαπιστώσεις των υπαλλήλων της αρμόδιας υγειονομικής υπηρεσίας οι οποίοι μου αναφέρουν ότι στην πλειονότητα τους τα ασιατικά κουρέια είναι καθαρά και οι ιδιοκτήτες τους είναι ιδιαίτερα επιμελείς με την καθαριότητα και φαίνεται να γνωρίζουν πολύ καλά την τέχνη του ανδρικού κουρέματος και του ανδρικού καλλωπισμού. Από την άλλη οι ίδιοι οι μετανάστες-κουρείς μου εξηγούν ότι «αν δεν είμαστε καθαροί τότε ο πελάτης δεν θα ξαναέρθει στο μαγαζί μας».

Εντούτοις, η αρνητική αντιμετώπιση και το «σύνδρομο της αντιξενικότητας», δανειζόμενη τον όρο του Παπαταξιάρχη⁸⁸, εκ μέρους της τοπικής κοινωνίας κατά τη λειτουργία καταστημάτων που ανήκουν σε αλλοδαπούς, ανάμεσα στα οποία και τα κουρέια, λαμβάνει το δημόσιο βήμα. Για παράδειγμα σε ημερίδα που διοργάνωσε ο Δήμος Αθηναίων το 2013, στην οποία συμμετείχαν τοπικές ενώσεις κατοίκων εκφράστηκε η δυσαρέσκεια για την υπερσυγκέντρωση των καταστημάτων που ανήκαν σε μετανάστες εντός των ορίων του Δήμου. Εκπρόσωποι των κατοίκων χαρακτήρισαν τις περιοχές αυτές ως «πτωχοκομείο, χώρο παρανομίας και αποθήκευσης μεταναστών»⁸⁹. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η Καντατζόγλου παραθέτοντας τον Appadurai «η γειτονιά ως κοινωνικός σχηματισμός αποτελεί πηγή ανησυχίας για το εθνικό κράτος καθώς εμπεριέχει τεχνικές της “εθνοσύνης”»⁹⁰ όπως είναι η διατήρηση της ελληνικότητας των καταστημάτων, το άκουσμα και η χρήση της ελληνικής γλώσσας στους δρόμους της πόλης χαρακτηριστικά που αλλοιώνονται από την παρουσία των αλλοδαπών επιχειρηματιών και των πελατών τους.

Προς την ίδια κατεύθυνση είχε κινηθεί στο παρελθόν σχετική κανονιστική πράξη που υπέγραφε το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Αθηναίων και η οποία στόχο είχε τον περιορισμό του αριθμού της έκδοσης νέων αδειών καταστημάτων στις «κορεσμένες» περιοχές του Δήμου Αθηναίων. Την εισήγηση της κανονιστικής είχε κάνει προς το Δημοτικό Συμβούλιο η Επιτροπή Ποιότητας Ζωής, συλλογικό όργανο του Δήμου που απαρτίζεται από αιρετούς οι οποίοι «αφουγκράζονται» τις ανάγκες των ψηφοφόρων τους και ως συλλογικό όργανο έχουν καθήκον τη διαφύλαξη της

⁸⁸ Παπαταξιάρχης, Ε. «Τα άχθη της ετερότητας», στο Παπαταξιάρχης Ε. (επιμ.), *Περιπέτειες της Ετερότητας, Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006, σ. 46-47.

⁸⁹ <https://www.cityofathens.gr/symparastatis/sites/www.cityofathens.gr.pdf>, «Δελτίου Τύπου Ημερίδας: Ενεργοί Πολίτες στις Γειτονιές της Αθήνας» (3-9-13) (pdf), (ημ/νία πρόσβασης 12-4-16).

⁹⁰ Καντατζόγλου, Ρωξάνη, «Το μνημείο ο βράχος και ο οικισμός: τα αναφιώτικα», στο Καντατζόγλου Ρ. & Πετρονώτη, Μ. *Όρια και περιθώρια. Εντάξεις και αποκλεισμοί*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2000, σ. 47.

ποιότητας ζωής των κατοίκων της πόλης. Τα επίμαχα άρθρα τελικά δεν τέθηκαν ποτέ σε ισχύ διότι σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία η επιχειρηματικότητα δεν μπορεί να περιοριστεί, αντίθετα θα πρέπει να ενισχύεται. Αυτό το γεγονός μας φέρνει σε αντιστοιχία με την αντιμετώπιση των Γιαπωνέζων μεταναστών δεύτερης γενιάς στην Καλιφόρνια όπως αναφέρει ο De Vos όπου οι τοπικοί φορείς θέλησαν να θέσουν νομικούς περιορισμούς στις επιλογές απασχόλησης των μεταναστών, ώστε να πληρούν τα εθνοτικά-επαγγελματικά στερεότυπα των γονιών τους ακολουθώντας το επάγγελμα του κηπουρού ή του οικιακού βοηθού εμποδίζοντας με αυτό τον τρόπο την κινητικότητα των μεταναστών και την βελτίωση της επαγγελματικής τους κατάστασης.⁹¹

Το αρνητικό κλίμα με το οποίο μέρος της ελληνικής κοινωνίας αντιμετωπίζει την επιχειρηματικότητα των ασιατικής καταγωγής μεταναστών εκφράζεται μέσα από τα λόγια των Ελλήνων πληροφορητών μου που ρωτήθηκαν αν θα επέλεγαν τις υπηρεσίες ενός κουρείου που βρίσκεται στο κέντρο της Αθήνας πχ. στην Σοφοκλέους στα οποία θα τους κούρευε κάποιος Ασιάτης. Για παράδειγμα ο Κώστας μεσήλικας, ιδιωτικός υπάλληλος, που κατοικεί μακριά από το κέντρο της Αθήνας μου απάντησε ότι το χαμηλό κόστος των υπηρεσιών που προσφέρουν τα κουρεία συνάδουν με «εκπτώσεις» που γίνονται στην ποιότητα τους.

Η ερμηνεία ωστόσο του χαμηλού κόστους της χρέωσης των υπηρεσιών από τους ίδιους τους επιχειρηματίες είναι διαφορετική. Οι ασιάτες κουρείς στην ερώτησή μου πως είναι δυνατό να είναι τόσο ανταγωνιστικό το κόστος των υπηρεσιών που παρέχουν, μου απαντούν ότι καταφέρνουν να είναι ανταγωνιστικοί όχι γιατί οι υπηρεσίες που προσφέρουν είναι χαμηλής ποιότητας, αλλά γιατί έχουν περιορίσει τα προσωπικά τους έξοδα. Ειδικότερα, στόχος των μεταναστών είναι να επιβιώσουν οικονομικά, το γεγονός ότι στην πλειονότητα τους είναι άνδρες που βρίσκονται στην Ελλάδα χωρίς την οικογένεια τους, δημιουργεί λιγότερες απαιτήσεις για διασκέδαση και προσωπικά έξοδα. Όπως μου αναφέρει ο Aminul του οποίου η οικογένεια βρίσκεται στο Πακιστάν, δεν κάνει έξοδα όπως οι Έλληνες, δεν τον ενδιαφέρουν τα ταξίδια αναψυχής και οι έξοδοι του Σαββατοκύριακου για διασκέδαση, θέλει μονάχα να κερδίζει χρήματα για να βοηθάει την οικογένεια του και για να ζει αξιοπρεπώς. Ο Erikssen αναφέρει ότι όπως διαπιστωθεί και από άλλους κοινωνικούς επιστήμονες ότι το χαμηλό βιοτικό επίπεδο των μεταναστών εντός του αστικού χώρου αποτελεί

---

⁹¹ De Vos, George, ό.π. σ. 34.

επιλογή τους και αντικατοπτρίζει τις προτεραιότητες που θέτουν έναντι των προτεραιοτήτων των λοιπών μελών του κοινωνικού συνόλου που τους αντιμετωπίζει με μια εθνοκεντρική ματιά⁹².

Η προτεραιότητα στην εργασία έναντι της διασκέδασης από την πλευρά των μεταναστών δημιουργεί περαιτέρω μείωση του κόστους εργασίας και προκαλεί αθέμιτο ανταγωνισμό ανάμεσα στους ήδη εγκατεστημένους μετανάστες και στους νεοεισερχόμενους μετανάστες στην αγορά εργασίας ως αυτοαπασχολούμενους. Νέα ασιατικά κουρεία κάνουν την εμφάνιση τους στο κέντρο της πόλης που προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε ανταγωνιστικότερες τιμές. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους «παλαιούς» και στους «νέους» κουρείς είναι έντονος και η δυσαρέσκεια που εκφράζεται από τους πληροφορητές μου στόχο έχει τους ομοεθνείς αλλά και την κρατική εξουσία. Παραπονιούνται γιατί το κράτος δεν ελέγχει τις τιμές, γιατί δεν περιορίζει την παράνομη λειτουργία όσων από τα κουρεία λειτουργούν τις Κυριακές και τις αργίες. Η άρνηση συμμόρφωσης με την νομοθεσία από τη μια, η ανοχή του κράτους και η εφαρμογή των κανόνων της ελεύθερης αγοράς από την άλλη αποτελούν το ιδιαίτερο πολιτισμικό, οικονομικό και νομικό πλαίσιο στο οποίο οι μετανάστες καλούνται να επιβιώσουν και να προσαρμοστούν.

3.3. Τα «ασιατικά μπαρμπέρικα»

Εν τέλει, μέσα από την επιτόπια έρευνα μου διαπίστωσα ότι τα ασιατικά κουρεία αποτελούν πεδία όπου λαμβάνει χώρα ο πολιτισμικός συγκρητισμός καθώς οι ιδιοκτήτες τους επιδιώκουν να ικανοποιήσουν τις επιθυμίες μιας πολυεθνικής και πολυπολιτισμικής πελατείας που αποτελείται από ομοεθνείς, από μετανάστες άλλων εθνοτήτων και από γηγενείς. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι στην πρωτεύουσα διαμορφώνεται μια κατάσταση ανάλογη με εκείνη του τέλους του 19^{ου} αι. όπου τα παραδοσιακά μπαρμπέρικα προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στις λαϊκές τάξεις της Αθήνας⁹³. Στα ασιατικά κουρεία θα βρούμε άνδρες βιοπαλαιστές που κάνουν μια στάση από την καθημερινή εργασία τους για να περιποιηθούν τους εαυτούς τους για 15 λεπτά περίπου όσο διαρκεί το κούρεμα. Επίσης, θα βρούμε συνταξιούχους που επιλέγουν τα φθηνά «ασιατικά» κουρεία της γειτονιάς και φυσικά μετανάστες που επιλέγουν τα κουρεία των ομοεθνών τους. Τα καταστήματα

⁹² Eriksen, Thomas Hylland, *Ethnicity and Nationalism*, ό.π. σ. 134-136.

⁹³ Μπαρμπέρης είναι ο κουρέας που ετυμολογικά προέρχεται από την ιταλική λέξη ιταλική λέξη *Barbeire*<*barba* που σημαίνει γενειάδα. Ρωπαίτου, Ζωή Ε., ό.π. σ. 44, 62.

προσφέρουν ένα σύνολο υπηρεσιών εκτός του κουρέματος όπως είναι το ξύρισμα, το μασάζ, η περιποίηση του ανδρικού προσώπου με παραδοσιακές τεχνικές τις οποίες οι κουρείς έχουν διδαχθεί στην πατρίδα τους και τις οποίες εφαρμόζουν σε πελάτες διαφορετικής κουλτούρας.⁹⁴

Όπως και στα παραδοσιακά ελληνικά μπαρμπέρικα των λαϊκών γειτονιών του παρελθόντος έτσι και στα «ασιατικά» κουρεία η παρουσία των γυναικών είναι εμφανώς απύσχα. Στις συζητήσεις που είχα με τους «ασιάτες» πληροφορητές μου ανέφεραν ότι οι γυναίκες από τον τόπο τους, δεν συνηθίζεται να κουρεύονται καθώς τα πρότυπα της γυναικείας ομορφιάς επιβάλλουν την μακριά γυναικεία κόμη ως στοιχείο θηλυκότητας⁹⁵. Οι «ασιάτισσες» περιποιούνται τα μαλλιά τους εντός του οίκου με τη βοήθεια άλλων γυναικών μακριά από τα «αδιάκριτα» ανδρικά βλέμματα. Από την άλλη υπάρχουν «ασιατικά» κουρεία που διαθέτουν και τμήμα κομμωτηρίου εκείνα όμως τα επισκέπτονται γυναίκες που ανήκουν σε εθνικότητες εκτός ασιατικής-μουσουλμανικής καταγωγής όπως μου ανέφεραν. Παρόλη, την έντονη προβολή στις διαφημιστικές επιγραφές⁹⁶ των καταστημάτων ότι παρέχουν υπηρεσίες κομμωτηρίου, κατά την διάρκεια της επιτόπιας έρευνας μου δεν συνάντησα κάποια γυναίκα να περιποιείται τον εαυτό της εντός των κουρείων. Οι πελάτες ήταν αποκλειστικά άνδρες. Επίσης και ο εξοπλισμός του καταστήματος ήταν λιτός και δεν διέθετε τον εργαλειώδη εξοπλισμό που διαθέτει ένα γυναικείο κομμωτήριο.

Σε αυτό το κεφάλαιο αναφέρθηκα στη λειτουργία του κουρείου ως μέσο κοινωνικοποίησης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Ειδικότερα η λειτουργία του κουρείου προϋποθέτει την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων τόσο ανταγωνιστικού χαρακτήρα όσο και συνεργασίας με τα μέλη της μεταναστευτικής κοινότητας αλλά και με τα μέλη της ελληνικής τοπικής κοινωνίας. Επίσης, έγινε αναφορά στη λειτουργία του κουρείου ως χώρου που εξυπηρετεί τους οικονομικά αδύναμους κατοίκους της πόλης, ενώ η επιχείρηση διατηρεί το ύψος της λειτουργίας των κουρείων του παρελθόντος, ως χώρων αποκλειστικά της ανδρικής περιποίησης. Στο επόμενο κεφάλαιο θα αναδείξω τη λειτουργία του κουρείου ως τόπου όπου διαμορφώνονται τα χαρακτηριστικά του ανδρισμού.

⁹⁴ Για παράδειγμα η ασιατική τεχνική της αποτρίχωσης του προσώπου με τη χρήση νήματος, το χαλαρωτικό μασάζ της κεφαλής κ.ά.. Ανεμογιάννης Διονύσης, «Κούρεμα, ξύρισμα και μασάζ στην καρδιά της εξωτικής Αθήνας. Στα χέρια του Karam από το Πακιστάν ξεχνάς όλες σου τις έγνοιες» (12-6-15) στο [http://grekamag.gr/62907/\(ημ/νία_πρόσβασης_8-1-16\)](http://grekamag.gr/62907/(ημ/νία_πρόσβασης_8-1-16)).

⁹⁵ Stevenson, Karen, «Hairy business. Organising the gendered self» στο *Contested Bodies*, (επιμ.) Holiday, Ruth και Hassard, John, London: Routledge, 2001, σ. 139.

⁹⁶ Βλέπε φωτογραφίες -Παράρτημα

4. Κουρείο και ανδρισμός

Σε αντίθεση με την κομμωτική τέχνη που είναι συνυφασμένη σε μεγάλο βαθμό με το γυναικείο φύλο ειδικότερα κατά την «χρυσή εποχή των κομμωτηρίων» δηλαδή κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 όπως αναφέρει η Μπακαλάκη στην εργασία της⁹⁷, τα κουρεία διαχρονικά -τόσο στην ελληνική κοινωνία όσο και στις κοινωνίες των χωρών καταγωγής των ασιατών μεταναστών- είναι συνδεδεμένα με την ανδρική περιποίηση. Ο τεχνίτης-κουρέας διαμορφώνει το ανδρικό πρότυπο σύμφωνα με τις επιταγές της μόδας αλλά και με τις επιθυμίες του πελάτη. Ο πελάτης μέσα από την επιτέλεση του κουρέματος επιδιώκει να κάνει εμφανή τα χαρακτηριστικά του ενσώματου ανδρισμού του με εργαλείο τη μορφή της κόμης, το χρώμα των μαλλιών, το ξύρισμα των γενιών. Η επιτέλεση του κουρέματος είναι μια πράξη που γίνεται αντιληπτή από τους συμμετέχοντες -επαγγελματίες και πελάτες- ως μια πράξη προσφοράς και ανταπόδοσης κι όχι απλώς ως μια παροχή υπηρεσίας που κοστολογείται με ένα χρηματικό αντίτιμο. Η ανδρική πελατεία του κουρείου είναι σταθερή αλλά υπάρχουν και εκείνοι οι πελάτες που τους ενδιαφέρει να βρουν τον πιο οικονομικό κουρέα. Οι μόνιμο πελάτες μένουν ή εργάζονται στην κοντινή περιοχή όπου βρίσκεται το κουρείο και επιθυμούν να τους περιποιηθεί συγκεκριμένος κουρέας από το προσωπικό της επιχείρησης. Το κουρείο αποτελεί χώρο κοινωνικοποίησης των ανδρών, είναι ένα πεδίο στον οποίο εκφράζεται η ατομικότητα του υποκειμένου και ενισχύεται ο ανδρισμός του, χωρίς να είναι απαραίτητη η φυσική παρουσία του αντίθετου φύλου.

4.1. Η επιτέλεση του κουρέματος

Δανειζόμενη τη σχετική θεωρία του Mauss⁹⁸ θεωρώ πως το κούρεμα ως πράξη ενέχει συμβολισμούς που εντάσσονται στην πρακτική της ανταλλαγής του δώρου. Κατά την διαδικασία της επιτέλεσης ακολουθείται ένα συγκεκριμένο «τυπικό». Αρχικά ο πελάτης εισέρχεται στο κουρείο χαιρετά τον κουρέα που τις περισσότερες φορές τον έχει εξυπηρετήσει και στο παρελθόν. Ο κουρέας υποδεικνύει στον πελάτη σε πια θέση του κουρείου θα πρέπει να καθίσει, ρυθμίζει το ύψος της καρέκλας και τοποθετεί γύρω από το λαιμό του πελάτη την προστατευτική ποδιά και το προστατευτικό κολάρο για τον λαιμό. Στη συνέχεια αφού ρωτήσει τον πελάτη πως

⁹⁷ Bakalaki, Alexandra Maria, ό.π. σ. 159-160.

⁹⁸ Μως, Μαρσέλ, *Το δώρο. Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής*, μετάφραση Σταματοπούλου-Παραδέλλη Άννα, Αθήνα: Καστανιώτης, 1979, σ. 127.

επιθυμεί να είναι η μορφή του κουρέματος, εκτελεί το κούρεμα. Ο πελάτης με τη σειρά του επισημαίνει στον κουρέα τι θα ήθελε να βελτιωθεί στην εμφάνιση της κόμη του και πιο θα ήταν το θεμιτό αποτέλεσμα, ο κουρέας εκτελεί χωρίς αντίρρηση τις επιθυμίες του πελάτη και ανά διαστήματα τον ρωτά αν το αποτέλεσμα τον ικανοποιεί. Στο τελικό στάδιο της διαδικασίας ο κουρέας περιποιείται τον πελάτη εκτελώντας μασάζ στο κεφάλι και στον σβέρκο του πελάτη και τοποθετώντας αρωματικό έλαιο στο ξυρισμένο δέρμα.

Η αλληλουχία των φάσεων του κουρέματος ακολουθεί τα στάδια της προσφοράς, της αποδοχής και της ανταπόδοσης. Ο τεχνίτης δεν εκτελεί μια εργασία αλλά προσφέρει τις υπηρεσίες του με τον βέλτιστο τρόπο ώστε ο πελάτης να μείνει ικανοποιημένος και να επιστρέψει, το αργότερο σε δεκαπέντε μέρες, ξανά στο κουρείο. Η προσφορά θεωρώ ότι εκφράζεται μέσα από την εφαρμογή της κομμωτικής τέχνης και την επιπλέον φροντίδα προς τον πελάτη όπως για παράδειγμα με την εφαρμογή του χαλαρωτικού μασάζ με αρωματικό λάδι στο κεφάλι, στον σβέρκο και στους ώμους του πελάτη. Η προσφορά γίνεται αποδεκτή με ευχαρίστηση από τον πελάτη και η ανταπόδοση λαμβάνει την υλική μορφή της χρηματικής αποζημίωσης με την πληρωμή και την πιθανή προσφορά φιλοδωρήματος προς τον κουρέα στο τέλος της διαδικασίας, αλλά κυρίως με την επιστροφή του πελάτη για το επόμενο κούρεμα. Η περιποίηση του άνδρα με την προσφορά του μασάζ καλλιεργεί μια σχέση «φροντίδας» στο ελληνικό μεταναστευτικό πλαίσιο αντίστοιχη με εκείνη που αναπτύσσεται μεταξύ των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών με τις Ελληνίδες εργοδότες όπως αναφέρει η Τοπάλη.⁹⁹

Κατά τη διάρκεια της εκτέλεσης του κουρέματος οι κουρείς είναι συγκεντρωμένοι στη τέχνη τους. Ωστόσο, πριν την έναρξη του κουρέματος συνδιαλέγονται με τους πελάτες για τα τεκταινόμενα της χώρας. Κατά την αναμονή των πελατών σε περίπτωση που το προσωπικό είναι απασχολημένο, οι ιδιοκτήτες προσφέρουν καφέ ή τσάι. Το κουρείο αποτελεί επίσης χώρο συνάντησης των ομοεθνών όπου συγκεντρώνονται κυρίως τις απογευματινές ώρες για να ανταλλάξουν απόψεις και να βοηθήσουν ο ένας τον άλλον. Τα κουρεία εκτός από επαγγελματικό χώρο ανδρικού καλλωπισμού αποτελεί και έναν άτυπο φορέα παροχής πληροφοριών για τους ασιάτες μετανάστες, καθώς μέσα στο κουρείο ένας νεοεισερχόμενος μετανάστης θα

---

⁹⁹ Τοπάλη, Πηνελόπη, ό.π. σ.303.

αναζητήσει και θα βρει βοήθεια για τις διαδικασίες έκδοσης εγγράφων και γενικές κατευθύνσεις για την επιβίωση του στην χώρα υποδοχής.

Εξετάζοντας βαθύτερα μια τόσο καθημερινή διαδικασία όπως είναι το κούρεμα, ανακαλύπτουμε ότι αναπτύσσεται μια σχέση αλληλεγγύης και εμπιστοσύνης ανάμεσα στον κουρέα και τον πελάτη. Το κούρεμα που πραγματοποιείται με σεβασμό στις προτιμήσεις κάθε πελάτη για την εμφάνιση της κόμης, την περιποίηση των γενιών του κι εν γένει για την προσωπική εικόνα του υποκειμένου, αποκτά συμβολικό χαρακτήρα εντείνοντας το σεβασμό μεταξύ των συναλλασσόμενων μελών.¹⁰⁰ Σε αυτή την έμφυλη διαδικασία εντοπίζω αντιστοιχίες με τον «ανδρικό συμποσιασμό» όπως τον περιγράφει ο Παπαταξιάρχης¹⁰¹. Ο «κόσμος του καφενείου» και ο «κόσμος του κουρείου» είναι δύο ανδροκρατούμενοι χώροι όπου οι κώδικες επικοινωνίας επικεντρώνονται στην αλληλεγγύη, στην προσφορά και στην ανταπόδοση. Στο κουρείο όπως και στο καφενείο συγκεντρώνονται οι αλλοεθνείς πελάτες που μετά από μερικές επισκέψεις γίνονται φίλοι με τους κουρείς. Ο Γιώργος ελληνικής καταγωγής πελάτης του κουρείου μου αναφέρει «θέλω να με κουρεύει ο *Kashim*, παίρνω τηλέφωνο πριν έρθω και ρωτάω αν εργάζεται». Η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ πελάτη και κουρέα περνά σε μια διαπροσωπική σφαίρα αντί της «άχρωμης» επαγγελματικής σχέσης, γι' αυτό το λόγο και προκαλεί την εκδήλωση της ικανοποίησης του πελάτη με την επιπρόσθετη χρηματική προσφορά ή με την προσφορά μιας επιπλέον εντριβής (μασάζ). Το κούρεμα και το κέρασμα είναι πράξεις συμβολικές συμβάλλοντας στην πολιτισμική κατασκευή του ανδρισμού καθώς διαμορφώνουν και εκφράζουν την ανδρική αυτοπεποίθηση και δυναμικότητα.

Εκτός από την δημιουργία διαπροσωπικών σχέσεων μέσα στο χώρο του κουρείου διαμορφώνεται η ανδρική ταυτότητα του υποκειμένου. Πιο αναλυτικά πιστεύω ότι η ανδρική κόμη λειτουργεί ως μεταφορά της ταυτότητας του ατόμου, ως εκδήλωση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας του και της προβολής του εαυτού του προς τους άλλους. Το τριχωτό της κεφαλής και τα γένια μετατρέπονται σε «καμβά» η μορφή του οποίου ενισχύει την πολιτισμική ταυτότητα του υποκειμένου και εντείνει τον ανδρισμό του. Οι επιλογές είναι άπειρες: ξύρισμα, κοντό ή μακρύ κούρεμα, μακριά ή κοντά γένια, βάνιμο, αποτριχώση όλες οι τεχνικές εφαρμόζονται κατά τη

¹⁰⁰ Σύμφωνα με τον Μως όταν προσφέρουμε και ανταποδίδουμε πράγματα, στην περίπτωση αυτή την υπηρεσία του κουρέματος, δείχνουμε και ανταποδίδουμε «σεβασμό» και «φιλοφρονήσεις». Μως, Μαρσέλ, ό.π., σ. 127.

¹⁰¹ Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος, «Ο κόσμος του καφενείου: Ταυτότητα και ανταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό», ό.π. σ. 217, 220.

βούληση του πελάτη επιβεβλημένες από τον ίδιο ή από το περιβάλλον του¹⁰². Για παράδειγμα κατά την επιτόπια έρευνα μου οι νεαροί πελάτες είχαν ξυρίσει την κόμη τους σχηματίζοντας γεωμετρικά σχέδια, προσδίδοντας ένα ύφος «επιθετικότητας» στην όψη τους.

Ιδιαίτερη περίπτωση κομμωτικής τεχνικής αποτελεί η βαφή της ανδρικής κόμης που αποτελεί πρακτική που συνηθίζεται τόσο στην ελληνική όσο και στις κοινωνίες του Μπαγκλαντές και του Πακιστάν και της Συρίας. Όπως αναφέρει η Ρωπαΐτου στον ελλαδικό χώρο κατά τον 19^ο αιώνα στα κουρεία εντός των πόλεων οι άνδρες της ανώτερης αστικής τάξης έβαφαν τα μαλλιά τους ακολουθώντας τα δυτικά πρότυπα¹⁰³. Σήμερα στην ελληνική κοινωνία η μεγαλύτερη μερίδα των ανδρών δεν βάφουν τα μαλλιά τους και επικρατεί η άποψη ότι τα γκρίζα μαλλιά αποτελούν δείγμα σοφίας, εμπειρίας και ένα φυσικό χαρακτηριστικό που προσδίδει στον άνδρα γοητεία. Αντίθετα, για τους «ασιάτες» κουρείς και τους ομοεθνείς πελάτες τους το βάνιμο των γκρίζων μαλλιών αποτελεί κοινή πρακτική. Όπως αναφέρει ο Hossain από το Πακιστάν, στη χώρα του θεωρούν ότι τα γκρίζα μαλλιά φανερόνουν την μεγάλη ηλικία του άνδρα και έτσι δυσκολεύεται να βρει εργασία καθώς οι εργοδότες θα προτιμήσουν νεότερους άνδρες.

Στο τέταρτο κεφάλαιο ανέλυσα την επιτέλεση του κουρέματος σε σχέση με τον ανδρισμό. Πως δηλαδή μέσα από το ανδρικό κούρεμα εκφράζονται τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του υποκειμένου. Επίσης, έδειξα ότι μέσα από το κούρεμα γίνεται φανερή η προσφορά και η αλληλεγγύη που αναπτύσσεται μεταξύ των ανδρών η οποία διαμορφώνει το κουρείο ως ένα «βασίλειο» του άνδρα. Στη συνέχεια της εργασίας ακολουθούν τα γενικά συμπεράσματα όπως προέκυψαν από την εθνογραφική μελέτη της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας της λειτουργίας των κουρείων που ανήκουν σε μετανάστες από το Μπαγκλαντές, το Πακιστάν και τη Συρία.

¹⁰² Για παράδειγμα οι στρατιωτικοί επιβάλλεται να έχουν κοντό κούρεμα, το ορθόδοξο χριστιανικό ιερατικό σχήμα επιβάλλει τα γένια.

¹⁰³ Ρωπαΐτου, Ζωή Ε., *Τα Μπαρμπέρικα*, Αθήνα: Φιλιπότη, 2012, σ. 63.

Επίλογος

Η παρούσα εργασία εξέτασε την μεταναστευτική επιχειρηματικότητα και την προσπάθεια των μεταναστών να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία χωρίς να χάσουν την πολιτισμική τους ταυτότητα. Το εθνογραφικό μου παράδειγμα αποτέλεσαν οι επιχειρήσεις των κουρείων που ανήκουν σε μετανάστες πρώτης γενιάς με καταγωγή από το Πακιστάν, το Μπαγκλαντές και τη Συρία και οι οποίες είναι εγκατεστημένες εντός του αστικού ιστού των διοικητικών ορίων του Δήμου Αθηναίων. Μέσα από την εργασία διαφάνηκε η «εξειδίκευση» στην παροχή της συγκεκριμένης υπηρεσίας από τους ασιάτες μετανάστες καθώς εκμεταλλεύονται το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο της χώρας υποδοχής καθώς και τις μορφές του «κεφαλαίου» που φέρουν από τη χώρα καταγωγής τους.

Τα συμπεράσματα που προέκυψαν μέσα από τη μελέτη των «κουρείων» ως μία εκδοχή της οικονομικής δραστηριότητας των αυτοαπασχολούμενων μεταναστών, δείχνουν την ανάγκη τους για κοινωνική και πολιτισμική ενσωμάτωση στην χώρα υποδοχής μέσω της οικονομικής-επιχειρηματικής οδού. Δανειζόμενη την φράση του Παπαταξιάρχη, θεωρώ ότι στο χώρο των κουρείων, διαφαίνονται τα περιθώρια της «κοινωνικής ενσωμάτωσης του πολιτισμικά άλλου»¹⁰⁴. Η ενσωμάτωση είναι μια δυναμική και δυαδική διαδικασία κατά την οποία οι κοινότητες των μεταναστών και η τοπική κοινωνία έρχονται σε επαφή μέσα από σχέσεις συνεργασίας και ανταγωνισμού. Την ίδια στιγμή οι μετανάστες αναγκάζονται να προσαρμοστούν στο ιδιαίτερο πολιτισμικό νομικό περιβάλλον που διαμορφώνεται από τα κρατικά όργανα όπως οι υπόλοιποι πολίτες του ελληνικού κράτους, συμμετέχοντας όμως με άνισους όρους ως προς τη γνώση της γλώσσας και του νομικού πολιτισμού της χώρας υποδοχής. Ο ρόλος του κράτους, των φορέων και των εκπροσώπων του σε αυτή τη διαδικασία αποκτά σημαντική βαρύτητα. Από την μια πλευρά ο πολιτικός λόγος διακηρύσσει την οικονομική ανάπτυξη της χώρας που θα στηριχθεί ακόμα και στο μεταναστευτικό κεφάλαιο και από την άλλη, αρνείται σε ένα μεγάλο βαθμό την ενσωμάτωση τους στην ελληνική κοινωνία, αφού τους θέτει εμπόδια στην άσκηση της επιχειρηματικότητας. Επιπλέον οι μετανάστες βρίσκονται αντιμέτωποι με την αντίδραση της τοπικής κοινωνίας που αντιμετωπίζει ξενοφοβικά της επιχειρήσεις των ασιατικής καταγωγής μεταναστών.

¹⁰⁴ Παπαταξιάρχης Ε., «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία», στο Παπαταξιάρχης Ε. (επιμ), *Περιπέτειες της Ετερότητας, Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, ό.π. σ. 453-454.

Οι μετανάστες μέσω της επιχειρηματικής δράσης γίνονται ορατά και ενεργά μέλη του αστικού χώρου αποκτούν προσωπικότητα και μερίδιο από τις ευκαιρίες που προσφέρει η ελεύθερη αγορά. Η ενσωμάτωση τους γίνεται μέσα από τον συγκερασμό πολιτισμικών χαρακτηριστικών της ασιατικής και της ελληνικής κουλτούρας. Στα κουρέια οι πελάτες και οι ιδιοκτήτες προσαρμόζουν την εθνοτική τους ταυτότητα προκειμένου να συνεργαστούν. Επίσης βασικό σημείο σύγκλησης και επικοινωνίας των υποκειμένων αποτελεί η συντήρηση του προτύπου του ανδρισμού όπως εκφράζεται μέσα από την επιτέλεση του κουρέματος. Ένα από τα συμπεράσματα της εργασίας που ταυτίζεται με την άποψη της Stevenson¹⁰⁵, είναι ότι η ανδρική κόμη διαθέτει διττό ρόλο, διότι παράγει πολιτισμικά πρότυπα και συγχρόνως εκφράζει την ατομικότητα της προσωπικότητας του υποκειμένου.

Ωστόσο, μέσα από την παρούσα εργασία ανοίγονται και άλλα ερωτήματα που καλείται να απαντήσει ο κοινωνικός επιστήμονας και τα οποία θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην κατανόηση των μηχανισμών που τα υποκείμενα επιστρατεύουν για να επιβιώσουν και να προσαρμοστούν σε ένα ξένο και πολλές φορές εχθρικό περιβάλλον. Ερωτήματα όπως ποια είναι η κοινωνική θέση του μετανάστη «κουρέα» στη χώρα καταγωγής του και πως εκείνη μεταβάλλεται μετά την οικονομική και κοινωνική του ανέλιξη στη χώρα υποδοχής; Ποιες είναι οι πολιτισμικές επιπτώσεις που έχει η αλλαγή της κοινωνικής θέσης στη χώρα καταγωγής των «ασιατών»; Τα ανωτέρω ερωτήματα προκειμένου να απαντηθούν απαιτούν ανθρωπολογική έρευνα που θα έχει λάβει χώρα και στα δύο περιβάλλοντα δράσης των υποκειμένων, δηλαδή και στη χώρα υποδοχής αλλά και στην χώρα καταγωγής του μετανάστη. Προεκτείνοντας το συμπέρασμα του Banks ότι «ο εθνοτισμός δεν μπορεί να γίνει κατανοητός χωρίς την αναφορά στη χώρα προέλευσης του μετανάστη»¹⁰⁶, θεωρώ ότι καμία πολιτισμική και κοινωνική πρακτική των μεταναστών ως δρώντων υποκειμένων δεν μπορεί να γίνει απολύτως κατανοητή χωρίς τη μελέτη και των δύο χωρών δράσης του υποκειμένου (χώρα καταγωγής και χώρα υποδοχής). Μονάχα λαμβάνοντας υπόψη και τα δυο εθνικά πλαίσια θα μπορέσουμε να αποτυπώσουμε στο χαρτί το σύνολο των ταυτοτήτων, των σχέσεων και των δράσεων του υποκειμένου-μετανάστη.

¹⁰⁵ Stevenson, Karen, ό.π. σ. 146.

¹⁰⁶ Banks, Marcus, ό.π. σ. 204. Ο Banks εκφέρει την ανωτέρω άποψη έχοντας μελετήσει τα άρθρα στο συλλογικό έργο του Watson, James *Between two cultures* (1977).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Angellidou, Alikí, «Coping with precarity: Neoliberal global politics and female migration from Bulgaria to Greece (Taking the lead from the case of Kostadina Kuneva)», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ.140-141 Β'-Γ', 2013, σ. 217-231.
- Αγγελόπουλος, Γιώργος, «Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες. Οι Όροι και η εξέλιξη του περιεχομένου τους», *Σύγχρονα Θέματα*, τ.63, Απρίλιος-Ιούνιος 1997, σ. 18-25.
- Αθανασοπούλου, Αγγελική, «Αλβανίδες έμμισθες οικιακές εργαζόμενες στην Αθήνα: Διαχείριση της εργασιακής και έμφυλης ταυτότητας στο πλαίσιο της μεταναστευτικής εμπειρίας», στο *Μετανάστευση στην Ελλάδα. Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές*, τ.Β', (επιμ.) Καβουνίδη, Τζένη κ.α. Αθήνα: ΙΜΕΠΟ, 2008. σ. 272-285.
- Γιαννόπουλος, Γιώργος, «Οι εργάτες και οι αγρότες στο καθεστώς της στρατιωτικής δικτατορίας» στο Γιαννόπουλος, Γιώργος & Clogg, Richard (επιμ.), *Η Ελλάδα κάτω από στρατιωτικό ζυγό*, Αθήνα: Παπαζήση, 1976, σ. 182-207.
- Ζωγραφάκης Σ., Κόντης, Α., Μητράκος Θ., *Τα βήματα των μεταναστών στην ελληνική οικονομία*, Αθήνα: ΙΜΕΠΟ, 2009.
- Καυτατζόγλου, Ρωξάνη, «Το μνημείο ο βράχος και ο οικισμός: τα αναφιώτικα», στο Καυτατζόγλου Ρ. & Πετρονώτη, Μ. *Όρια και περιθώρια. Εντάξεις και αποκλεισμοί*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2000, σ. 41-66.
- Κόντης, Αντώνης (επιμ.), *Ζητήματα κοινωνικής ένταξης μεταναστών*. Αθήνα: Παπαζήση, 2009.
- Κασίμης, Χαράλαμπος, «Ντόπιοι και ξένοι στη σύγχρονη αγροτική Ελλάδα» στο *Μετανάστευση στην Ελλάδα. Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές*, τ. Α', (επιμ.) Καβουνίδη, Τζένη κ.α. Αθήνα: ΙΜΕΠΟ, 2008, σ. 192-209.
- Λιάπη, Μαρία, «Η ποιότητα ζωής των οικογενειών μεταναστών επιχειρηματιών» στο *Μετανάστευση στην Ελλάδα. Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές*, τ. Α', (επιμ.) Καβουνίδη, Τζένη κ.α. Αθήνα: ΙΜΕΠΟ, 2008, σ. 248-263.
- Μαυρομάτης, Γιώργος, «Μορφές εθνοτικής επιχειρηματικότητας της Αθήνας» στο *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές*, τ. Α', (επιμ.) Καβουνίδη, Τζένη κ.α., Αθήνα: ΙΜΕΠΟ, 2008. σ. 228-246.

- Μουσιδής, Αντώνης & Παπαδοπούλου Δέσποινα Π. (επιμ.), *Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα. Εργασία, εκπαίδευση, Ταυτότητες*, Αθήνα: Κριτική, 2010.
- Μως, Μαρσέλ, *Το δώρο. Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής*, μετφρ. Σταματοπούλου–Παραδέλλη Άννα, Αθήνα: Καστανιώτης, 1979.
- Οικονόμου, Λεωνίδα, *Η κοινωνική παραγωγή του αστικού χώρου στην Μεταπολεμική Αθήνα: η περίπτωση της Βούλας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2008.
- Πολάνι, Καρλ, *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*, μετφρ. Γαγανάκης Κώστας, Αθήνα: Νησίδες, 2007.
- Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος, «Ο κόσμος του καφενεύου: Ταυτότητα και ανταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό» στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης και Θεόδωρος Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα: Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα: Καστανιώτης-Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 1992, σ.209-249.
- _____ «Τα άχθη της ετερότητας», στο *Περιπέτειες της Ετερότητας, Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, (επιμ.) Παπαταξιάρχης Ε., Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006.
- _____ «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία», στο *Περιπέτειες της Ετερότητας, Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, (επιμ.) Παπαταξιάρχης Ε., Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006.
- Παπαταξιάρχης, Ε., Τοπάλη, Π., Αθανασοπούλου Α., *Κόσμοι της οικιακής εργασίας. Φύλο, μετανάστευση και πολιτισμικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα του πρώιμου 21^{ου} αιώνα*, Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2008.
- Ρωπαίτου, Ζωή Ε., *Τα Μπαρμπέρικα*, Αθήνα: Φιλιππότη, 2012.
- Τοπάλη, Πηνελόπη, «Ασύμπτωτες σχέσεις. Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί και Ελληνίδες εργοδότες στην Αθήνα» στο *Περιπέτειες της Ετερότητας, Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, (επιμ.) Παπαταξιάρχης Ε., Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006, σ. 297-323.
- _____ *Σιωπηρές σχέσεις, διαπολιτισμικές επαφές. Η περίπτωση των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών στην Αθήνα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2008.
- Τσιμπιρίδου, Φωτεινή, *Μειονοτικές και Μεταναστευτικές Εμπειρίες. Βιώνοντας την «κουλτούρα του κράτους»*, Αθήνα: Κριτική, 2009.
- Τσιμπιρίδου Φωτεινή & Σταματοπούλου, Δημήτρης (επιμ.), *Οριενταλισμός στα όρια.*, Αθήνα: Κριτική, 2008.

- Χασιώτης, Κ. Ιωάννης, *Οι Έλληνες στη Διασπορά 15-21^{ος} αιώνας*, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, 2006.
- Χατζηπροκοπίου, Πάνος και Φραγκόπουλος, Ιωάννης, «Αναδυόμενες “εθνοτικές” οικονομίες στον καιρό της κρίσης: κοινωνικο-οικονομικές και χωρικές διαστάσεις της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας στην Αθήνα», *ERSA-GR 10^ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο*, Θεσ/νίκη 1-2 Ιουν.2012, σ. 1-7.
- Aldrich, Howard E. & Waldinger, Roger, « Ethnicity and Entrepreneurship», *Annual Review of Sociology*, Vol. 6 (1990), σ. 111-135.
- Auster, Ellen & Aldrich, Howard, «Small business vulnerability, ethnic enclaves and ethnic enterprise» στο Ward, Robin & Jenkins, Richard (επιμ), *Ethnic communities in business: strategies for economic survival*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984, σ. 39-56.
- Bakalaki, Alexandra Maria, «The history and structure of a feminized profession: Hairdressing in Athens and Thessaloniki», Διδακτορική Διατριβή, State University of New York at Buffalo, 1984.
- Banks, Marcus, *Εθνοτισμός. Ανθρωπολογικές Κατασκευές*, μτφρ. Αποστόλου, Φωτεινή, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2005.
- Bardley, Don E., «A Second Look at Self-Employment and the Earnings of Immigrants», *The International Migration Review*, Vol. 38, No. 2 (Summer, 2004), σ. 547-583.
- Barnard, Alan & Spencer, Jonathan (επιμ.), *Encyclopedia of Social & Cultural Anthropology*, 2^η έκδοση, London: Routledge, 2010.
- Barth, Fredrik (edit), *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*, Long Grove, Waveland Press, 1998.
- Bonacich, Edna, «A Theory of Middleman Minorities», *American Sociological Review*, Vol.38, No.5 (Oct.1973), σ. 583-594.
- Bourdieu, Pierre, «The forms of capital» στο Richardson, J., *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Westport: Greenwood, 1986, σ. 241-258.
- Brettell, B. Caroline & Alstatt, E. Kristoffer, «The Agency of Immigrant Entrepreneurs: Biographies of the Self-Employed in Ethnic and Occupational Niches of the Urban Labor Market», στο *Journal of Anthropological Research*, Vol.63, No. 3 (Fall, 2007) σ. 383-397.

- Castles, Stephen & Kosack, Godula, *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*, 2nd ed., Oxford University Press, 1985.
- Desiderio, Maria Vincenza and Mestres-Domenech, Josep, «Migrant Entrepreneurship in OECD countries. PART II», 2011 (pdf) (ημ/νία πρόσβασης 14-4-16) σ. 139-203 στο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΑΣΑ): <http://www.oecd.org/migration/imo>.
- De Vos, George, «Ethnic Pluralism: Conflict and Accommodation» στο De Vos, George και Romanucci-Ross, Lola (edit) *Ethnic Identity. Cultural Continuities and Change*, Chicago: The University of Chicago, 1982, σ. 5-41.
- Eriksen, Thomas Hylland, *Ethnicity and Nationalism*, London: Pluto Press, 2002.
- Eriksen, Thomas Hylland, «Ethnicity versus Nationalism», στο *Journal of Peace Research*, Vol.28, No 3 (Aug.1991), σ. 263-278.
- Eriksen, Thomas H., *Μικροί τόποι μεγάλα ζητήματα. Μια εισαγωγή στην κοινωνική και πολιτισμική Ανθρωπολογία*, Αθήνα: Κριτική, 2007.
- Hunges, Everett, C., «Queries concerning industry and society growing out of study of ethnic relations in industry», *American Sociology Review*, 14, 1949, σ. 219-229.
- Iosifides, Theodoros & King, Russell, «Recent immigration to Southern Europe: The socio-economic and labour market contexts», *Journal of Area Studies*, 4:9, 1996. σ. 70-94.
- Kastoryano, Riva, *Negotiating Identities, States and immigrants in France and Germany*, (μετφρ. Harshav Barbara), Princeton University Press: 2002.
- Keith, Michael, *After the cosmopolitan? Multicultural cities and the future of racism*, London: Routledge, 2005.
- Kloosterman, Robert & Rath, Jan, «Immigrant entrepreneurs in advanced economies: mixed embeddedness further explored», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 27, No. 2, April 2001, σ. 189-201.
- Krau, Edgar, *The Contradictory Immigrant Problem, A Sociopsychological Analysis*, New York: Peter Lang Publishing, 1991.
- Lowe, Lisa, *Immigrant Acts*, Durham: Duke University Press, 1999.
- Pant, Dipak R. και Alberti, Fernando, «Anthropology and business: Reflections on the business applications of cultural anthropology», *Liuc Papers n. 42, Serie Economia e Impresa* 11, Jun. 1997.

- Portes, Alejandro & Sensenbrenner, Julia, «Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action», *The American Journal of Sociology*, Vol. 98, No. 6 (May, 1993), σ. 1320-1350.
- Portes, Alejandro, Wilson Kenneth L., «Immigrant enclaves: An analysis of the labor market experiences of Cubans in Miami» στο *American Journal of Sociology*, 1980, V.86, σ. 295–319.
- Rusinovic, Katja, *Dynamic Entrepreneurship. First and Second-generation immigrant entrepreneurship in Dutch cities*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.
- Said, Edward W., *Οριενταλισμός*, μτφρ. Τερζάκης Φώτης, Αθήνα: Νεφέλη, 1996.
_____, *Orientalism*, New York: Vintage Book Edition, 1979, σ. 6.
- Stevenson, Karen, «Hairy business. Organising the gendered self» στο *Contested Bodies*, (επιμ.) Holiday, Ruth και Hassard, John, London: Routledge, 2001, σ. 137-152.
- Suttles, Gerald D., *The social order of the slum*, Chicago: The University of Chicago Press, 1968.
- Ward, Robin & Jenkins, Richard (επιμ.), *Ethnic communities in business: strategies for economic survival*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Watson, James L., «The Chinese: Hong Kong villagers in the British catering trade» στο Watson, James (επιμ.) *Between Two Cultures: Migrant and Minorities in Britain*, Oxford: Basil Blackwell, 1977.
- Wong, Bernard, «The Role of Ethnicity in Enclave Enterprises: A Study of the Chinese Garment Factories in New York City», *Human Organization*, Vol. 46, No 2, The Society for Applied Anthropology, 1987, σ.108-117 στο *Asians in America, Asian America Issues Relating to Labor, Economics and Socioeconomic Status* (edit) Franklin, Ng, Routledge, 2013.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

Δήμος Αθηναίων:

<https://www.cityofathens.gr/symparastatis/sites/www.cityofathens.gr.pdf>,
«Δελτίου Τύπου Ημερίδας: Ενεργοί Πολίτες στις Γειτονιές της Αθήνας» 3-9-13
(pdf), (ημ/νία πρόσβασης 12-4-16).

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛ.ΣΤΑΤ.): <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SAM07/2011> (ημ/νία πρόσβασης 13-4-2011). Στοιχεία Απογραφής έτους 2011, (ημ/νία πρόσβασης 13-4-16).

Ευρωπαϊκό Ίδρυμα για τη Βελτίωση των Συνθηκών Διαβίωσης και Εργασίας:
<http://www.eurofound.europa.eu/el/publications/report/2011/eu-member-states>
Van Heelsum, Anja, «Promoting ethnic entrepreneurship in European cities» 21-
Μαρτίου 2012 (pdf) (ημ/νία πρόσβασης 31-1-2016).

Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής: www.imepo.gr

ΕΟΠΠΕΠ «Εθνικός Οργανισμός Πιστοποίησης Προσόντων και Επαγγελματικού
προσανατολισμού»: www.eopperp.gr

Υπουργείο Εσωτερικών: <http://www.ypes.gr/> «Εθνική Στρατηγική για την ένταξη των
πολιτών τρίτων χωρών», Γενική Γραμματεία Πληθυσμού & Κοινωνικής Συνοχής,
23-4-13, (pdf), (ημ/νία πρόσβασης 10-5-16).

Ανεμογιάννης Διονύσης, «Κούρεμα, ξύρισμα και μασάζ στην καρδιά της εξωτικής
Αθήνας. Στα χέρια του Karam από το Πακιστάν ξεχνάς όλες σου τις έγνοιες» (12-
6-15) στο <http://grekamag.gr/62907/> (ημ/νία πρόσβασης 8-1-16)

Βατόπουλος, Νίκος, «Η Ατμόσφαιρα των γκέτο απλώνεται στην Αθήνα» (7-11-15)
στο <http://www.kathimerini.gr/837713/article> (ημ/νία πρόσβασης 13-4-16).

«Γεμίζουν σταθερά οι χώροι φιλοξενίας και τα hotspots» (13-4-16) στο
<http://www.avgi.gr/article> (ημ/νία πρόσβασης 13-4-16).

Καρανάτση, Ελένη «Η γεωγραφία της εγκληματικότητας»(14-11-2004)
<http://www.kathimerini.gr/200436/article/> (ημ/νία πρόσβασης 25-4-16).

[www.skai.gr/news/finance /article/](http://www.skai.gr/news/finance/article/) «Ο Μάρδας “θα αναζητήσουμε επενδύσεις σε
πρόσφυγες και μετανάστες”» (ημ/νία πρόσβασης 7-4-16).

Eurostat:[http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Immigration_b
y_citizenship,_2013_YB15.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Immigration_by_citizenship,_2013_YB15.png) (ημ/νία πρόσβασης 9-6-2016)

ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

- N.4251/2014/τ.Α'/ΦΕΚ80/1-4-2014 «Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης και λοιπές διατάξεις»
- N.4332/2015/τ.Α'/ΦΕΚ76/9-7-2015 «Τροποποίηση διατάξεων Κώδικα ελληνικής ιθαγένειας Ν.4251/2014 και άλλες διατάξεις»
- N.4375/2016/τ.Α'/ΦΕΚ51/3-4-2016 «Οργάνωση και λειτουργία Υπηρεσίας Ασύλου, Αρχής Προσφύγων, Υπηρεσίας Υποδοχής και Ταυτοποίησης σύστασης Γεν. Γραμ. Υποδοχής, προσαρμογή της Ελληνικής Νομοθεσίας προς τις διατάξεις της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ του ΕΚ και του Συμβουλίου «σχετικά με τις κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας (αναδιατύπωση)»(L180/29-6-2013), διατάξεις για την εργασία δικαιούχων διεθνούς προστασίας και άλλες διατάξεις.
- N.4281/τ.Α'/ΦΕΚ160/8-8-2014 «Μέτρα στήριξης και ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, οργανωτικά θέματα Υπ. Οικονομικών και άλλες διατάξεις»
- ΚΥΑ με αριθμ.ΔΙΑΔΠ/Φ.Α.2.1/34825/ΦΕΚ3403/τ.β'/31-12-13 «Απλούστευση και Προτυποποίηση των διοικητικών διαδικασιών γνωστοποίησης ίδρυσης και λειτουργίας Καταστήματος Παροχής Υπηρεσιών Υγειονομικού Ενδιαφέροντος (ΚΠΥΥΕ) κλπ»
- Π.Δ.133/τ.Α'/ΦΕΚ193/2-8-2005 «Προϋποθέσεις άσκησης επαγγέλματος Κουρέα, Κομμωτή και Τεχνίτη περιποίησης χεριών κι ποδιών, καθορισμός επαγγελματικών δικαιωμάτων αυτών καθώς και όροι ίδρυσης και λειτουργίας Κουρείων και Κομμωτηρίων»
- Υγειονομική Διάταξη Υ1γ/Γ.Π.ΟΙΚ.96967/ΦΕΚ2718/8-10-12.

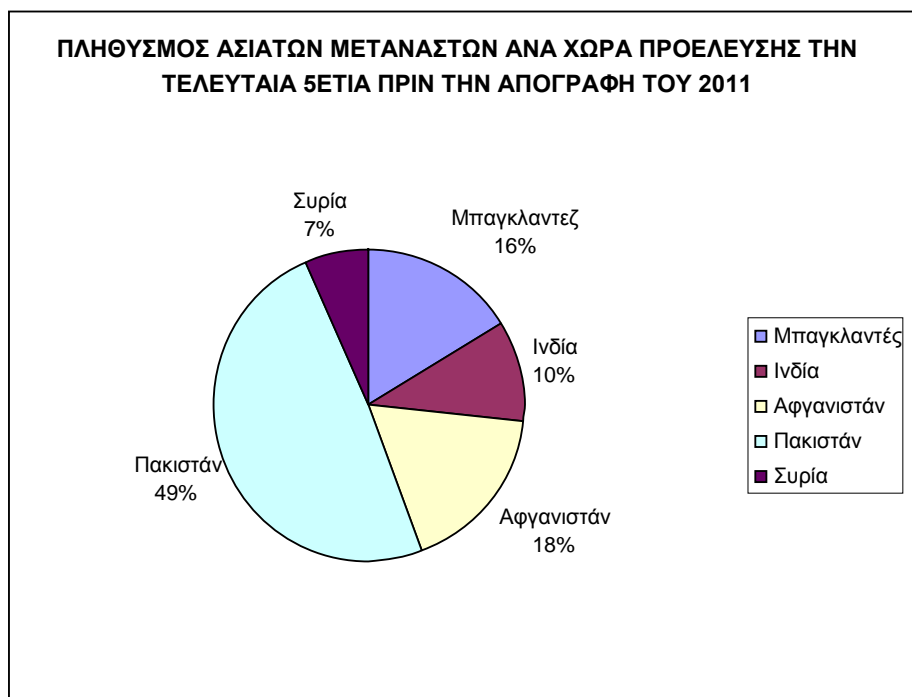
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

1. ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

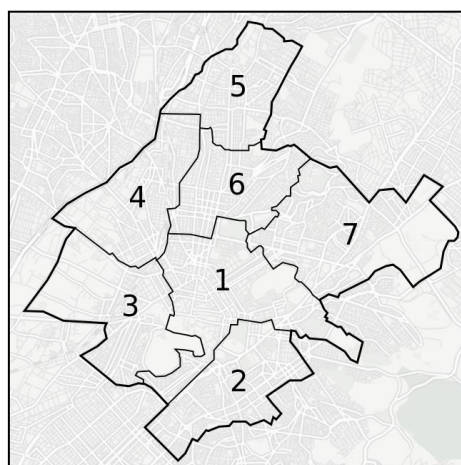
1. Φύλο
2. Ηλικία
3. Εθνικότητα
4. Σπουδές-(Ελλάδα-Χώρα καταγωγής)
5. Πόσα χρόνια βρίσκεσαι στην Ελλάδα-Αθήνα;
6. Για πόσο διάστημα εργάζεστε ως κουρέας;
7. Έχετε εργαστεί και σε άλλο κουρείο στο παρελθόν (ιδιοκτήτης του κουρείου ήταν Έλληνες ή αλλοδαπός –ποιας εθνικότητας) ;
8. Ποια άλλα επαγγέλματα έχετε ασκήσει εκτός από το επάγγελμα του κουρέα;
9. Για ποιο λόγο αποφασίσατε να εργασθείτε ως κουρέας;
10. Θα επιθυμούσατε το επάγγελμα αυτό να το ακολουθήσει το παιδί σας;
11. Ποια είναι η κοινωνική θέση του επαγγέλματος του κουρέα στην χώρα καταγωγής;
12. Ποια πιστεύεται ότι είναι η κοινωνική θέση (status) του επαγγέλματος του κουρέα στην μεταναστευτική κοινότητα την (π.χ. των ομοεθνών) ;
13. Η επιχείρηση είναι δική σας ή είστε υπάλληλος;
14. Γνωρίζεις κάποια άλλη τέχνη?
15. Από που διδάχθηκες την τέχνη του κουρέα (υπάρχει κάποια σχετική σχολή στη χώρα καταγωγής;)
16. Πόσα χρόνια εργάζεστε ως κουρέας/κομμωτής/τρια
17. Γιατί επέλεξες να ασκήσεις αυτό το επάγγελμα (πχ. ήταν οικογενειακή – επαγγελματική ασχολία, οικογενειακή παράδοση, ήταν το επάγγελμα που ήθελες να ακολουθήσεις; κάτι άλλο;)
18. Ποια πιστεύεις ότι είναι τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα που προκύπτουν από την άσκηση του επαγγέλματος του κουρέα/κομμωτή/τριας και του γεγονότος ότι έχετε δική σας επιχείρηση? (π.χ. περισσότερα χρήματα)
19. Το επάγγελμα αυτό αποτελεί την τελική επαγγελματική επιλογή σου ή προτίθεσαι κάποια στιγμή να το αλλάξεις;
20. Ποιες είναι οι επαγγελματικές σου φιλοδοξίες όσον αφορά αυτό το επάγγελμα; (π.χ. να μεταφέρεις την επιχείρηση σου σε άλλη περιοχή, πιο κεντρικό σημείο, διεύρυνση της πελατείας κ.α.)
21. Ποιες είναι οι δυσκολίες που αντιμετώπισες για να λειτουργήσεις αυτή την επιχείρηση; (π.χ. γραφειοκρατία κατά την έκδοση της άδειας (προέγκριση άδειας λειτουργίας καταστήματος από τον Δήμο, υγειονομική καταλληλότητα, οικονομικά εμπόδια, άδεια διαμονής για ανεξάρτητη οικονομική δραστηριότητα, άδεια ασκήσεως επαγγέλματος κουρέα κ.α.)
22. Ποιες πρακτικές-μέθοδοι κουρέματος γίνονται με τον παραδοσιακό τρόπο (όπως γινόταν στην χώρα καταγωγής); Και ποιες έχουν μεταβληθεί (π.χ μοντέρνα κουρέματα ανάλογα με την επιθυμία του πελάτη) ;
23. Ποιες ήταν οι πηγές εισοδήματος που χρησιμοποίησες για να ανοίξεις αυτή την επιχείρηση;
24. Με ποια κριτήρια επιλέξατε το κατάστημα (π.χ. φθηνό ενοίκιο, περιοχή όπου μένουν ομοεθνείς, κεντρικό σημείο κλπ)
25. Σε ποιο πελατολόγιο απευθύνεστε; (Έλληνες, αλλοδαπούς, και γυναίκες στις περιπτώσεις των κουρειών-κομμωτηρίων).

26. Το προσωπικό που λειτουργεί το κατάστημα είναι ομοεθνείς, ομόθρησκοι, φίλοι, συγγενείς;
27. Εκείνοι πως έμαθαν την τέχνη του κουρέα; (π.χ. είχα πάει σε κάποια σχετική σχολή στη χώρα καταγωγής)
28. Ποιες εθνικότητες χρησιμοποιούν τις υπηρεσίες του κουρέιου και σε ποιο ποσοστό (π.χ. Έλληνες, άλλες εθνικότητες) ;
29. Θα μπορούσε να είναι μια γυναίκα κουρέας και να εργάζεται στο κατάστημα;
30. Υπάρχουν βοηθοί κουρείς (π.χ. νεαροί άνδρες) που μαθαίνουν την τέχνη του κουρέματος από τους παλαιούς-έμπειρους κουρείς που ήδη εργάζονται στο κατάστημα;
31. Με το εισόδημα του επαγγέλματος βοηθάτε οικονομικά την οικογένεια που βρίσκεται στη χώρα καταγωγής;
32. Σκοπεύετε να επιστρέψετε πίσω στην πατρίδα σας ;
33. Σκοπεύετε να μετακινηθείτε σε κάποια άλλη ευρωπαϊκή χώρα ;
34. Σκοπεύετε να προβείτε στην οικογενειακή επανένωση και να συνεχίζατε την επαγγελματική σας δραστηριότητα εδώ που βρίσκεστε;

ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ-ΠΙΝΑΚΕΣ-ΧΑΡΤΕΣ-ΕΙΚΟΝΕΣ

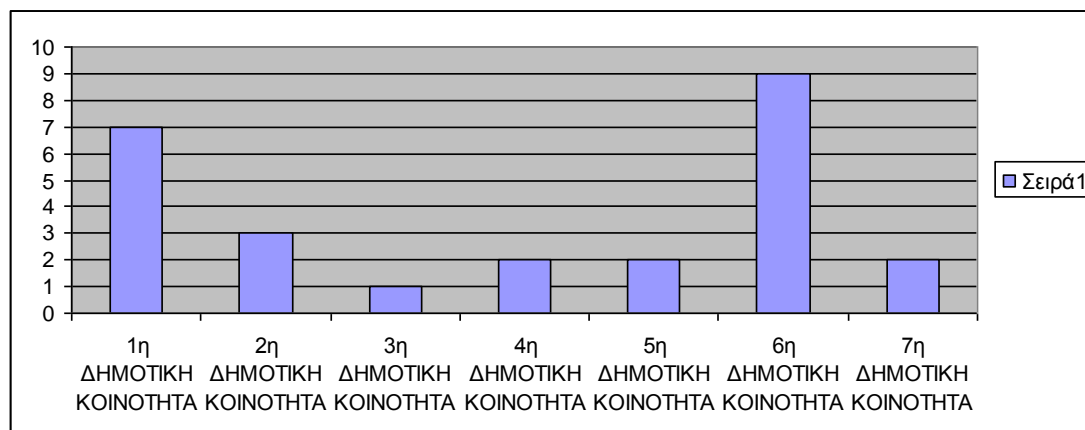
Γράφημα 1: Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛ.ΣΤΑΤ.): <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SAM07/2011> (ημ/νία πρόσβασης 13-4-2011). Στοιχεία Απογραφής έτους 2011.

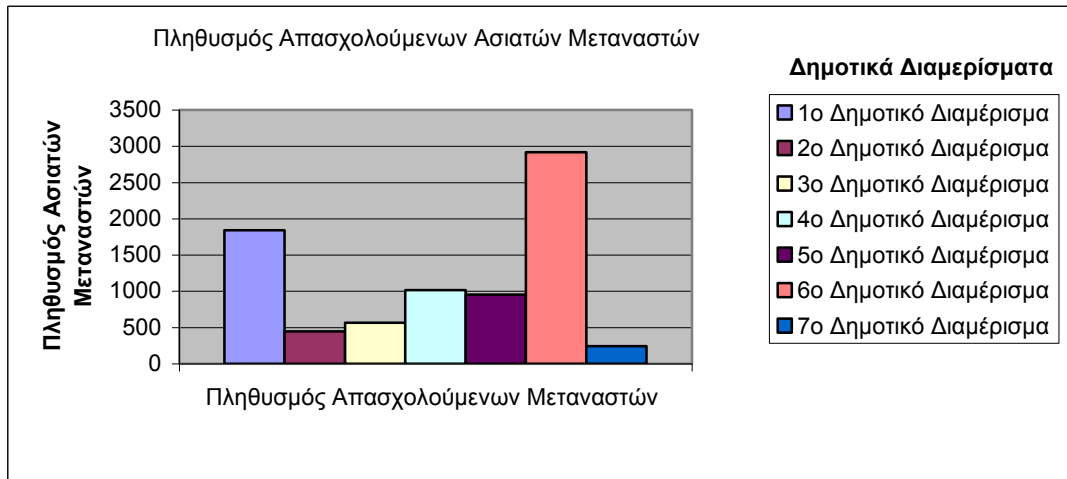
Χάρτης 1. Ο διοικητικός διαχωρισμός της επικράτειας του Δήμου Αθηναίων σε επτά Δημοτικές Κοινότητες. Πηγή: Ιωαννίδης, Οδυσσέας, *Οδηγός του Δημότη*, Αθήνα: Δήμος Αθηναίων, 2014, σ.276.

1 ^η Δημοτική Κοινότητα	2 ^η Δημοτική Κοινότητα	3 ^η Δημοτική Κοινότητα	4 ^η Δημοτική Κοινότητα	5 ^η Δημοτική Κοινότητα	6 ^η Δημοτική Κοινότητα	7 ^η Δημοτική Κοινότητα
Εξάρχεια	Παγκράτι	Κεραμεικός	Κάτω Πατήσια	Άνω Πατήσια	Αγ. Παντελεήμονας	Νέα Φιλοθέη
Ομόνοια	Ν. Κόσμος	Θησείο	Σεπόλια	Πευκάκια	Πλ. Αμερικής	Ερυθρός Σταυρός
Σταθμός Λαρίσης	Αγ. Σώστης	Γκαζοχώρι	Θυμαράκια	Λαμπρινή	Αγ. Νικόλαος	Πεδίον Άρεως
Μοναστηράκι	Ζάππειο	Ασύρματος	Λόφος Σκουζέ	Πρ. Ηλίας	Πλ. Βικτωρίας	Γουδί
Πλ. Βάθη	Α' Νεκροταφείο	Μεταξουργείο	Ακαδημ. Πλάτωνος	Πλ. Κολιάτσου	Κυψέλη	Αμπελόκηποι

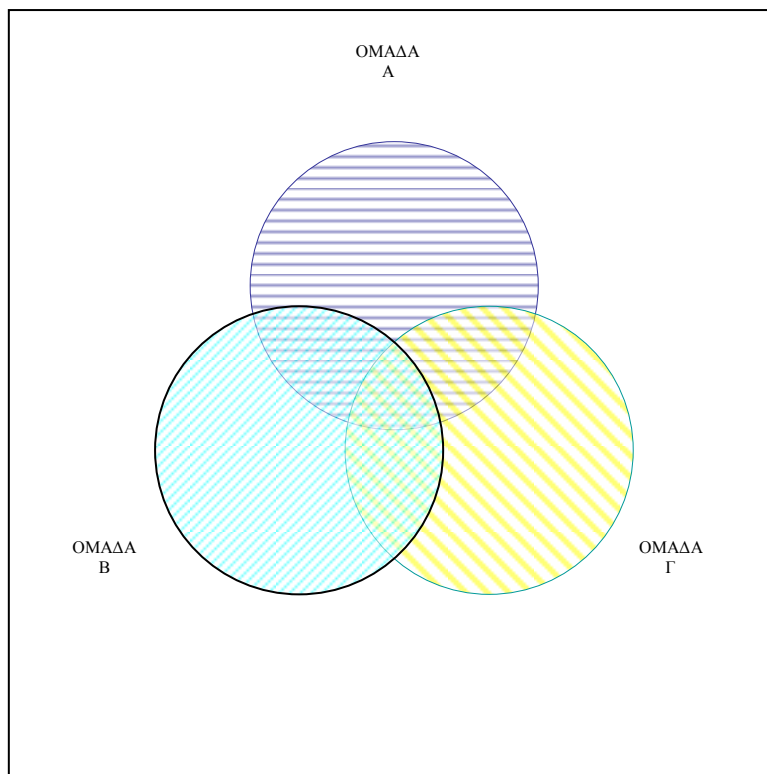
Πίνακας 2: Οι 7 Δημοτικές Κοινότητες του Δήμου Αθηναίων

Γράφημα 2. Γραφική αποτύπωση του αριθμού των αδειών λειτουργίας καταστημάτων «Επιχειρήσεων Παροχής Υπηρεσιών Κουρείου» που ανήκουν σε αλλοδαπούς από 1-1-2013 έως 1-3-2016. Πηγή: Αρχειακό υλικό του Δήμου Αθηναίων.

Γράφημα 3: Πληθυσμός Απασχολούμενων Ασιατών Μεταναστών.
Πηγή στατιστικών στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ απογραφή 2011.

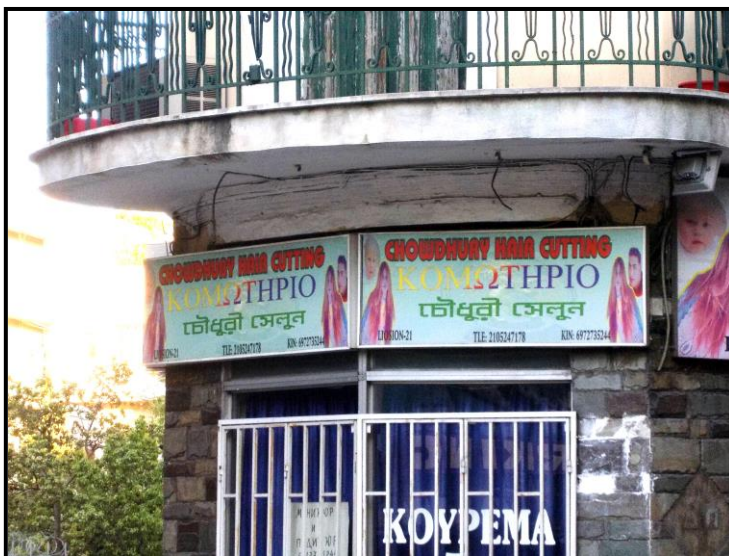

Γράφημα 4. Γραφική αποτύπωση της διαπλοκής των ορίων των μεταναστευτικών κοινοτήτων και του γηγενούς πληθυσμού. Στο σημείο που τα όρια των ομάδων Α, Β και Γ συμπίπτουν αποτελεί το σημείο επαφής, συνεργασίας και επικοινωνίας των υποκειμένων. Πηγή: Eriksen, Thomas Hylland, *Ethnicity and Nationalism*, London: Pluto Press, 2002, σ. 135.

ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικόνα 1.

Εικόνα 2.

Εικόνα 3.

Εικόνα 4